

**T. C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE YOLSUZLUĞUN TARİHSEL VE
YAPISAL KÖKENLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDENAY AKGÜN

**ANABİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU
YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL
BİLİMLER**

KOCAELİ - 2008

**T. C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE YOLSUZLUĞUN TARİHSEL VE
YAPISAL KÖKENLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDENAY AKGÜN

**ANABİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU
YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL
BİLİMLER**

DANIŞMAN : YRD. DOÇ. DR. GÜVEN BAKİREZER

KOCAELİ - 2008

T. C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE YOLSUZLUĞUN TARİHSEL
VE YAPISAL KÖKENLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Sedenay AKGÜN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 30.04.2008 - 2008/12

Doç. Dr. H. Emre BAĞCE

Yrd. Doç. Dr. Güven
BAKIREZER

Yrd. Doç. Dr. Yücel
DEMİRER

KOCAELİ - 2008

ÖNSÖZ

Yozlaşma, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, son yıllardaki tartışma konuları arasında gündemdeki önemli yerini korumaktadır. Siyasi ve sosyo-ekonomik maliyetleriyle birlikte düşünüldüğünde, yozlaşma ve beraberinde getirdiği yolsuzluk olaylarının yaygınlaşması üzerinde hassasiyetle durulmasının gerekliliği, daha da ön plana çıkmaktadır.

Özellikle kişisel ilgim, daha önce bu konuda bir ödev hazırlamış olmam ve hocalarımın da teşviki sayesinde, Türkiye’de Yolsuzluğun Tarihsel Ve Yapısal Kökenleri adlı tezim ortaya çıkmış oldu. Bu çalışmada öncelikli amacım, geleceğin tayininde hayati önem taşıdığına inandığım bu soruna bir kez daha dikkat çekmek ve köklü bir çözüm için gereken yapısal bir analize girişmektir.

Tezimde ağırlıkla birincil kaynaklardan yararlanmayı tercih ettim. Ayrıca internet üzerinden erişilen makaleler ve söz konusu dönemde meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilgili olarak bazı kurumların hazırladığı raporlardan da faydalandım. Ancak, her ne kadar oldukça popüler bir tartışma konusu olsa da, yolsuzluğun karşılıklı çıkar ilişkisine dayanması sebebiyle, istatistiki veriler bulmakta güçlük çektiğimi belirtmek isterim.

Beni bu konuda çalışmaya teşvik eden değerli hocam Yücel Demirer’e, görüşleriyle ve ilgisiyle çalışmama önemli katkılarda bulunan tez danışmanım Güven Bakırezer’e, çalışma disiplini her zaman örnek aldığım H. Emre Bağce’ye, verdikleri emeklerden ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sedenay Akgün

İzmit, Nisan 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
YOLSUZLUK ANALİZİ: TANIMI, TÜRLERİ, NEDENLERİ VE	
ETKİLERİ	3
1. YOLSUZLUĞUN TANIMI VE TEMEL NİTELİKLERİ.....	3
2. YOLSUZLUK TÜRLERİ.....	6
3. YOLSUZLUĞUN NEDENLERİ.....	10
4. TEORİK AÇIDAN YOLSUZLUK TARTIŞMALARI.....	13
4. 1. Yolsuzluğun Temel Kaynağı Problemi.....	13
4. 2. Yolsuzluğun İşlevsel ve Olumlu Etkileri.....	15
4. 3. Yolsuzluğun Olumsuz Etkileri.....	18
4. 4. Yolsuzluğun Eleştirisi: Liyakat, Rasyonellik ve Meşruiyet	
Üzerine.....	21
5. MODERNİZM, KÜRESELLEŞME VE YOLSUZLUK.....	22
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE KAPİTALİZMİN GELİŞİM SÜRECİ VE YOLSUZLUK:	
YAPISAL BİR ANALİZ	27
1. OSMANLI MİRASI.....	27
1. 1. İstibdat Dönemi ve Meşrutiyet Sonrası Gelişmeler.....	28
1. 2. Savaşın Olağanüstü Koşulları ve Müslüman-Türk Orta Sınıfın	
Doğuşu.....	30
1. 3. İaşe Sorunu ve Savaş Devletçiliğinin Sonuçları.....	34
2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ (1923 - 1946).....	36
2. 1. Dönemin Ekonomi Politikası.....	37
2. 2. Bürokrasi - İşadamları ve Yolsuzluk.....	39

2. 3. II. Dünya Savaşı ve Sonrası Değişen Konjonktür ve Bürokrasi- Burjuvazi İlişkileri.....	47
3. ÇOK PARTİLİ HAYAT VE İTHAL İKAMECİ DÖNEM (1950-1980)...	50
3. 1. 1950 DP İktidarı ve Burjuvazinin Yükselişi.....	51
3. 2. İthal İkameci Sanayileşme ve Planlı Dönemde Girişimcilik Faaliyetleri.....	55
4. 1980 SONRASINDA KÜRESELLEŞME SÜRECİNE ENTEGRASYON VE İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞME.....	61
4. 1. 1980 Sonrasının Ekonomi Politikası.....	61
4. 2. 1980'li ve 1990'lı Yılların Yeni Dünya Düzeninde Devlet- İşadamları İlişkileri.....	67
4. 3. Yolsuzluğun Denetimsizliği.....	72
SONUÇ	78
YARARLANILAN YAYINLAR	83

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de yolsuzluk olgusu, 20. yüzyıl boyunca incelenmektedir. Çalışma, özellikle odaklandığı dönemde deskriptif olmasının yanı sıra, Türkiye’de yolsuzluğun yapısal bir analizini hedeflemektedir. Bu bakımdan yolsuzluğun tanımı, türleri, sebep ve sonuçlarına değinerek teorik bir çerçeve çizer. Ardından, Türkiye’de yolsuzluğu modernleşme, kapitalist gelişme ve küreselleşme süreçleri içinde ele alır ve ekonomik gelişmenin aşamaları ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi arar. Sonuç olarak, Türkiye’de yolsuzluk kamu görevlilerinin kişisel ahlaksızlığından kaynaklanan bir kusur olarak değil, fakat ekonomik az-gelişmenin yapısal bir unsuru ve dolayısıyla kamu görevlilerinin gözünde, sermaye birikiminin bir dereceye kadar meşru bir yolu olarak görülür. Bu bakımdan yolsuzluğun denetlenememesi de bürokrat ve siyasilerin arasındaki zımni bir ittifakın sonucudur.

ABSTRACT

In this study, the phenomenon of corruption in Turkey is scrutinised throughout the twentieth century. The study is descriptive particularly in the period under focus and also aims at a structural analysis of the corruption in Turkey. In this regard, it first draws a theoretical framework referring to the definition, types, causes and effects of corruption. Then it takes the corruption in Turkey into consideration within the processes of modernisation, capitalist development, and globalisation, and searches for the relation between the stages of economic development and corruption. It concludes that the corruption in Turkey does not seem to be a defect resulting from the individual immorality of public servants but a structural element of economic under-development and thus a legitimate way of capital accumulation to some extent in the eyes of public servants. In this respect, lack of check on corruption is a result of a tacit agreement among the bureaucrats and politicians.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
ANAP	Anavatan Partisi
Bağ-Kur	Esnaflar ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
bkz.	Bakınız
BSB	Bağımsız Sosyal Bilimciler
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
İSKİ	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KOİ	Kamu Ortaklığı İdaresi
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
m.	Madde

MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
RP	Refah Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
ss.	Sayfa aralığı
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TL	Türk Lirası
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TOFAŞ	Türk Otomobil Fabrikası Anonim Şirketi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
Yay.	Yayınları
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YPK	Yüksek Planlama Kurulu

GİRİŞ

Yozlaşma olgusu, son yılların popüler tartışma konuları arasında sıkça yer almaya başlamıştır. Tartışmalar genellikle yolsuzluk, yoksulluk, bürokrasi, siyasal ahlak, ekonomi, az gelişmişlik ve benzeri başlıklar üzerinden yürütülmektedir. Bu çalışmada yolsuzluk sorunu Türkiye bağlamında ele alınacak ve 1980-2000 döneminde izlenen siyasi ve ekonomik politikaların beraberinde getirdikleri yozlaşma ve yolsuzluk olayları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Bu yönüyle deskriptif olmasının yanı sıra, yapısal ve konjonktürel sorunların irdelenmesi ve aralarındaki ilişkilerin sorgulanması bakımından da analitik bir çalışma olacaktır. Amaç; siyasi, sosyal ve ekonomik maliyetleri düşünüldüğünde, geleceğin tayininde son derece hayati bir öneme sahip bu hassas konuya daha da dikkat çekmek ve köklü bir çözüm için gereken yapısal bir analize girişmektir. Çizilen çerçeve doğrultusunda, yolsuzlukları meşrulaştırmanın bilinçli ve sistemli şekilde izlenen bir politika olup olmadığı araştırılacaktır. Bu tarz bir çalışma, hem böylesi hassas bir mevzuya farklı bir bakış açısı getirecek hem de konunun gündemdeki sıcaklığını korumasına katkıda bulunacaktır.

Birinci bölümde öncelikle, yolsuzluk kavramının tanımı yapılarak, yolsuzluğun temel nitelikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonrasında ise yolsuzluk türleri, ayrıntılı bir şekilde mercek altına alınacaktır. Yolsuzluğa zemin hazırlayan nedenler

üzerinde durulup temel siyasi, sosyal ve ekonomik problemler ele alınacak ve yolsuzluğun temel kaynağı, lehine argümanlar, olumsuz etkileri, liyakat, kaynak dağılımı, rasyonellik, meşruiyet türünden teorik tartışmalara yer verilecektir. Modernizm, kapitalist gelişme ve küreselleşme ile yolsuzluk arasındaki ilişkiler üzerinde durularak bölüm sonlandırılacaktır.

İkinci bölümde Türkiye’de yolsuzluk olgusu, siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmelerin yarattığı değişim ve dönüşüm bağlamında incelenerek, tarihsel ve yapısal kökenleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Bununla bağlantılı olarak ilk önce Türkiye’de kapitalizmin gelişim süreci, II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin ardından yaşanan gelişmelerden itibaren incelenmeye başlanacak; Birinci Dünya Savaşı’nın olağanüstü koşullarında İttihat ve Terakki hükümetlerinin Müslüman-Türk orta sınıfı yaratma çabaları, cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler ve milli burjuvazi yaratma politikaları, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen konjonktür ve bürokrasi-burjuvazi ilişkileri, Demokrat Parti iktidarı ve burjuvazinin yükselişi, planlı dönemde girişimcilik faaliyetleri ve OYAK’ın hızlı yükselişine yer verilerek kapitalist gelişmenin aşamaları ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak da 1980 sonrasının ekonomi politikası çerçevesinde, ekonomik ve siyasal hayatta yaşanan önemli gelişmelerin ve beraberinde getirdiği politika değişikliklerinin, yolsuzluk olaylarının yaygınlaşması olgusuyla ilişkisi incelenecek; yozlaşma için nasıl elverişli bir ortam yaratıldığı, izlenen politikaların, kayırmacı ilişkilerle nasıl uyumlu hale geldiği gibi sorulara yanıt aranacaktır. 1980’deki askeri müdahalenin ardından, 1980-1988 dönemini kapsayan 24 Ocak kararları doğrultusunda, ihracatı teşvik tedbirleri ve vergi muafiyetleri türünden uygulamalarla mal ticaretinin serbestleştirilmesi; 1989’daki 32 Sayılı karar ile finansal serbestleşme sürecinin başlatılması gibi ekonomik ve partilerin sürekli değişmesinin yarattığı istikrarsızlıklar, siyasal İslamın yükselişi, Kürt sorunu gibi siyasal temalara değinilecektir. Bu ekonomik ve siyasal bağlamda, 1980-2000 döneminde yaşanan bankerler, hayali ihracatlar, ihale yolsuzlukları, batık bankalar gibi yolsuzluk olaylarının bir dökümü yapılacaktır. 1980’li ve 1990’lı yılların yeni dünya düzeninde devlet-işadama ilişkilerinin boyutu ve yolsuzluğun denetimsizliği üzerine bir değerlendirme yapılarak Türkiye’nin güncel yolsuzluk problemi analiz edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YOLSUZLUK ANALİZİ: TANIMI, TÜRLERİ, NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Günümüzün popüler tartışma konuları arasında yer alan yolsuzluk, ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, kapsamı oldukça geniş sosyo-ekonomik bir problemdir. Problemin doğru analiz edilebilmesi için, öncelikle tanımının yapılması ve temel nitelikleri, türleri, nedenleri, topluma getirdiği siyasal, sosyal ve ekonomik maliyetleri ve benzeri açıdan masaya yatırılması yerinde bir yaklaşım olacaktır.

1. YOLSUZLUĞUN TANIMI VE TEMEL NİTELİKLERİ

Yolsuzluk kavramının pek çok farklı tanımı mevcuttur. Bunlar, değişik şekilde ifade edilmekle birlikte içerdiği anlam bakımından çoğunlukla birbirine benzemektedir. Bu durumun bir çeşit anlam kargaşası yarattığı da söylenebilir. Örneğin; genellikle yolsuzluk ve yozlaşma kavramları bir arada, hatta çoğu zaman birbirinin ikame eder gibi kullanılmaktadır. Oysa ki yozlaşma olgusu daha çok bütünü kapsar, geneli ifade eder; yolsuzluk ise bütünün bir parçasıdır. Matematiksel terimlerle anlatılmaya çalışılırsa yolsuzluk, yozlaşmanın alt kümesidir denebilir.

Neden-sonuç ilişkisi içersinde düşünöldüğünde de yolsuzluk, yozlaşma olgusunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İngilizcede, yönetimde yasa dışı her türlü eylemi ifade eden “corruption” sözcüğüne karşılık gelen yolsuzluk kelimesi, aslında Türkçe derslerinde öğretildiği gibi, basitçe ekine köküne ayrılarak düşünöldüğünde, kabaca bir tanım ortaya çıkmaktadır. Yolsuzluk, “yol” kökünden gelmektedir; “sız” eki getirilip olumsuzlanarak “yolsuz” yani “yolu olmayan” ya da “yoldan çıkan” anlamı verilmiştir. Buradan hareketle yolsuzluğu, yolu olmayanların, söz konusu yolu kendilerine uyduracak davranışlara başvurması sonucu ortaya çıkan bir olgu şeklinde tanımlamak mümkündür. Örneğin ihaleye girecek bir firmanın, teknik yeterliliğe sahip olmadığı halde ihaleyi almasının tek şartı, kayırmacılık, komisyon verme, ihaleye girecek diğer firmaları tehdit etme ve benzeri başka bir yol bulmasıdır. Benzer durumlar personel alımında, yeterli bilgi ve beceriden yoksun birinin işe girmek için aynı yollara başvurması gibi çok sayıda örnekle çoğaltılabilir. Böylece “yolu olmayan” derken neden bahsedildiği, yani altında yeterlilik dediğimiz liyakat ilkesini barındırdığı açığa kavuşturularak, yolsuzluk kavramı daha anlaşılır hale gelmektedir. Şüphesiz ki burada amaç, bir başka anlam kargaşası yaratmak değildir. Sadece eskiden kalma dilbilgisi bilgilerini biraz yoklayarak yolsuzluk kelimesinin altında yatan anlamların kolaylıkla ortaya çıkarılabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Aksini iddia etmek bu işi meslek edinmiş dilbilimcilere saygısızlık olacaktır.

Yolsuzluk, çoğunlukla iki tarafın varlığını gerektiren karşılıklı bir değiş-tokuş ilişkisidir. Ümit Berkman’a göre yolsuzluğun üç temel niteliği vardır. Bunlar: Yetki ögesi, yetkinin kuraldışı kullanımı ögesi ve çıkar ögesidir. Yetki ögesi, yolsuzluğun söz konusu olabilmesi için taraflardan birinin yetkili olması gerektiğini ifade etmektedir. Yetkinin kuraldışı kullanımı ise yolsuzluk olayında yaşanan kuraldan sapmayı içerir. Bu öge, yolsuzluğun varlığı için devletin varlığının da gerektiğini göstermektedir. Çıkar ögesinde ise, bir tarafın yasal düzenlemelerde öngörölmeyen bir etki aracı kullanarak, kamu görevlisinin konumundan kaynaklanan yetkisini kişisel çıkarı doğrultusunda saptırması söz konusudur. Tüm bu açıklamalardan sonra genel bir tanım yapılırsa “yolsuzluk, kamu görevlisinin maddesel ve maddesel

olmayan çıkarlar için yetkisini yasal düzenlemelere aykırı bir biçimde kullanması”dır.¹

Refik Çulpan yolsuzluğu, “kamu görevlilerinin yapılmaması gereken işlemleri yapmaları ya da yapmaları gereken işlemleri çabuklaştırmaları karşılığı çıkar sağlamaları” şeklinde tanımlamaktadır.² Çulpan, bu genel yolsuzluk tanımının, rüşvet, zimmete para geçirme, irtikap, memuriyet ve mevkiin nüfuzunu suistimal ve memuriyet vazifelerini yapmama gibi dürüstlük ve ahlak kurallarına aykırı davranışların tümü için kullanıldığını ifade etmektedir. Turgay Ergun’a göre de yolsuzluk, “kamu hizmeti gören kişi ya da grupların, özel maddi çıkarlar ya da statü kazançları sağlamak için, normal görev davranışlarını, bu özel amaçlar doğrultusunda saptırmaları”dır.³ Ergun, normal görev davranışının, yasalardan kaynaklanan davranış olarak görüldüğünü de belirtmektedir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere yolsuzluk, genellikle kamu gücünün özel çıkar amaçlı kullanılması şeklinde ifade edilmektedir. Ancak şüphesiz ki buradan, yolsuzluk sadece kamu sektörüne özgü bir olgudur, özel sektörde karşımıza çıkmaz gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Yaşanan münferit olaylar göstermiştir ki yolsuzluk, görülme sıklıkları değişmekle beraber, her iki sektör için ciddi sorun teşkil etmektedir.

TESEV’in yaptığı araştırmada yolsuzluk, öncelikle siyasi ve idari olmak üzere ikiye ayrılarak tanımlanmaktadır. Siyasi yolsuzluk, devletin çeşitli uygulamaları sonucu ortaya çıkarken, idari yolsuzluk, kamu çalışanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Yolsuzluk ayrıca, dar anlam ve geniş anlamıyla ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buna göre, “dar anlamda yolsuzlukta, hukuka aykırılık söz konusudur. Geniş anlamda yolsuzluk ise, hukuka aykırılığın yanı sıra hukuka aykırı olmayan fakat kamu yararına aykırı davranış ve eylemleri de kapsamaktadır.”⁴ Koray R. Yılmaz’a göre yolsuzluk olgusu, ilgili yazında genel olarak büyük-asıl yolsuzluk (grand corruption), bürokratik ya da küçük - ikincil yolsuzluk (bureaucratic-petty corruption) ve yasamaya ilişkin yolsuzluk (legislative corruption) şeklinde üç başlık altında sınıflandırılır. Büyük-asıl yolsuzluk, devlet

¹ A. Ümit Berkman, *Az Gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, Ankara: TODAİE, 1983, s. 16.

² Refik Çulpan, “Bürokratik Sistemin Yozlaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, XIII, Haziran 1980, s. 34.

³ Turgay Ergun, “Yönetimde Yozlaşma Olgusu Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 11, Yıl: 1978, s. 24.

⁴ Fikret Adaman ve diğerleri, *Hane Halkı Gözünden Türkiye’de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler*, Ankara: TESEV, 2001, s. 15.

içindeki politik elitlerin güçlerini iktisadi politikaları yapmak ve uygulamak noktasında kötüye kullanmalarıdır. Toplumla ilgili çok ciddi sonuçlar doğurduğunun vurgulandığı bu yolsuzluk türüne, kamu harcamalarının yolsuzluğun getirisinin yüksek olduğu alanlara kaydırılması bir örnek teşkil etmektedir. Bürokratik yolsuzluk, atanmış bürokratların bürokratik prosedürleri ya da hizmet verme işlemlerini rüşvet gibi yollar vasıtasıyla hızlandırmasıdır. Yasamaya ilişkin yolsuzluk ise yasa koyucuların farklı çıkar gruplarının etkisinde kalarak, bu gruplar için ekonomik rant yaratacak yasalar çıkarması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu davranışın temelinde, yeniden seçilme kaygısının yer aldığı ifade edilmektedir.⁵ Yolsuzluğu daha başka biçimlerde tanımlamak ve farklı türlerde tasnifler yapmak, pek tabii mümkündür. Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, yolsuzluk olgusunun devlet merkezli ele alınması ve sınıflandırmanın da bu doğrultuda yapılmasıdır. Yolsuzluk tartışmalarının neden devlet üzerinden yürütüldüğü konusuna ise teorik tartışmalar başlığı altında ayrıca yer verilecektir.

2. YOLSUZLUK TÜRLERİ

Yolsuzluk genel olarak, siyasi ve idari yolsuzluk şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Siyasi yolsuzluk, yasal düzenlemeler ve uygulamaları vasıtasıyla devlet eliyle gerçekleşen yolsuzluk türüdür. İdari yolsuzluk ise tamamen kamu çalışanları aracılığıyla gerçekleşen bir çeşit yolsuzluktur. Gencay Şaylan da yolsuzluğu tanımlarken bu ikili sınıflandırmayı kullanmıştır.⁶ Siyasal kadroların işlevlerini yerine getirirken kendilerine belli çıkarlar sağlamaları ya da toplumsal kaynakları belli sınıfların çıkarlarını gözetecek biçimde politika seçmesi yapmalarını yolsuzluk şeklinde nitelemekle birlikte; yolsuzluk sözcüğünün sadece siyasetçilerin belli tür davranış ve eylemlerini niteleyen bir terim olarak kullanılmadığına dikkatleri çekmektedir. Ona göre yolsuzluk sözcüğü, yönetsel kadroların ya da başka bir deyişle kamu bürokrasisi üyelerinin tavır ve tutumlarını kapsayacak biçimde anlaşılmaktadır. Bunların içinde, sıklıkla rastlanılanı idari yolsuzluktur. Şaylan da yolsuzluk sözcüğünün içerdiği anlamın, yönetim

⁵ Koray R. Yılmaz, “İktidarın Meşruiyetinden İktidarın Eleştirisine: Kapitalist Küresel Kurumsallaşma Sürecinde Yolsuzluk Analizi - Türkiye Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 108, 2007, s. 190.

⁶ Gencay Şaylan, “Toplumsal Değişme, Yönetsel Bozulma ve Yolsuzluk”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 4, Aralık 1975, s. 91.

kadrolarında bulunan kişiler için çok daha yaygın bir biçimde kullanıldığını belirtmektedir. İdari yolsuzluk türlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:⁷

Rüşvet (Bribery)

Rüşvet kavramı, kamu görevlilerinin kamusal mal ve hizmetlerin arzında görev ve yetkilerini kötüye kullanarak, muhatap oldukları kişi ve kurumlara ayrıcalıklı işlem yapmaları ve bu suretle para veya diğer şekillerde bir menfaat elde etmelerini ifade etmektedir.

İrtikap (Extortion)

Yolsuzluk türlerinden bir diğerini oluşturan irtikap rüşvetin tersidir. Rüşvet rüşvet alan ve rüşvet verenin karşılıklı olarak anlaşmaları sonucunda gerçekleşmektedir. Bu çerçevede rüşvet, karşılıklı anlaşmanın bir sonucudur. Halbuki irtikap olgusunda, inisiyatif tamamen kamu görevlisinde ya da gücü elinde bulundurandadır.

Zimmet (Embezzlement)

Kamu görevlilerinin para ve/veya mal niteliği taşıyan kamusal bir kaynağı yasalara aykırı olarak kişisel kullanımı için harcaması ya da kullanması olarak tanımlanmaktadır.

İltimas (Nepotism and Cronyism)

Kamu kesiminde daha çok karar alma sürecinde ortaya çıkan diğer bir yolsuzluk türü de “iltimas”tır. İltimas, “haksız yere ve yasa dışı kayırma, arka çıkma” anlamına gelmektedir. Adam kayırmacılığın da değişik türleri bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla akraba kayırmacılığı (nepotizm), eş-dost kayırmacılığı (kronizm), siyasi kayırmacılık olarak ifade edilmektedir.

Patronaj (Patronage)

Siyasal partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan “üst düzey bürokratları” görevden almaları ve bu görevlere yine

⁷ Umur Tosun, “Bir Kamusal Başarısızlık Ürünü Olarak Yolsuzluk”, *Yolsuzluk ve Etkin Devlet* içinde, Ankara: Ümit Yay., 2002, ss. 30-31.

siyasal yandaşlık, ideoloji, nepotizm-kronizm gibi faktörler esas alınarak yeni kimseler atamaları bazen yaygın bir durum arz etmektedir. Literatürde bu duruma “patronaj” adı verilmektedir.

Hizmet Kayırmacılığı (State - Bribery)

Siyasal iktidarın, yeniden seçim kazanabilmek için, oyları kendisine çekecek şekilde bütçe tahsisatlarını kendi seçim bölgelerine tahsis etmesi ve bütçe kaynaklarını yağmalamasına “hizmet kayırmacılığı” adı verilmektedir. Özetle, bu tür yolsuzluk ile kamu kaynaklarının dağıtımında yerleşim bölgeleri ve ihtiyaçlar dikkate alınmamakta, hizmetler siyasal iktidarın kendi seçim bölgelerine götürülmektedir.

Rant Kollama (Rent Seeking)

Çıkar ve baskı gruplarının, devlet tarafından “yapay” olarak yaratılmış bir ekonomik transferi elde etmek için giriştikleri faaliyetlere rant kollama denilmektedir. Yapay rant, bizzat devlet tarafından, bazı ekonomik faaliyetler üzerine sınırlar konulması ve/veya ekonomik faaliyetlerin bizzat devlet tarafından düzenlenmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Coşkun Can Aktan ise kendi yaptığı sınıflandırmada bunlara ek olarak politik yozlaşmanın türlerini şöyle sıralamıştır:⁸

Lobicilik

Baskı ve çıkar gruplarının (şirket ve holdingler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları, diğer mesleki birlikler v.b.) seçim öncesinde bir siyasal partiye parasal veya diğer şekillerde yardımda bulunarak, seçim sonrasında destekledikleri partinin iktidarı kazanması halinde, iktidar üzerinde etkili olmaya çalışmak suretiyle çıkar ve rant sağlamaya çalışma; seçim sonrasında bazı milletvekillerinin parlamentoda kendi çıkarları doğrultusunda, özel kişi ve kurumlar lehine bir tür “gezgincilik” (peddling)⁹

⁸ Coşkun Can Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi : 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, İstanbul: Alfa Yay., 1992, ss. 33-48.

⁹ İngilizcede “peddling” kelimesi, “seyyar satıcılık” anlamında kullanılmaktadır. Ancak, Aktan burada “gezgincilik” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

yaparak diğerk milletvekilleri ve bürokratları etkileyecek şekilde hareket etmesini sağlamaya çalışma gibi faaliyetlerde bulunmasına lobicilik adı verilmektedir.

Kamu Sırlarını Sızdırma ve Vurgunculuk

Devletin çeşitli gerekçelerle kamuoyunun bilgisi dışında tuttuğı, gizlilik içersinde muhafaza edilmesi gereken yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinden bazılarının, kamu görevlilerince özel çıkar sağlamak gayesiyle bazı özel kişi ve kurumlara açıklanması ve aktarılması mümkündür. Bu suretle, kamu sırlarını sızdıran kişi, sonuçta maddi/manevi bir menfaat sağlamaktadır. Ayrıca, hükümetlerin gizlilik içersinde aldıkları bazı idari ve ekonomik kararları, vatandaşların hiç beklemedikleri bir zamanda açıklamayı planlarken, alınması düşünülen bu kararların bazı bakanlar, üst düzey bürokratlar ve bazı iktidar partisi milletvekilleriince önceden, baskı ve çıkar gruplarına, bazı fırsatçı spekülâtorlere çıkar karşılığı sunulması veya bildirilmesi sonucunda da vurgunculuk adı verilen yolsuzluk türünü ortaya çıkarmaktadır.

Gönül Yapma (Suvasyon)

Siyasal iktidarın seçim öncesinde kendisine yardımcı olan bazı partizan grupları, seçim sonrasında devletin imkanlarından daha fazla yaralandırmasıdır.

Politik Dalavere:

a) Aşırı Vaatte Bulunma ve Yalan: Politikacıların, seçilmeyi garantilemek, oylarının maksimize etmek için seçmene yalan dolan, kandırma, aşırı vaatte bulunma şeklinde, seçim öncesinde ve sonrasında sıklıkla başvurduğu yöntemlerden biridir.

b) Propaganda: Gerçek enformasyonu sunan, tek taraflı kullanılan politik dalavere çeşitlerinden biridir. Seçim aşamasında, özellikle siyasal iktidar tarafından, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarından geniş ölçüde propaganda aracı olarak yararlanılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

c) Aşırı Bilgi Sunma: Seçim sonrasında iktidar partisinin kamuoyuna aşırı ve kompleks bilgiler sunmasıdır. Bu suretle iktidar partisi, usulsüz ve yasalara aykırı olarak yapılan ve yürütülen faaliyetlerin kamu oyu tarafından anlaşılmasını güçleştirmektedir.

d) Gizlilik: Demokratik bir sistem, açıklık ilkesini içerir. Açıklık, kamuoyunun politik karar alma sürecinde olan bitenden haberdar olmasını içermektedir. Ancak gerçek politik yaşamda bazı bilgilerin bilerek vatandaşlara sunulmaması ve gizli tutulması söz konusu olabilmektedir. Gizlilik, politikacı ve bürokratların politik dalaverede bulunmalarının bir yöntemidir. Bu suretle, çeşitli türde politik yozlaşma yaygınlaştırılabilmektedir.

Yolsuzluk türleri, yukarıda sayıldığı gibi çeşitlilik göstermekle birlikte zaman içerisinde değişen ve gelişen şartlar dahilinde, farklı şekillerde, değişik adlarla ortaya çıkmaya devam etmektedir.

3. YOLSUZLUĞUN NEDENLERİ

Yolsuzluk, çok çeşitli tür ve şekillerde ortaya çıkmaktadır. Yolsuzluğu yaratan nedenler de, bir o kadar çeşitlilik göstermektedir. TEPAV'ın yolsuzluk üzerine yaptığı bir incelemede, yolsuzluğun nedenleri; yönetsel, ekonomik ve sosyal nedenler olmak üzere üç temel ayrıma tabi tutulmuştur.

“Yönetsel nedenler; bürokratik nedenler, idari usulün eksikliği, kamusal istihdam sorunları, yetersiz saydamlık hesap verme mekanizmalarının eksikliği, kamusal denetimin sorunları ve adli sistemden kaynaklanan sorunlardır. Ekonomik nedenler; devletin ekonomideki ağırlığı, kayıt dışı ekonomi, gelir farklılıkları ve medya-ticaret ilişkisi alt başlıklarından oluşmaktadır. Sosyal nedenler arasında, geleneksel yapıların güçlü olması, eğitim sisteminin yetersizliği, vatandaşlık ve hak arama bilincinin yerleşmemiş olması, sivil toplum örgütlenmesinin yetersizliği, olumsuz toplumsal algılamalar konuları irdelenmiştir.”¹⁰

¹⁰ Yolsuzlukla Mücadele Konferansı, *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*, Ankara: TEPAV, 2005, s. 56.

Aktan da, politik yozlaşmanın ortaya çıkmasının nedenlerini “özel nedenler” başlığı altında şöyle sıralamaktadır:¹¹

- a) Kamu görevlilerinin maaşlarının, yaşamlarını idame ettirmeye yetmeyecek düzeyde olması rüşvet eğilimlerini artırabilir.
- b) Bir toplumda eğitim ve kültür düzeyinin düşük olması, politik yozlaşmanın bir diğer kaynağını oluşturur.
- c) Bir ülkenin hukuk sistemindeki belirsizlik ve boşluklar da politik yozlaşmaya uygun ortam hazırlar.
- d) Gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikler politik yozlaşmaya neden olabilir.
- e) Modern demokrasi kültürünün yerleşmemiş olması da politik yozlaşma için uygun ortam hazırlar. Öte yandan, “pratoryanizm” (askeri müdahaleler) demokrasinin kesintiye uğratılmasında ve kamu kaynaklarının israf edilmesinde önemli rol oynar.
- f) Enflasyon da, toplumda spekülasyon kazanç peşinde koşmayı, vurgunculuğu ve köşe dönücülük gibi düşünce ve eğilimleri artırır.

TESEV’in araştırmasında da yolsuzluğun nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır:¹²

- a) Kapasite yetersizliği,
- b) Yüksek nüfus artışı ve hızlı kentleşme,
- c) Maaşların özel sektöre göre düşük olması,
- d) Kamu personeli istihdamında liyakatın esas alınmaması,
- e) Kamu personeli maaş politikası ile personelin performansı arasında ilişki kurulmamış olması,
- f) Yolsuzluk durumunda yakalanma olasılığı ile alınacak cezanın ağırlığı,
- g) Aşırı bürokrasi ve kırtasiyecilik,
- h) Yolsuzluğun yaygın olmasının getirdiği meşruiyetin ve ahlaki bozulmanın yolsuzluğu arttırması ve bunun bir anlamda kendini yeniden üreten bir süreç haline gelmesi,

¹¹ Aktan, s. 54.

¹² Adaman ve diğerleri, ss. 18-19.

1) Sivil toplum örgütlerinin ve yurttaşların kamudan hesap sorabilmesinin genelde kamu personelinin denetiminde çok önemli etkisi vardır.

Tüm bu nedenler birlikte değerlendirildiğinde, yolsuzluğun altında yatan temel problem olarak demokrasi kültürünün yeterli düzeyde gelişmemesi gösterilebilir. Yolsuzlukla ilgili yazıların çoğunda, demokrasinin barındırdığı şeffaflık, meşruiyet, sorumluluk, katılım, bilgi verme, hesap sorma, sivil toplum gibi unsurların noksanlığına dikkat çekilmiştir. Jeffrey D. Sachs az gelişmişlik ve yoksulluk üzerinden irdelediği yolsuzluk olgusunu, yönetimlerin sorumluluk duygusundan yoksun olmasıyla ilişkilendirmektedir. Sachs'a göre, Cehaletin yüksek olduğu fakir ülkelerde, umutsuz insanlar, yöneticilerin idaresine daha bağımlı hale gelmekte, medya ve profesyonel organizasyonlardaki bağımsız kontrolün olmamasından dolayı da yönetimler sadece toplumun zayıf bir kontrolüyle yüzleşmektedir. Bu yönetimlerin, tekel ve yolsuzluğa daha meyilli olmalarının sebebini ise, zavallı insanların iyi yönetime çok dikkat etmemesine değil -buna karşılık tüm yaşamları buna bağlı-, yönetimlerini kontrol altında tutabilecek ve yasalara uymasını sağlayabilecek güce sahip olmayışlarına bağlamaktadır.¹³

Uzun bir süredir yolsuzluk olaylarını inceleyen Kemal Zeki Gençosman da yolsuzluğu, Türk milletinin unutkanlığı ve hesap sormama özelliğiyle ilişkilendirmektedir.¹⁴ Türkiye'nin en önemli sorununun demokrasinin tüm kural ve kurumlarıyla işleyememesi olduğunu düşünen Toktamış Ateş'e göre problem, siyasi partiler ve baskı grupları gibi örgütler aracılığıyla gerçekleşecek katılımın engellenmesidir. Ona göre, baskı gruplarının denetimine izin verilmemesi, kendi içinde demokrasiyi işletemeyen siyasi partilerin ülkede de demokrasiyi işlemez hale getirmesi yozlaşmayı doğurmaktadır.¹⁵ Kısacası, yolsuzluğun ortaya çıkmasında, demokrasinin gelişim sürecinde yaşanan aksaklıkların büyük payı olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹³ Jeffrey D. Sachs, "Yolsuzluğu Kim Durdurabilir?", *Ekonomik Forum*, Sayı: 13, Ocak 2006, s. 72.

¹⁴ Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimizde Rüşvet ve Yolsuzluk Olayları*, İstanbul: Şdl Yay., 1976, s. 11.

¹⁵ Toktamış Ateş, "Siyasette Yozlaşma", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:13, 1997, s. 87.

4. TEORİK AÇIDAN YOLSUZLUK TARTIŞMALARI

Yolsuzluk, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarından günümüze kadar gelmeyi başarmış ve henüz çözüm üretilememiş bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tartışmaların hararetliliğine bakılırsa, yolsuzluk konusu daha uzun yıllar gündemi meşgul ederek varlığını sürdüreceği gibi görünmektedir.

4. 1. Yolsuzluğun Temel Kaynağı Problemi

Yolsuzluk üzerine çok farklı görüşler ortaya atılmış, genellikle etik ve hukuki boyut üzerinde durulmuştur. Teorik çerçevede yürütülen tartışmalarda ise yolsuzluğun kaynağıyla ilgili değişik yaklaşımların varlığından söz etmek mümkündür. Genel olarak yolsuzluk neden kaynaklanmaktadır? Kimilerine göre sorun insanın doğasındadır, alınacak tedbirler bunu değiştiremez; kimilerine göre yolsuzluk yapısal bir olgudur, ekonomik gelişmeyle ilgilidir; kimileri ise yolsuzluğu doğrudan devletin varlığıyla ilişkilendirmektedir. “Bu bağlamda yanıtı insan doğasında arayan ve davranış kökenindeki kültürel ve psikolojik arka plana yoğunlaşanlar ile sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ya da organizasyonel bozukluk ve düzensizliklerin önemini altını çizenler” şeklinde temel bir ayrım ortaya çıkmaktadır.¹⁶ İlhami Soysal’a göre, “İnsan-yönetici ilişkileri değiştirilemedikçe, daha doğrusu insan değiştirilemedikçe ne tür önlemler düşünülürse düşünülün bu iş önlenemez.”¹⁷ Çünkü yolsuzluk, beşeri bir olaydır ve insanın bulunduğu her sistemde karşımıza çıkması muhtemeldir. Ertuğrul Kumcuoğlu’na göre de, “üstlendiği kamu yetkisini ve görevini kasden veya içgüdüsel olarak kötüye kullanma eğilimi insanoğlunun tabiatında vardır. Her insan gibi siyasetçi de bu zaaf ile maluldür.”¹⁸ Gencay Şaylan göre, “Devlet kurumunun ortaya çıkmasından sonra hiçbir yerde ve hiçbir dönemde yolsuzlukları önlemek, toplumsal bir gerçeklik olmaktan çıkarmak mümkün olmamıştır. Toplumsal gerçeklik ve buna bağlı olarak oluşan ‘insan doğası’ yolsuzluk davranışlarının kaynağıdır.”¹⁹ Şaylan, yolsuzluk şeklinde tanımlanan insan davranışlarının büyük ölçüde kurumsallaşmış bir iktidar

¹⁶ Yücel Demirer, “Yolsuzluk Siyaset İlişkisi Üzerine Kavramsal Kuramsal Değişmeler”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 485-486, Mayıs-Haziran 2007, s. 83.

¹⁷ İlhami Soysal, “Cumhuriyet Döneminde Rüşvet”, Pierre Pean, *Dünyada ve Türkiye’de Rüşvet ve Azgelişmişlik* içinde, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1990, s. 304.

¹⁸ Ertuğrul Kumcuoğlu, “Siyasette Yozlaşma Üzerine”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 13, 1997, s. 145.

¹⁹ Gencay Şaylan, “Değişim ve Yolsuzluk”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Eylül 1995, s. 17.

yapısından kaynaklandığını özellikle vurgulamaktadır. İlhami Soysal, sorunu insan yapısına bağlamakla birlikte, yolsuzluk davranışlarının insanların örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin devlete dönüştüğü sürelerde ortaya çıktığını da ifade etmektedir.

Coşkun Can Aktan'a göre ekonomiyle bağlantılı olarak, "Devlet büyüdükçe, görev ve fonksiyonları genişledikçe politik yozlaşmalar gerek nitelik gerekse nicelik yönünden artmaktadır."²⁰ Pierre Pean da bir yolsuzluk türü olan rüşvetin, Üçüncü Dünya ekonomisini döndüren çarklardan biri olduğunu iddia etmektedir. Ona göre rüşvet aynı zamanda, sanayileşmiş büyük ülkelerin kıyasıya giriştikleri ekonomik savaşın gizli silahıdır.²¹

Koray R. Yılmaz, yolsuzluk olgusunun, teorik açıdan, devlet merkezli bir yaklaşımla ele alınmasını ciddi şekilde eleştirmektedir. Yılmaz, yolsuzluk olgusunun bu ele alınış biçiminin, özellikle 1990'lar sonrası içine girilen kapitalist küresel kurumsallaşma sürecinde, devlet üzerinde ve devlet üzerinden gerçekleştirilmek istenen politik, ekonomik, kurumsal ve yasal düzenleme ve uygulamaların meşruiyet aracı olarak işlev gördüğünü iddia etmektedir. "Bu çerçevede, yolsuzluk ile devleti ve devlete ait nitelikleri eleştiren ve bu yolla toplumsal yapıyı kapitalist sistemin gereksinimleri bağlamında dönüştürmeyi amaçlayan –dolayısıyla iktidara meşruiyet sağlayan– yaklaşımlara karşı, yolsuzluk sorununun, kapitalist sistemin farklı gelişmişlik düzeylerinde, farklı sermaye birikim dönemlerinin açığa çıkardığı ilişkiler bağlamında anlaşılması gerektiği"ni ileri sürmektedir.²² Pınar Bedirhanoglu da yolsuzluğu devletten kaynaklanan bir sorun olarak tanımlayan ve yolsuzlukla mücadeleyi devletin yönetim ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılmasıyla ilişkilendiren, hakim neoliberal yaklaşımı eleştirmektedir. Günümüzde yolsuzluğun, hem somut bir olgu hem de ideolojik bir söylem bağlamında küresel sermayenin birikim ve rekabet mücadelesinin bir parçası olduğu iddiasında bulunmaktadır. Devlet üzerinden yapılan tanımlamalarına karşın Bedirhanoglu, "yolsuzluk, sermayenin devlet üzerinden sürdürdüğü yasal olmayan bir rekabet ve birikim stratejisidir" diyerek alternatif bir tanım önermektedir.²³

²⁰ Aktan, s. 120.

²¹ Pierre Pean, *Dünyada ve Türkiye'de Rüşvet ve Azgelişmişlik* (Türkiye Bölümünü Haz. İlhami Soysal), çev. H. Boysan, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1990, ss. 9-10.

²² Yılmaz, s. 186.

²³ Pınar Bedirhanoglu, "Sermayenin Bir Birikim ve Rekabet Stratejisi Olarak Yolsuzluk ve Neoliberal Yolsuzlukla Mücadele Gündemi", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 17, Kış 2006-2007, s. 33.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) adlı grup da yolsuzluk olgusunun devlet merkezli açıklanmasının, neoliberal küreselleşme sürecini haklılaştırma amacı taşıdığına dikkatleri çekmektedir. Yolsuzluk olgusu, uluslararası sermaye açısından giderek daha önemli bir sorun haline gelmiş ve son yılların en çok tartışılan konusu arasına girmiştir. BSB, bunu iki temel nedene dayandırmaktadır: “Birincisi, güçlü çokuluslu şirketler arasında küresel düzeyde yaşanan sert rekabetin, rüşvet, kayırma ve kollama gibi yolsuzluklar nedeniyle siyasi müdahale gerektiren bir çatışmaya dönüşmesi; ikincisi, devletin –özellikle Güney’deki devletlerin– neoliberal anlayışa uygun olarak yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkan siyasi çatışmaların idare edilmesinde yolsuzluğun çok etkili hegemonik söylem olarak ortaya çıkması.”²⁴ Dolayısıyla, yolsuzluk olgusunun devlet üzerinden ele alınması, neoliberal anlayışa ideolojik bir açılım kazandırırken devleti küçültmeyi, ekonomik ve sosyal hizmetlerdeki rolünü azaltmayı öngören politikalarına meşruiyet kazandırma amacına da hizmet etmektedir.

4. 2. Yolsuzluğun İşlevsel ve Olumlu Etkileri

Yolsuzluğun işlevsel bir rol oynadığını iddia edenlerin sayısı da oldukça fazladır. Merton’un “gizli işlev” yaklaşımı, yolsuzluğun yaşamını nasıl sürdürdüğünün irdelenmesi ve anlaşılması bakımından önemlidir. Ona göre, toplumsal ve yasal kurallara aykırı olmasına karşın yolsuzluğun varlığını sürdürmesi, gizli bir işlev gördüğünün göstergesidir. Yolsuzluk, biçimsel yapıların sağlayamadığı ya da öngörmediği gereksinimleri karşıladığı için önlenmesine ilişkin tedbirler alınmamakta veya alınan tedbirler sonuç vermemektedir. Merton’un yolsuzluğun belli işlevler gördüğü ve bazı gereksinimleri karşılayan bir seçenek olduğu yönündeki açıklamaları, şüphesiz ki yolsuzluğu bağışlatmak amacı gütmemektedir. Aksine, Merton’un konuyu farklı bir açıdan ele alan bu yaklaşımı, bazı siyaset bilimcilerini etkilemiş ve az gelişmiş ülkelerde yolsuzluğun olası olumlu sonuçları üzerinde belli bir yazının oluşmasına yol açmıştır.²⁵ Yolsuzluk adeta bir rant ekonomisine dönüşmüş vaziyettedir. Ortada, alınan kamusal karar sayesinde ortaya çıkan toplumsal bir rantın siyasi ya da bireysel çıkar amaçlı dağıtılması sorunu

²⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007 Yılı Raporu, *2007 İlk Yazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış*, Ankara, Haziran 2007, s. 71.

http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2007_Final.pdf (05.11.2007).

²⁵ Berkman, ss. 100-101.

vardır. İşte, rant oluşmasını sağlayan ve bu rantı tahsis eden gayri resmi yapının, rantları daha hızlı ve rasyonel bir biçimde oluşturup dağıtma gibi temel bir işlevi söz konusudur. Yolsuzluğun bir türlü önüne geçilememesinin nedenleri biraz da buralarda aranmalıdır. Şaylan ise, Merton'un bu yaklaşımını eleştirmekte, söz konusu bu işlevin etkinlik ve rasyonellik sağladığının her zaman doğru olmadığını, aksine çoğu kez kaynak kullanım ve dağıtımında irrasyonelliğe yol açtığının açıkça görüldüğünü savunmaktadır. Şaylan, yolsuzluğun işlevsel olmasından ziyade toplumun çıkarı için kullanılacak kaynak büyüklüğünden sızmalara sebep olması ve değer yargılarını erozyona uğratması gibi ekonomik ve etik maliyetlerine dikkati çekmektedir.²⁶ Ciddi şekilde eleştirilmelerine karşın Merton gibi düşünen daha başka düşünürler de vardır. Örneğin, David J. Gould'a göre, rüşvetin oynadığı dört rol vardır:²⁷

- 1) Burjuvazinin ekonomik temelini pekiştirir. Rüşvet çeşitli yollarla kolay ve hızlı bir zenginleşme sağlar.
- 2) Halkın devrimci heves ve bilincini yok ederek, yönetici sınıfın iktidarının istikrarını sağlar.
- 3) Yönetimdeki seçkinlerle işbirliğine yanaşmaları için araya küçük burjuvalara da ganimetten yeterli kırıntılar dağıtmak gerekir.
- 4) Kitlelere yaşayabilmeleri için en az vermek, açlıktan ölmesinler ya da başkaldırmaları diye küçük memurlar ve öteki vatandaşlara da küçük rüşvet alabilme imkanları tanımak gerekir. Bu kurumsallaşmış rüşvet, bütün halkın bozulmasına neden olur, çünkü herkes yaşayabilmek için biraz rüşvete bulaşmak zorundadır, böylelikle sonunda herkes hem rüşvet verir, hem de rüşvet yer.

İlhan Tekeli de rüşvetin toplumsal etkinlik açısından belirli bir işlevsellik sağladığını düşünmektedir. "Sözü edilen işlevselliği, potansiyel kaynakların kullanım ve kontrol olasılığı olarak tanımlamak mümkündür. Başka bir deyimle, norm limitlerinin dışında kalan toplumsal kaynağın marjinal kontrolü rüşvet sayesinde ortaya çıkmakta; böylece potansiyel kaynak toplum içinde kullanılabilir hale

²⁶ Şaylan, s. 6.

²⁷ Pean, s. 128.

gelmektedir. Böylece rüşvet, toplumsal sistemin etkinliği yönünden önemli bir rol oynamaktadır.”²⁸

Yolsuzluğun işlevselliği dolayısıyla olumlu etkileri olduğunu düşünenlerden Ford, 1904 tarihinde yayınlanan makalesinde, yetersiz ve bilgisiz bir yönetim olacağına yolsuzluk içeren yönetimleri tercih edilebilir görmektedir. Ford’a göre, işlerin yürümesi, ağır ve aksak yürümesine yeğlenmelidir. Key de 1936 yılında yayınlanan yapıtında, kamu kuruluşlarının personel alımında görülen yaygın kayırmacılığın, bu yolla iş bulabilen göçmenlerin topluma daha kolay uyum sağlamalarını ve ulusla bağlılıklarını güçlendirdiğini savunmaktadır. Yine Key’e göre yolsuzluk sayesinde farklı istekleri olan toplumsal grupların çatışmaları önlenmektedir. Örneğin, toplumun geneli fuhuş ve kumara karşı bir tavır almıştır. Yasaklar vasıtasıyla bu grupların arzuları yerine getirilmiştir. Ancak toplumda bu yönde eğilime sahip çok sayı da insan da bulunmaktadır. Emniyet görevlileri de yasakları rüşvet karşılığı uygulamayarak fuhuş, kumar istemi olan diğer grupların baskılarını hafifletmektedir. Weiner rüşveti, yönetsel çarkı işleten yağa benzetmektedir. Ona göre, rüşvetin bürokrasiyi dürtücü, canlandırıcı, yazçizciliği azaltıcı bir etkisi bulunmaktadır. Scott da yolsuzluğun, farklı kümelerin istem ve çıkarlarının doyumuna yardımcı olduğu ve baskıları azalttığı için, olumlu bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Hatta ona göre yolsuzluk, siyasal yaşamın ve düzenin tamamlayıcı bir ögesi olarak görülebilir. Huntington da benzer düşüncelere sahiptir. Hızlı toplumsal ve ekonomik değişim yeni istem, çıkar ve kümeleri ortaya çıkarmış fakat siyasal dizge aynı hızla hareket ederek yeterli kurallar ve süreçleri oluşturup bu taleplere cevap verememiştir. Çıkar grupları yolsuzluk aracılığıyla istemlerini doyurmakta, bu sayede bir anlamda karar alma sürecine katılmakta yani düzenin karşıtı olacağına yandaşı olmaktadır. Bayley de şiddet içermeyen bir etki biçimi olması ve bir anlamda yönetime katılımı sağlaması nedeniyle yolsuzluğu işlevsel bulmaktadır. Leff de yolsuzluğu bir çeşit karar alma sürecine katılım olarak nitelendirmektedir. Bu iki yazarın gerekçesi ise siyasal istikrarsızlığın maliyetinin ya da zararının yolsuzluğunkinden daha yüksek olmasıdır. Mc Mullan yolsuzluğu farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre, ufak çaplı yolsuzluklar görevliler ile yurttaşlar arasındaki uzaklığı azaltmakta ve aradaki ilişkiyi yumuşatmaktadır. Böylelikle

²⁸ İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, “Rüşvet Kuramı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, Eylül 1974, s. 93.

devletin korkutucu görüntüsü de azalmaktadır. Greenstone'a göre de yolsuzluk, belirli bir zaman kesitinde siyasal yönetimin düzenliliği açısından işlevsel olmaktadır.²⁹

Yolsuzluğun, ekonomik kalkınmaya olumlu etkileri olduğunun savunanların görüşleri genel olarak şu başlıklar altında toplanmaktadır:³⁰

- Belirsizlikleri azaltır, yatırımları artırır.
- Kötü ekonomik politikaların uygulanmasını engelleyebilir.
- Bürokratik işlemleri hızlandırıp ekonomide verimliliği ve rekabeti arttırabilir.
- Devletin ekonomiye müdahalesini azaltarak ekonomik gelişmeyi hızlandırabilir.
- Hükümet ile girişimci önceliklerini uyumlaştırabilir.
- İç ticaret hadlerini sanayi lehine çevirerek ekonomik gelişmeye yardımcı olabilir.

4. 3. Yolsuzluğun Olumsuz Etkileri

Yolsuzluğun olumlu etkilerini savunanları eleştirenler de şüphesiz bir o kadar fazladır. Werlin ve Williams'a göre yolsuzluk işlevsellik bağlamında kabul edilebilir görülüyorsa, şiddetin, cinayetin ve saldırının da işlevsel olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Williams, bir olgunun varlığının, onun bir işlevi bulunduğunun kanıtı gibi gösterilmesini eleştirmektedir. Williams, böyle bir anlayışın gericilik ve yazgıcılıktan bir farkı olmadığını düşünmektedir. Ben-Dor, yolsuzluğun siyasal karar alma sürecine bir tür katılım sağladığını reddetmektedir. Çünkü katılım sadece, iş çevreleri gibi ekonomik güce sahip çıkar kümeleri için söz konusu olmaktadır. Seçkin bir katılım da, toplumsal bütünleşmeden ziyade şiddet olasılığını arttırmaktadır. "Carino ve Guzman da girişimcilerin ve firmaların rüşvet vererek, örneğin ihaleleri kazanmalarının verimlilikle bir ilgisi olmadığını, rüşvetin maliyetinin genellikle ihalenin görüldüğünden düşük nitelikte mal ya da hizmet verilmesi ile karşılandığını ileri sürmektedirler. Bunun sonucunda, hem devlet

²⁹ Yolsuzluğun siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeye olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Berkman, ss. 98-117.

³⁰ Bayram Bayrakçı, "Siyasal Yozlaşma ve Ekonomik Gelişmeye Etkileri: Türkiye Uygulaması (1983-1998)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 37.

verdiğinin karşılığını alamamakta, hem de verimli olan değil ancak rüşvet veren firmalar ekonomide barınmaktadırlar.”³¹

TESEV’in yaptığı araştırmada yolsuzluğun olumsuz etkileri, getirdiği iktisadi maliyetlerin yanı sıra, sosyal ve siyasal maliyetleriyle birlikte incelenmiştir. Hukuk devletinin eşitlik ilkesinin çiğnenmesi, demokrasinin temel ilkelerinden saydamlığın zedelenmesi, hesap verme sorumluluğunun çiğnenmesi, demokrasinin sağlıklı işleminin engellenmesi (partilerin iktidarda kalma şanslarını uzatması gibi), popülist politikaların ön plana çıkması ve sadece partiler arası değil parti içi siyasete de yolsuzluğun egemen olması, siyasal maliyetler şeklinde sıralanırken; hukuk sistemi ve devlete güvenin azalması, ahlaki norm ve değerlerin çöküntüye uğraması ve gelir dağılımında adaletsizliklerin ortaya çıkması, yolsuzluğun sosyal maliyetleri arasında yer almaktadır. Sosyal getiri değil rant ençoklamannın (maksimize etmenin) amaç haline gelmesi, verim kayıplarının yaşanması (rekabetin azalması ve benzeri), yabancı yatırımın (sermaye) gelmemesi sonucu ekonomik büyüme ve gelişmenin etkilenmesi, yolsuzluğun ekonomik maliyetlerini oluşturmaktadır.³²

Yolsuzluğun ekonomide olumsuz etkiler yarattığını düşünenlerin görüşleri genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır:³³

- Yolsuzluk, ekonomik gelişmeyi engellemektedir.
- Yerli ve yabancı yatırımları engeller.
- Devlet gelirlerini azaltarak makro ekonomik istikrarı bozar.
- Bürokrasinin çalışmasını önleyerek ekonomik gelişmeyi yavaşlatır.
- Yenilikleri, verimliliği ve rekabeti engeller.
- Meslek gruplarının önem sırasını değiştirerek ekonomik gelişmeyi yavaşlatır.
- Gelir dağılımı ve kaynak dağılımını bozar, kaynakların etkin kullanılmamasına neden olur.

Yolsuzluk olgusunun ekonomiyeye getirdiği yük yadsınamaz. Hatta, bazı yazarlara göre yolsuzluk, “devlet tarafından kısıtlanan ekonomik faaliyetler sonucu yaratılan rantların yasa dışı yollarla elde edilme biçimidir.”³⁴ Yolsuzluğun nedenleri ve

³¹ Berkman, s. 113.

³² Adaman ve diğerleri, ss. 16-18.

³³ Bayrakçı, s. 45.

³⁴ Tosun, s. 41.

sonuçları üzerine yapılan çalışmalarda yolsuzluk, farklı açılardan pek çok değişkenle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, La Porta, de Silanes, Shleifer ve Vishny'nin 1999 yılında yaptığı bir incelemeye göre, etnik bölünmüşlük, fakirlik, Fransız ve sosyalist hukuk kökenli, Katolik ve Müslüman ülkelerde yolsuzluk daha fazladır. Rauch ve Evans'ın 2000 yılında yaptıkları bir diğer çalışmada, liyakata dayalı ödüllendirme arttıkça, bürokratik kalite artmaktadır. Laffont ve N'Guessan'nın 1999'da yaptıkları çalışmaya göre, ekonominin dışa açıklığı ile ölçülen rekabet arttıkça, yolsuzluk azalmaktadır. Rijckeghem ve Wedner 1997'de ücretler ve yolsuzluk ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, ücretler arttıkça yolsuzluğun azaldığını kanıtlamışlardır. Swamy, Knack, Lee ve Azfar da 2001 tarihli çalışmalarında kadın parlamenter ve kadın işgücü arttıkça yolsuzluğun azaldığını iddia etmişlerdir. Gupta, de Mello ve Sharan'ın 2000 tarihli çalışmasına göre, yolsuzluk arttıkça, askeri harcamaların hem GSYİH içindeki payı hem de kamu harcamaları içindeki payı artmaktadır. Gupta, Davoodi ve Tiongson'un 2000 yılında yaptıkları çalışmada, yolsuzluğun azalmasının, bebek-çocuk ölüm oranları ile ilkokulu terk etme oranlarının düşmesi gibi sosyal kazançlara yol açtığı sonucuna varılmıştır. Al-Mahrubi'nin 2000 yılındaki yolsuzluk-enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, yolsuzluğun kısmen enflasyonun nedeni olduğu ve yolsuzluk arttıkça enflasyonun da arttığı sonucuna varmıştır. Braun ve Di Tela da 2000 yılında yaptıkları çalışmada, enflasyonun değişkenliğindeki sapmaların yolsuzluğu arttırdığı sonucunu ortaya çıkarmışlardır. Freidman, Johnson, Kaufman ve Zoido-Lobaton'un kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk araştırmasında girişimcilerin kayıt dışına çıkmalarının nedeninin vergi yüklerinin azaltılması isteği olduğu söylenmiştir. Alesina ve Weder 1999 tarihli çalışmalarında, ülkelerin yolsuzluk düzeyleri arttıkça dış yardımların da arttığını söylemişlerdir. Mauro 1998 yılındaki araştırmasında, yolsuzluğun kamu harcamalarının bileşimini değiştirerek, eğitim harcamasını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Ghura'nın 1998 tarihli vergi hasılatı-yolsuzluk araştırması, yolsuzluk azaldıkça, vergi hasılatının arttığını göstermektedir. Tanzi ve Davoodi'nin 2000 yılındaki çalışmaları ise yolsuzluğun ekonomik büyümeyi yavaşlattığını ortaya koymaktadır. Yine, Mauro'nun 1995 tarihli çalışması da yolsuzluk arttıkça, büyümenin azaldığını göstermektedir.³⁵

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tosun, ss. 38-40.

Görüldüğü gibi; ağırlıklı olarak siyaset bilimcilerin ve iktisatçıların ilgi alanları arasına giren yolsuzluk olgusu, genellikle ekonomik etkileri açısından irdelenmiş, sosyolojik analiz bakımından istenilen düzeye erişememiştir. Kaynağı-kökene, olumlu-olumsuz etkileri, siyasal ve sosyo-ekonomik maliyetlerinin yanı sıra yolsuzluk, liyakat, rasyonellik, kaynak dağılımı ve siyasal meşruiyete etkisi ve benzeri açılardan da irdelenmeye değer görülmelidir.

4. 4. Yolsuzluğun Eleştirisi: Liyakat, Rasyonellik ve Meşruiyet Üzerine

Modern kapitalist toplumun meşrulaştırıcı ilkesi liyakattir. Kaynakların liyakat esasına göre dağılımının en etkin hem de adil olduğu düşünülür. Liyakatın olmadığı yerde ekonomik kaynaklar doğru insanların elinde toplanmaz, ekonomik büyüme azalır. Kaynakları liyakat esasına göre yönetecek insanların elinde toplanamamasının nedenini ise temelde miras, mülkiyet gibi konularda aramak gerekir. Miras yoluyla babadan devredilen serveti en iyi idare edecek kişi her zaman, mirası devralan evlat olamayabilir. Kıt kaynakların, liyakatsiz ellerde birikimine göz yumularak yağmalandığı bir sistemde, yolsuzluğa rastlamak çok da şaşırtıcı olmasa gerek. Az gelişmiş toplumlarda, liyakat ve kaynak dağılımı arasındaki ilişki daha da bozuktur. “Kaynakların görece kıt olduğu toplumlarda, kaynaklar üzerindeki çatışma da daha şiddetli ve ilkel biçimlerde olur. Toplumsal uzlaşmanın ekonomik temeli zayıf olduğundan siyasi mekanizma kaynakların dağıtımını otoriter biçimlerde yapar. Siyasi mekanizmanın kaynak taksisindeki bu merkezi rolü, siyasal iktidara sahip veya erişilebilir olmayı önemli kılar ve bu da devlet kurumlarında yolsuzluk ve kayırmacılık ilişkilerini had safhaya çıkarır. Kaynaklar seçmeci bir biçimde dağıtıldığından, kaynaklar üzerindeki çatışma kendini sıklıkla olduğundan farklı biçimlerde, ekonomik değil, siyasal , dinsel, etnik ve hatta hemşehrilik ve akrabalık gibi biçimlerde ortaya koyar.”³⁶

Liyakatsiz ve rasyonellik dışı uygulamalar siyasal sistemin meşruiyetini de ciddi kayba uğratmıştır. Pek çok araştırma, yolsuzluk ile siyasal sistemin meşruiyeti arasında ters bir orantı olduğunu ortaya koymaktadır. Mitchell A. Seligson’un El Salvador, Nikaragua ve Paraguay özelinde yaptığı araştırma bu hipotezi doğrular niteliktedir. Söz konusu araştırmada, “deneklere sorulan sekiz soruda kendi başlarına

³⁶ Güven Bakırezer, Yücel Demirer, H. Emre Bağçe, “Etik, Liyakat, İstismar: Türkiye’de Araştırma Görevlisi Olmak”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 107, 2006, s. 294.

gelen (altı soru) ve kendilerini doğrudan etkilenmeyip de duydukları (iki soru) çeşitli yolsuzluk örnekleri sorulmuş, buradan elde edilen veri, beş basamaklı ve kişinin siyasal sistemin temel kurumlarına olan güvenini ölçen sorulardan elde edilen gösterge ile karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda yolsuzluk düzeyi ile sistemin meşruiyetine duyulan güven arasında ters bir orantı tespit edilmiştir.”³⁷ Dolayısıyla yolsuzluğa batmış siyasal sistemlerin, meşruiyet krizine girmeleri kaçınılmaz bir hal almıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, yolsuzluk meşruiyetini yine, bu düzene isteyerek veya istemeyerek dahil olan bireylerden almaktadır. Toplumunu oluşturan bireyler bilerek ya da bilmeyerek bu sistemin bir parçası haline gelmektedirler. Liyakat ve rasyonellik ilkelerinin çiğnenmesiyle kaynakların etkin dağıtımını sağlanamamakla birlikte siyasal meşruiyetin zedelenmesi gibi ağır bir maliyeti de beraberinde getirdiği gözden kaçmamalıdır.

5. MODERNİZM, KÜRESELLEŞME VE YOLSUZLUK

Yolsuzluk olgusunun, tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmelerle bağlantılı bir şekilde ortaya çıktığı, hatta değişip dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bu başlık altında yolsuzluğun modernleşme, kapitalist gelişme, küreselleşme gibi uluslararası ölçekte yaşanan değişim ve dönüşümlerle ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Modernleşme ile yolsuzluk davranışlarının yoğunlaşması arasında olumlu bir ilişkinin varlığından söz edilmesi mümkündür. Şaylan bunu üç temel nedene dayandırmaktadır:³⁸

- 1) Modernleşme bir anlamda, sürekli olarak toplumda yeni kaynakların ve fırsatların yaratılması demektir. Toplum içinde ortaya çıkan birtakım yeni gruplar ve örgütlemeler sözü edilen kaynak ya da fırsatları kullanmak için siyasal ve yönetsel karar verme sürecinde etkin olmaya çalışmaktadır. Bu etkinlik çabaları içinde yolsuz davranışta bulunmayı olası kılan etkileşimler giderek ağırlığını artırmaktadır.

³⁷ Demirel, s. 85.

³⁸ Şaylan, “Toplumsal Değişme, Yönetsel Bozulma ve Yolsuzluk”, s. 85.

- 2) Toplum içinde insan davranışlarını belirleyen değer ve norm sistemleri değişmekte; eski ve yeni normlar birbirleriyle zıtlasma göstermektedir. Bu zıtlasma ya da norm sisteminin çözülmesi yeni kaynak ve fırsatları kullanmayı meşrulaştırabilmektedir.
- 3) Modernleşme, toplumun her kesiminde hızlı bir değişmeyi içermektedir; başka bir deyişle siyasi ve yönetsel kurumlar, yönetmelikler sürekli olarak değişmekte ve sistemin biçimsel kontrol yapılarında boşluklar meydana gelmektedir. Yolsuzluk yapacak kişiler bu boşluklardan faydalanabilmektedir.

Yukarıda sayılan nedenlere bağlı olarak modernleşme sürecine giren ülkelerde yoğun bir siyasal ve yönetsel bozukluk ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Modernleşmiş ülkelerde de yolsuzluk vardır, ancak modernleşme sürecine geç girmiş ülkelerde gecikmişliğin getirdiği özgüllükler yolsuzluğun yaygınlığı ve tipleri üzerinde etkili olmaktadır. “Modernleşen ülkelerde sanayi ve özellikle ticaret kesimleri hızla gelişmelerine rağmen üretim ve hizmet için büyük örgütlere gidecek büyüklüklere erişmemişlerdir. Sistem içinde tek büyük ve güçlü örgüt devlet olduğu için, modernleşme süreci içinde bir çok ekonomik ve sosyal işlevin devlet eliyle yürütülmesi zorunluluğu vardır.”³⁹ Devletin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin genişlemesi doğacak kaynaklar üzerinde söz sahibi olması anlamını taşımaktadır. Devlet, ekonomideki düzenleme ve kontrol yetkisini, ihaleleri, ithal müsadeleri, ithal yasakları, vergi iadeleri, fiyat kontrolleri, kredi olanakları v.b. araçlar vasıtasıyla özel sektör ticari ve sanayi gruplarının güçlenmesi için kullanmaktadır. Şaylan, bu anlamda özel sektörün symbiotik (asalak) bir nitelik taşıdığını söylemektedir.

Mevcut tartışmalar ışığında, modernleşen ülkelerde devletin rolü ve işlevlerinin, üç yolsuzluk tipini ortaya çıkarması muhtemeldir. Öncelikle, devletin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut ve benzeri hizmetlerinde arz talebi karşılayamadığı için dağıtım sorunu ortaya çıkmakta ve bu da yolsuzluğa zemin hazırlamaktadır. İkincisi, yönetimin ruhsat, lisans ve benzeri düzenleme yetkisinin ufak memurlar tarafından kötüye kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Son olarak, burjuvazinin symbiotik yapısı ve yeni fırsatları kullanmada devlete duyulan ihtiyaç yolsuzluğa ortaya çıkarmaktadır. “Kentleşme, ticari ve sanayi kapitalizminin gelişimi giderek büyüyen bir orta sınıf ya da burjuva tabanını oluşturmaktadır. Devlet görece bir otonomi içinde

³⁹ Şaylan, , a.g.m., s. 87.

işlevlerini sürdürüyor gibi gözükmekteyse de toplumsal refahı sağlayıcı hizmetlerinden esas olarak bu sınıfın aslan payını aldığını söylemek mümkündür.”⁴⁰ İşte yukarıda bahsedilen yolsuzluk tipleri içinde birincisinde, orta sınıfın kontrolünün varlığından söz edilebilir. İkincisinde ise, orta ve alt kademe bürokratların düzenleme yetkilerine dayanarak rant elde etmeleri söz konusudur. Son yolsuzluk türüne ise burjuvazinin çekirdeğini oluşturan işadamları ya da girişimcilerin yeni fırsatlar yaratma ve bunları kullanma eğilimleri sebep olmaktadır.

Şaylan’a göre özetle, modernleşme ile beraber burjuvazi güçlenmekte, buna bağlı olarak devlet memurluğunun toplumsal saygınlığında büyük değişimler olmakta ve bu grup, maddi ayrıcalıklar yönünden de bir gerileme içine girmektedir. Bu oluşumun bir taraftan yolsuzluğu sınırlayacak olan mevcut normatif değer sistemini parçaladığını, bürokratik etiğin içerik değişimine uğradığını belirten Şaylan, buna ek olarak bir de bürokratların eline büyük kaynak yaratma ve tahsis etme fırsatları geçince yolsuzluk sayılacak davranışların kaçınılmaz hale geldiğini; daha da ötesinde yolsuzluğun mevcut sistemin ussal bir biçimde devamı ve gelişmesi için işlevsel bir nitelik halini aldığını ifade etmektedir.⁴¹

1980’li ve 1990’lı yıllar, evrensel düzeyde kapsamlı bir yeniden yapılanma döneminin başlangıcı sayılmaktadır. Şaylan’ın ifade ettiği üzere, sosyalizmin bir gerçeklik olmaktan çıkması, kapitalizmin alternatifsiz bir düzen konumuna gelmesi, bilim ve teknolojinin gelişmesi, insan ve toplum yaşamının kapsamlı biçimde değişimine neden olmuştur. Yaşanan bu değişimin, aslında kapitalizmin yeniden yapılanma süreci gibi düşünülmesi gerekir. Kapitalizm kriz - yeniden yapılanma - kriz şeklinde döngüsel bir süreçten geçerken dünya ülkeleri de bu sürece ayak uydurma çabası içersine girmişlerdir.

1929 krizi mevcut ekonomik sistemi işlevsizleştirmiş, sonrasında sosyo-politik alanda da etkili olmuştur. Kapitalizmin girdiği kriz, faşizmin yükselmesi ve II. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Krizle birlikte mevcut ekonomi kuramlarının “görünmeyen el” iddiaları da geçersiz hale gelmiş ve Keynes’in yeniden yorumuyla ekonomik ve politik yaşam yeniden düzenlenmiştir. Refah devleti ve demokrasinin gelişmesi anlayışı 1945 sonrası tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Kapitalizmin, özellikle 1950 ve 1960’lı yıllarda en parlak dönemini

⁴⁰ a.g.m., s. 88.

⁴¹ a.g.m., s. 94.

yaşadığı söylenebilir. Böyle bir yeniden yapılanma sürecinin ardından 1970’li yılların ikinci yarısında kriz yeniden baş göstermiş ve yine dengeler değişmiştir. Enflasyon ve durgunluğun bir arada yaşanması, Keynes’in ekonomi kuramı ile de açıklanamamıştır. Krize, demokratikleşme ve buna bağlı ortaya çıkan refah devleti anlayışının sebep olduğu iddia edilmektedir. Söz konusu iddia şu şekilde temellendirilmektedir:

Refah devletinin zenginden fakire doğru kaynak transferi yapması kamunun giderek daha büyük miktarda toplumsal kaynağa el koyması yani kâr hadlerinde düşüş yaşanmasına yol açmış, birikim sürecinin işlerliğinde bozulma meydana gelmiştir. Dolayısıyla, kâr hadlerinde yükselmeyi gerçekleştirecek yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve devletin mümkün olduğunca sosyo-ekonomik hayattan elini çekmesini öngören minimal devlet anlayışı, refah devletinin yerini almıştır. Pazarın büyümesini ve tekelleşmesini ifade eden küreselleşme de kâr hadlerinin yükselmesinde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilişim ve iletişim alanlarındaki teknolojik devrim de kâr hadlerini yükseltmiştir. Mal ve hizmet üretiminde ciddi verimlilik artışı gözlemlenirken teknoloji sayesinde firmalar bilgiye daha kolay ulaşma imkanına kavuşmuşlardır. Bu da, maksimum kârı elde edecek yatırımları belirleme bağlamında sermayeye önemli katkılar sağlamıştır. Fakat, kapitalizmi krizden kurtaran bu gelişmeler aynı zamanda yolsuzluk davranışlarına imkan tanıyan bir sistemin de doğmasına sebep olmuştur.

Küreselleşme, sermayenin üretici sermaye ve finansman sermaye şeklinde ikiye ayrılması sonucunu doğurmuştur. “Mal ve hizmet üretimiyle ilgili olmaksızın para ve finansman hareketleriyle maksimum kâr ya da çıkar elde etme çok ağırlıklı bir süreç haline gelmiştir. Bu oluşum içinde, maksimum çıktı elde etmek için spekülasyon düşünme ve tasarımlama insan ve toplum yaşamında kaçınılmaz olarak ön plana çıkmış gözükmektedir.”⁴² Bu da yepyeni yolsuzluk davranışlarını ortaya çıkarmakta ve yolsuzluğun yoğunlaşması sonucunu beraberinde getirmektedir. Refah devletinin çökmesiyle adil ve eşitlikçi bir sistem kurma görevi üstlenen ulus devlet anlayışı da fonksiyonunu yitirmiş bulunmaktadır. Böylelikle toplumsal dayanışmanın yerini, kendi bireysel çıkarının peşinde koşan bireyler almaya başlamıştır. Kapitalizmin krizine çare olarak başvurduğu ve yolsuzluğun yoğunlaşmasıyla sonuçlanan

⁴² Şaylan, “Değişim ve Yolsuzluk”, s. 15.

yöntemler, yakın bir gelecekte tekrar bir krizi doğuracak ve sancılılarıyla bu kısır döngü yaşanmaya devam edecek gibi görünmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KAPİTALİZMİN GELİŞİM SÜRECİ VE YOLSUZLUK : YAPISAL BİR ANALİZ

Yolsuzluk olgusunun, tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmelerle bağlantılı bir şekilde ortaya çıktığı, hatta değişip dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bu bölümde, Türkiye’de kapitalizmin tarihsel gelişimine yer verilerek yolsuzluğun yapısal kökenleri üzerine bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

1. OSMANLI MİRASI

Türkiye’de kapitalizmin gelişimi üzerine ciddi bir analiz yapılabilmesi için Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik değişimlerden itibaren incelemeye başlamak gerekmektedir. Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine miras kalan söz konusu zihniyet ve değerler, global evrimleşme sürecine giren 1980’li yılların Türkiye’sinde de karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nin modernleşme düşüncesi ışığında filizlenen, Cumhuriyet dönemi siyasetçilerinin de desteklediği, “milli iktisat” ve “milli burjuvazi” yaratma politikasının kimi yöntem ve araçları, 1980’li yıllardaki küresel ekonomi ve

sermayeye eklenme sürecinde de gündeme gelmiştir. Bu düşünce sistemi içerisinde yolsuzluk, meydana gelen ekonomik ve sosyal dönüşümlerin istenmeyen maliyeti midir yoksa izlenen politikaların hedeflerine ulaşabilmesi için bilinçli bir şekilde verilen tavizlerin bir sonucu mudur, daha kısacası yolsuzluk bir sonuç mudur bir araç mıdır sorusuna yanıt bulmak için, kapitalist ekonomik dönüşümün başlangıcına gitmek gerekecektir.

1. 1. İstibdat Dönemi ve Meşrutiyet Sonrası Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme çabalarının, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başladığı söylenebilir. Vaat edilen yeniliklerin yanı sıra "hukukun üstünlüğü" fikrinin benimsenmesini sağlayan ve anayasacılığın başlangıcı kabul edilen Tanzimat Fermanı, "rüşvet ve iltimasın kaldırılması"nı kayıt altına alması bakımından da önem arz etmektedir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, gayri Müslimlere yönelik daha geniş hakların garanti altına alınmasını sağlamasının yanında, daha çok, içerik bakımından Tanzimat Fermanı'nı tamamlar niteliktedir. Genç Osmanlı'ların bütün halkın, tam bir eşitlik içinde memleket yönetimine katılması yani Meşrutiyet yönetiminin kurulması yönündeki rejim değişikliği talepleri, II. Abdülhamit'in 1876'da Kanun-u Esasi'yi ilan etmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak ülkeyi istediği gibi yönetme arzusu içerisinde olan II. Abdülhamit, bulduğu ilk fırsatta, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bahanesiyle Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırıp meşrutiyet yönetimine son vermiştir. II. Abdülhamit, Makedonya'daki İttihat ve Terakki Cemiyet'inden ve bu cemiyete bağlı genç subaylardan, istibdat yönetimine büyük çapta tepkiler gelmesi üzerine, 1908'de Kanun-u Esasi'yi tekrar yürürlüğe sokmuş ve böylece II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

İstibdat yönetimi, ekonomik hayatla ilgili ciddi sıkıntılar yaratmıştır. 1908 Devrimi öncesinde, Zafer Toprak'ın deyimiyle, ülkede "sanayinin kökünü kurutan" bir düzen hüküm sürmekteydi. "Otuz yıl, iki, üç kişinin bir araya gelip şirket kurması, gizli komite oluşturdukları gerekçesiyle yasaklanmış, tüccarların dış ülkelere seyahatleri Avrupa'da Jön Türk komitelerine katılırlar korkusuyla engellenmişti."⁴³ Ticaret erbabına göre istibdat dönemi, kimsenin yargı önünde hakkını aramaya ya da parasını ortaya çıkarmaya cesaret edemediği, ülkede tam bir güvensizliğin hakim olduğu bir dönemdi. İmtiyaz, berat ya da ruhsatname elde

⁴³ Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yay., 1982, s. 41.

edebilmek için sermayesinin önemli bir kısmını rüşvet ve bahşişe yatırmak zorunda kalan girişimciler ise, bu ve benzeri pek çok zorlukla mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Yani 1908 öncesinde, kaynak ve mevkilerin liyakat esası temelinde rasyonel dağılımını sağlayan bir düzen yoktu.

1908 Jön Türk hareketi, iktisadi ve sosyal hayatta liberal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. İkinci Meşrutiyet’le birlikte, “milli iktisat” ve “teşebbüs-ü şahsi” görüşlerinin Osmanlı toplumunun yaşam felsefesini oluşturması planlanmıştır. Meşrutiyet yönetimi, Osmanlı’nın girişimciliğe özendirilmesi ve yabancı sermayeye olanak sağlanması yönünde bir politika izlemiştir. 1908 Devrimi aynı zamanda, çok partili siyasal hayata geçilmesi, basın yayın organlarının yaygınlaşması, ilk defa ülke çapında işçi hareketlerinin baş göstermesi ve çalışanların sendika çatısı altında örgütlenmeleri gibi hak ve özgürlüklerin kullanılmasına da fırsat tanımıştır. “Liberal Jön Türk hareketi bir bakıma Osmanlı devlet geleneğine başkaldırıyı simgeliyordu. Yüzyıllarca süregelen devlet müdahalesi, narh, tarife, imtiyaz, berat v.b. ticari ve iktisadi faaliyetleri kısıtlayıcı yöntemler, rüşvet, iltimas gibi devlet yönetimindeki yolsuzluklar liberal devlet özlemini pekiştirmiş, aydın çevrede, Osmanlı devlet geleneğinin kısır döngüsü çözülmedikçe iktisadi yaşamda önemli atılımların gerçekleşmeyeceği görüşü giderek yaygınlaşmıştı.”⁴⁴ Toprak’a göre, sürekli devlet gözetimi ve boyunduruğu altında bulunan bireyin kendi başına, kişisel çıkarını gözeterek, kâr amacıyla çaba sarf etmesi düşünülemeyeceği gibi, devlet karşısında birey olarak varlığını koruyamayan reyanın girişimde bulunması, birikim sürecine girmesini beklemek de mümkün görünmemektedir.

1908 Devrimi’nin öngördüğü sosyal ve ekonomik liberal değişim ve dönüşümler, çeşitli etnik unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı toplumunda, beklentilerin çok ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Batı’da ulusçulukla birlikte gelişen liberal düşünce, Osmanlı aydınları tarafından Batılılaşmak için liberalleşmek şeklinde algılandığı için, Osmanlı ulusçuluğunu ortaya çıkarmaktan ziyade farklı etnik unsurların bağımsızlığa yönelmelerine sebep olmuştur. Ekonomide liberalleşme de benzer neticelerle sonuçlanmış, loncaların kaldırılışı ancak örgütsel dayanışmayla varlığını sürdürebilen küçük üretici Müslüman esnafın durumunun daha da kötüleşmesine, zaten ticareti elinde bulunduran gayri Müslim ve yabancı sermayenin ise etkinliklerinin artarak avantajlı konuma yükselmelerine vesile olmuştur. Toprak’a

⁴⁴ Toprak, s. 18.

göre Türk ulusçuluğu böyle bir ortamda, liberal fikir ortamından etkilenmekle birlikte, iktisadi liberalizme bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Liberalizmden ayrılarak ulusçuluğa yönelik, yeni bir istibdat yönetiminin de habercisi olmuştur. “1908 Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı’yla başlayan kısıtlayıcı önlemler, gazetelerin kapatılması ve muhalefetin siyasal cinayetlerle yıldırılmasıyla giderek tırmanmıştı. Babıali Baskını’yla noktalanan bu gelişmeler, 1913 ertesini iktidarın doğrudan İttihat ve Terakki’nin denetimine geçmesiyle sonuçlanmıştı.”⁴⁵ İttihatçıların baskıcı yönetiminde, “birey” ikinci plana itilerek “devlet” ön plana çıkarılmıştır. “İttihat ve Terakki’nin liderlerinden Ahmet Rıza merkezîyetçi, devletçi ve otoriter bir yönetimden yanaydı. Karşıt grubun temsilcisi olan Prens Sabahattin ise, ‘adem-i merkezîyet’ ve ‘teşebbüs-ü şahsi’ esasına dayalı bir idareyi savunuyordu. İttihat ve Terakki içinde, Ahmet Rıza’nın yönetim anlayışını benimseyen kadro egemen olduğu için, merkezîyetçi, seçkinci ve otoriter eğilimler, devletin resmi politikası haline geldi ve kamu bürokrasisi bu çerçevede şekillendi.”⁴⁶

1. 2. Savaşın Olağanüstü Koşulları ve Müslüman -Türk Orta Sınıfın Doğuşu

Müslüman-Türk unsurunun ticari faaliyette bulunmasını teşvik etme çabalarının, ciddi anlamda, İttihat ve Terakki hükümetleri zamanında başladığı söylenebilir. Ayşe Buğra’ya göre, Müslüman Türklerin ticari hayattan uzak kalmış olmaları gerçeği kısmen de olsa, İmparatorluğun endüstri devriminden sonra Avrupa’ya bağlanma biçimiyle açıklanabilir. Geleneksel sanayisi, modern Avrupa sanayisiyle rekabet gücünden yoksun olan İmparatorluk, 18. yüzyıldan itibaren de gerileme dönemine girmiştir. Böylesi bir ortamda Avrupa ekonomisine katılan İmparatorlukta, Müslüman kesimin aleyhine sonuçlar doğuran gelişmeler yaşanmıştır. Kapitülasyonlar aracılığıyla İmparatorlukta yabancı elçiler, kendi toplulukları içindeki ticaret faaliyetleri üzerinde, idari ve hukuksal kontrol hakkına kavuşmuş; Avrupalı elçilerin kendi vatandaşlarına sağladığı bu koruma da, zaman içerisinde gerçek ya da sonradan kazanılmış değişik ulusal kimlikli ticaret gruplarının doğmasına neden olmuştur. Buğra, bu grupların daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki Avrupa ile iktisadi ilişkilerinde önemli bir rol oynayan Levanten topluluğunu oluşturduğunu söylemekte ve şöyle devam

⁴⁵ Toprak, s. 20.

⁴⁶ Bilal Eryılmaz, “Bürokrasi ve İktidar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Mart-Nisan 1997, s. 1357.

etmektedir: “Bu gelişmeler sırasında gayri Müslim Osmanlılar da, Türk yetkililer ve Avrupalı tüccarlar arasında aracı bir rol oynamalarından dolayı imtiyazlı bir konum elde etmişlerdir. 19. yüzyılda Avrupalıların denetiminde olup gayri Müslim Türklerin çalıştığı temsilcilikler ve ticarethaneler İmparatorluğun ticaret hayatını büyük ölçüde belirlemekteydi. Böylece, Müslüman kesim bu alandan ve giderek de ülkenin bütün iş hayatından soyutlanmak durumunda bırakılmıştı.”⁴⁷ Ayrıca, Tanzimat döneminde de Müslüman kesime cazip iş olanakları sunulması, devlet bürokrasisinde parlak bir gelecek, ticaret ve iş hayatını ikinci sınıf bir meslek haline sokmuştur. Tüm bu koşullar, Müslüman-Türk girişimci sınıfının ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Dolayısıyla, işadamları grubunun yaratılması İttihat Terakki yönetimine kalmış, Birinci Dünya Savaşı da onlara uygun şartları tedarik etmiştir.

Milli burjuvazi yaratma teşebbüslerinin 1913 yılında, İttihat Terakki Cemiyeti'nin kesin olarak iktidara gelmesiyle başladığını belirten Stefanos Yerasimos'a göre, daha 1908 devrimiyle birlikte Yahudi ve Türk burjuvazisi, Rum ve Ermenilerin ayağını kaydırmanın yollarını aramaya başlamıştır. Girit meselesi ve daha sonra Balkan savaşları, Rumların elindeki işletmelerde bir boykot hareketine vesile hazırlamış; 1910, 1911 ve 1913 yıllarında da Müslümanlara ait kapitallerle bankalar kurulmuştur. Hükümet, bu politikayı yürütebilmek için dış ülkelerden borç para almak zorunda kalmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanların, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatına el koyma durumları pekişmiştir. Bu durum, Fransız ve İngiliz sermayesine bağlı bulunan Rum ve Ermeni kapitalistlerin güçlerinin sarsılması ve onların yerine Alman çıkarlarına hizmet eden Türk şirketlerin kurulması sonucunu getirmiştir. 1914 yılı Ağustos ayından itibaren de Osmanlı hükümeti, İzmir'deki tüm yabancı kuruluşlardan, bütün Rum görevlilerin işlerinden çıkarılarak yerlerine Müslümanların alınmasını istemiştir. Hıristiyanlara karşı adeta resmi bir boykot hareketine girişildiğini belirten Yerasimos, bu tedbirlerin amacının, iç pazarı Müslümanlara açmak ve onları ülkenin ticari hayatına katmak olduğunu ifade etmektedir. Böylece, yabancı şirketlerde işe giren Türk işçiler hem meslek sırlarını öğrenmekte hem de ustalaşmaları için gruplar halinde Almanya'ya gönderilmektedir. Yerasimos'a göre İTC, bu teşebbüslerle milli bir burjuvazi

⁴⁷ Ayşe Buğra, *Türkiye'de Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yay., 1995, s. 66.

oluşması işine girişmiş ve ülke ekonomisinde düzenleyici unsur olma yolunu denemiştir.⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları İttihatçılara, “devlet iktisadiyyatı” şeklinde tabir ettikleri “milli iktisat” politikasını uygulamaya koymak için gerekli ortamı sağlamıştır. Devletçilik politikası, iç ve dış ticaretteki uygulamalarda kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Zafer Toprak'ın da belirttiği üzere, kapitülasyonların tek taraflı kaldırılmasıyla koruyucu bir dış ticaret politikasına geçilmiş, uzun yıllar özlemi duyulan spesifik tarifeler yürürlüğe konmuş, İhracat Heyeti aracılığıyla dış ticareti devlet doğrudan üstlenmiş, kambiyo işlemleri Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu'nun denetimine verilmiştir. İç ticarete de Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye, Merkez ve Taşra İaşe Heyetleri, İaşe Umum Müdürlüğü, Men-i İhtikar Heyeti, İaşe Meclisi, İktisadiyat Meclisi, İaşe Nezareti “devlet iktisadiyatı”nın güdümlenici örgütlerini oluşturmuşlardır.

Savaş koşullarında amaçlanan piyasanın millileştirilmesi yönünde atılan adımlardan biri de kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayr-ı Müslim ellerden alınıp Müslüman-Türk unsura devredilmesidir. “İttihat Terakki'nin taşra örgütleri kredi ve satış kooperatifleri kurarak üretici ve Müslüman tüccarı örgütlemiş, piyasayı denetimleri altında bulunduran alıcı sendikaların karşısına tek satıcı olarak çıkmalarını sağlamışlardır.”⁴⁹

Sermaye birikimine yönelik politikalar izleyen İttihat ve Terakki, “orta sınıf” şeklinde adlandırdığı Müslüman-Türk eşrafı oluştururken, Müslüman'ın gayr-ı müslime karşı kayırılması yönünde tavır sergilemiştir. Ticaret ve zanaatla uğraşan gayr-ı Müslimlere göre daha geri planda yer alan Müslüman unsura, “devlete kapulanma” özlemine bir kenara bırakarak ticarete atılması, zanaatla uğraşması, girişimci olması telkininde bulunmuşlardır. Savaşın olağanüstü ortamı, milli iktisat politikasına paralel olarak girişimcilik misyonu atfedilen Müslüman-Türk unsurun ön plana çıktığı, devlet iktisadiyyatıyla gayr-ı müslim ve yabancıların tasfiye edilerek milli anonim şirketlerin hakim olduğu bir piyasa ekonomisinin ortaya çıkmasına imkan vermiştir.

Devletin müdahalesiyle, ulusal kalkınma planının bir parçası olarak, işadamları grubu yaratılması için, korumacı politikaların yanı sıra İTC üyeleri, şirketlerin

⁴⁸ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, Cilt: 3 (I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e), İstanbul: Belge Yay., 1989, ss. 16-17.

⁴⁹ Toprak, s. 21.

yönetim kurullarında girişimci olarak bizzat yer almışlardır. Buğra, bu dönemlerde şirketlerin yönetim kurulundaki bir kişinin sıradan bir vatandaş olarak mı yoksa iktidar partisini temsilen mi bulunduğunu saptamanın çok zor olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, “1917 yılında Manisa’da faaliyete geçmiş olan Türk Bağcılar Bankası’nın kurucu üyelerinin niteliği güzel bir örnek teşkil eder. Banka kurucuları arasında yörenin ileri gelenlerinin oluşturduğu değişik mesleklerden kişiler bulunmaktaydı. Ancak, ortak payda; çoğunun İttihat Terakki Fırkası’yla olan bağlarıydı. 58 kurucudan 35’i İTF’ye üye olup yerel parti örgütlenmesinde önemli görevler üstlenmiş durumdaydılar.”⁵⁰ Buğra, bu anlamda İttihat Terakki’yi, “gelişmeye başlamış Türk burjuvazisinin öncü kolu” şeklinde tanımlamaktadır.

Zafer Toprak, 1914-1918 döneminde, savaş yılları olmasına karşın, anonim şirketçilik açısından Osmanlı toplumu’nun, o güne değin görülmedik bir canlılık gösterdiğine dikkatleri çekmektedir. Savaşın olağanüstü koşullarının da yardımıyla Müslüman-Türk unsuru girişimcilğe özendiren her türlü spekülatif kazançta göz yumulmuştur. “Savaşla birlikte ekonominin dışa kapanışı, temel ihtiyaç maddelerinin ithal edilememesi yerli üreticinin ve tüccarın fiyatları gönlünce yükseltmesine olanak sağlamış, karaborsa, istifçilik ‘harb zengini’ diye adlandırılan bir kesimin doğuşuna neden olmuştu. Savaş yıllarında bazı iş sahalarının Türk-İslam eşrafın eline geçmesinde siyasal etmenler de rol oynamış, ‘Ermeni tehciri’ ile doğan boşlukları Müslüman-Türk girişimciler doldürmüştü. Öte yandan Men-i İhtikar Heyeti’nin spekülasyonla mücadele sırasında özellikle gayr-ı Müslimlere yönelmesi, Müslüman-Türk tüccara rakiplerini tasfiyede büyük kolaylık sağlamıştı.”⁵¹ İTC’nin, zaruri ihtiyaç maddeleri ve besin maddelerini tekellerine alan esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarını yarattığını belirten Yerasimos, ulaştırma yol ve araçlarını, özellikle de demir yollarını denetiminde bulunduran hükümetin, böyle bir müşteri çevresini, canının istediği kadar zenginleştirme imkanına sahip olduğuna dikkatleri çekmektedir. Büyük servetlerin ortaya çıkışına ve Türk burjuvazisinin üyeleri arasında ilk olarak önemli bir sermaye birikiminin meydana gelmesine bu dönemde tanık olduğunu ifade eden Yerasimos, Türk burjuvazisinin, kapitülasyonların kaldırılması ve hükümet teşvikleriyle iş çevrelerine giriş imkanı bulduğunu ancak özellikle ticaret alanında, karaborsayla şehir halkının sırtından kolay kâr sağlama

⁵⁰ Buğra, s. 72.

⁵¹ Toprak, s. 57.

yollarını imkan dahiline sokan savaşın olağanüstü koşullarına bağlı olarak geliştiğini vurgulamaktadır.⁵² Toprak'a göre de, "milli ticaret" kimi kez serbest rekabetçi liberal iktisat öğretisiyle bağdaşmayacak yöntemleri gerekli kılmış, "gayr-ı meşru" kazançlara yol açmıştı. Ancak, İttihat ve Terakki, "milli iktisat" döneminde bu tür "gayr-ı meşru" işlemlerin kaçınılmazlığına inanıyor, elde edilen sonucun yöntemi meşrulaştıracağını savunuyordu. Örneğin Cavit Bey 1917 Bütçe konuşmasında, para kazananlardan ve onlara Babıali tarafından gösterilen kolaylıklardan söz ederken şunları söylüyordu: "Memleketin servet-i umumiyyesinin tezyidine medar olmak üzere para kazananları en ziyade takdir edenlerdenim ve onların kazançlarını tezyid etmek için kendilerine müzaheret ve muavenetten geri durmam. ... Kendilerine yapılan müzaheret ve himaye – hatta bazılarının iddia ettikleri gibi gayr-ı meşru olduğunu farzetsek – netice olarak teşebbüs-ı iktisadiyyeye karşı beslenen rağbetin temin eyleyeceği menfaat benim nazarımda o kadar büyüktür ki o gayr-ı meşruiyeti bile izale edebilir."⁵³ Maliye bakanı Cavit Bey'in, Machiavelli'nin "amaca giden her yol mübahtır" düşüncesini anımsatan bu sözleri, dönemin iktisadi hayatına egemen olan görüşü alenen ifade etmektedir: Müslüman-Türk unsuru girişimciliğe özendiren her türlü karaborsa, istifçilik ve benzeri spekülatif kazanç mübahtır! Bu mantık türü, 1980'li yılların küreselleşen Türkiye'sinin de yabancılık çekmeden benimseyeceği bir düşünce sistemi olarak yine, yeniden önümüze sunulacak ve aynı şekilde tereddütsüz kabul görecektir.

1. 3. İaşe Sorunu ve Savaş Devletçiliğinin Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte iaşe (gıda tedariki) sorunu baş göstermiş; buğday, un, şeker v.b. temel tüketim maddelerinin temininde aksaklıklar yaşanmıştır. Seferberlik ilanı tüccarları korkutmuş, ordu tarafından el konulur düşüncesiyle mallarını piyasaya çıkaramaz hale gelmişlerdir. İaşe sorununun çözümüne yönelik komisyon ve teşkilat benzeri yapılanma yoluna gidilmiş ancak bu tür örgütler başka tarzda yolsuzluk olaylarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle bu yapılanma içinde önemli görevlerin başında olan kişiler ciddi rantlar elde ederek "harb zenginleri" arasındaki yerlerini almışlardır. Havayic-i Zaruriye Komisyonu, malların piyasadan çekilmesini engellemede başarılı olmayınca darlığı

⁵² Yerasimos, s. 17.

⁵³ Toprak, s. 68.

çekilen tüketim maddelerinin ticaretini üstlenen Heyet-i Mahsusa-i Ticariye örgütü kurulmuş ve denetimi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) İstanbul murahhası Kemal Bey'e verilmiştir. Böylece Anadolu ve İstanbul arasındaki vagon ticaretinin kontrolü bir anlamda Kemal Bey'in eline geçmiştir. "Cemiyet'in 1916 Genel Kongresi'nde sunduğu raporda Kemal Bey tüccarın Anadolu hattından tahsis edilen vagonlarla buğday yerine piyasa değeri daha yüksek başka mal getirmeyi yeğlemesi ya da getirdiği buğdaya aşırı fiyat talebinde bulunması nedeniyle zahire borsasında buğday fiyatının sürekli yükselişinden yakınıyor, İTC İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin, İstanbul iaşesinin tüccar aracılığıyla karşılanamayacağını anlaşılması üzerine duruma müdahale ettiğini belirtiyordu."⁵⁴ Erik Jan Zürcher, buğdaylarını İstanbul'a ve orduya nakletmek için gereken yük vagonlarını temin edebilenlerin, seferberlik nedeniyle demiryolu taşımacılığı tekeli elinde bulunduran İTC hükümeti ile iyi ilişkilere sahip taşra tüccarları olduğunu belirtmektedir. Zürcher'e göre, İTC vekillerinin, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Esnaf Cemiyeti aracılığıyla kentlerdeki satışları ve dağıtımları denetlemesi ve müttefiklere yapılan buğday satışının da hükümetin denetiminde olması, Müslüman tüccarda, büyük toprak sahibinde ve esnafta istenen sermaye birikimini sağlamış ama çok büyük ölçüde adam kayırmacılığa ve yolsuzluğa da yol açmıştır.⁵⁵

İaşeye ilişkin alım satım işlerini yürütmek amacıyla, sermayesini kısmen Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin sağladığı, 23 Eylül 1915 günü İstanbul'da 20 yıl süre ile kurulan Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi Kemal Bey'in önderliğinde gerçekleştirilen milli şirketlerin ilkinin oluşturmuş ve ciddi ticari faaliyetlerde bulunmuştur. "Şirketin 200.000 liralık sermayesinin yarısı Anadolu tüccarına ödettirilmiş, "milli" nitelik taşıması amacıyla pay sahiplerinin Osmanlı uyruğunda olması nizamnamesinde şart koşulmuştu. Konya, Ankara, Bağdat demiryolu güzergahında üretilen tahıl, tiftik, koyun, yapağı, yün, deri, afyon ve benzeri ürünlerin alım-satımıyla uğraşan, bu mallar üzerinde komisyonculuk yapan şirket, savaş yıllarında büyük kazanç sağlamıştı."⁵⁶ Unun ardından, 5 Mayıs 1916'da, şeker ithalatı ve dağıtımını üstlenen, sermayesinin yarısını yine Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin sağladığı Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi kurulmuştur. Toprak'ın ifadesiyle, Kemal Bey'in kurduğu "milli" şirketlerin ikincisi olan bu

⁵⁴ Toprak, ss. 270-271.

⁵⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2004, s. 185.

⁵⁶ Toprak, s. 272.

şirketin 200.000 liralık sermayesinin diğer yarısı İstanbul bakkallarına dağıtılan pay senetlerinden elde edilmiştir. Bu kadar hayati önem taşıyan tüketim mallarının alım satımını kontrol eden Heyet-i Mahsusa-i Ticariye aleyhine söylentilerin çıkması da kaçınılmaz olmuştur. “Kıtlıkla istifçilik ve karaborsacılığın bir arada görüldüğü bir ortamda Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye’nin iktisadi faaliyetleri kamu oyunda bir dizi tepkilere neden olmuştur. Cemiyet aracılığıyla bazı kişilerin zengin edildiği söylentisi giderek yaygınlaşmış, siyasal bir örgütün ticari faaliyetlerde bulunması hoş karşılanmamaya başlanmıştı.”⁵⁷ Bunun üzerine, Cemiyet’in ticari faaliyetlerine açıklık getirmek amacıyla İstanbul murahhası Kemal Bey, üyelere, İstanbul’un bir yıl üç aylık işe işlerini kapsayan bir “izahatname” sunmuştur. Komisyon raporu Kemal Bey’in şirketlerden nasıl kâr elde ettiğini ortaya koymuş, her türlü yolsuzluk iddiaları yadsınarak başarılı girişimlerinden dolayı Kemal Bey kutlanmıştır. Ayrıca, İttihat ve Terakki’nin yarı resmi yayın organı *Tanin* gazetesi de Kemal Bey’i destekleyen yazılara yer vermiş ve işe işlerinin parti örgütüne devredilmesinin bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır. Böylece, Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye’nin kârının ilk milli şirketlerin kuruluş sermayelerini oluşturduğu ve bu şekildeki sermaye birikimi sayesinde nihai amaç olan “milli iktisat” anlayışına nasıl hızla yaklaşıldığı vurgulanarak yolsuzluk iddialarının önü kesilmiş ve Cemiyet’in itibarı korunmuştur.

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ (1923 - 1946)

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Müslüman-Türk girişimciliğini destekleme politikaları, cumhuriyet döneminin kurucu kadrosu tarafından da izlenilmeye devam etmiştir. Fakat, İTC’nin olağanüstü çabalarına karşın cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, girişimci bir sınıfın varlığından söz etmek pek de mümkün görünmemektedir. Mete Tunçay’a göre, devlet eliyle özel sermayenin teşvik edildiği bu dönemde izlenen liberal politika, özel girişimin gücüne inanmışlığın bir sonucu değil; böyle bir ulusal girişimci sınıfın yeterince bulunmayışı nedeniyle oluşturulmak istenmesinin ve devletin ekonomik kaynaklarının bazı işleri fiilen üstlenmeye yetmemesinin bir sonucudur. Tunçay, Türkiye’de devlet eliyle yapay bir biçimde bir kapitalist burjuvazi yaratıldığı düşüncesindeki yapaylıkla ilgili kısmı eleştirmekte ve çağdaş iktisat tarihçilerine göre bunun kural-dışı bir durum değil, kapitalizmin doğası gereği olduğunu; hatta Wallerstein’a göre kapitalizmin – devletin ekonomik işlere

⁵⁷ Toprak, s. 277.

karışmaması ilkesine dayanan bir sistem olduğunu ileri süren liberal ideolojinin aksine – sürekli olarak ekonomik zararın siyasal varlıklarca emilmesine, ekonomik kazancınsa özel ellere dağıtılmasına dayandığını belirtmektedir.⁵⁸ Söz konusu zihniyet, erken cumhuriyet dönemi siyasetçi ve bürokratlarınca da kabul görmüştür. Bu bakış açısı, uygulanan ekonomi politikalarına da yansımış ve dönemin devlet-burjuvazi ilişkisi üzerinde etkili olmuştur.

2. 1. Dönemin Ekonomi Politikası

Çağlar Keyder'e göre 1920'lerde tüccarlar, siyasi otoritenin himayesi altında henüz rüştlerini yeni yeni ispat etmeye başlamış ve hızla olgunlaşmalarına rağmen siyasi himayenin sürmesi gerektiğini iyi bildiklerinden, özerk güç isteyecek noktadan çok uzakta kalmışlardır. Keyder, 1920'lerde ekonominin kendine ait kurumsallaşmış davranış biçimleriyle özerk bir alan oluşturamadığı için, burjuvazinin de özerk bir siyasi güç konumuna gelemediğini ifade etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı özel koşullarla birlikte, 1929'daki ekonomik krize kadar geçen süreçte, Müslüman tüccar sınıfının hızla geliştiği gözlemlenmektedir. "1920'lerde yabancı sermaye, sadece ticari girişimler yoluyla değil, aynı zamanda bankalar aracılığıyla ve kredilerin dağılımına doğrudan katılarak, ihracata yönelik tarımın teşvikinde ve özendirilmesinde doğrudan bir rol oynamıştır."⁵⁹ Keyder'e göre, yabancı sermayenin ekonomideki ağırlığının artması, Müslüman tüccar sınıfının gelişmesini engellememiştir. Hıristiyan burjuvazinin saf dışı bırakılmasıyla ortaya çıkan boşluk, yabancı sermaye ve Müslüman burjuvaziyle doldurulmaya çalışılmıştır. Ancak, 1929 krizi, yabancı pazarlara aşırı bağımlı burjuvazinin güçsüzlüğünü ortaya çıkarmış ve 1930'larda devlet işlevlerinin kapsamı ve siyasi iktidarla ekonomi arasındaki ilişkinin niteliğinde değişiklikler öngören yeni bir devlet anlayışının benimsenmesini gerekli kılmıştır. Sonunda, bürokratik reformculuğu özümlemiş bir rejimin ortaya çıktığını ifade eden Keyder'e göre, bu rejimin temel boyutları ve öngördüğü bürokrasi-burjuvazi dengesi İkinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüştür.

1929 ekonomik bunalımına kadar, ekonomik alanda çok önemli adımlar atıldığı söylenemez. 1923'te Milli İktisat Kongresi toplanmış, serbest teşebbüsün hakim olduğu bir ekonomik düzen öngörülmüştür. 1924 yılında İş Bankası kurulmuş,

⁵⁸ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999, s. 191.

⁵⁹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yay., 2004, s. 130.

1927’de, İttihat ve Terakki’nin 1913’te yürürlüğe koyduğu Teşvik-i Sanayi Kanunu, biraz daha geliştirilerek kabul edilmiştir. Yasa, sanayicilere gümrük muafiyetleri, arazi hibeleri ve kamunun yaptığı alımlarda yabancı rakipler karşısında ihale kazanma garantisi gibi olanaklar sunmasına rağmen pek etkili olamamıştır. Keyder’e göre bunun nedeni, yasadan yararlanan firmalar arasında, ithal malları karşısında rekabet edebilecek düzeyde olanların, sayıca yetersiz kalmalarıdır. Keyder, kanunun asıl etkisinin, kriz ertesi benimsenen yeni himayeci dış ticaret politikası ile birleştirildiğinde hissedildiğini söylemektedir. Krize karşı ekonomiyi kapatmak ve dış pazara bağımlılığı en aza indirmeye yönelik tedbirler alan hükümetin icraatlarından biri, 1930’da, döviz işlemlerini kontrol edip elinde toplamak üzere Merkez Bankası’nı kurmak olmuştur. Yine 1930 yılında, tasarrufu teşvik etmek, yerli mallarının üretim ve tüketimini özendirerek ithal malların tüketimini azaltmak ve Keyder’in ifadesiyle, genel olarak kendine yeterlilik ideolojisini yaymak üzere, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Ancak tüm bu girişimlerin yanı sıra, 1931’de çıkarılan basın kanunu, 1933’teki üniversite reformu, 1935’te Mason localarının kapatılması ve 1936’da da dönemin başbakanının devlet idaresiyle parti teşkilatının özdeş olduğunu ilan etmesi, hükümette otoriter rejime doğru bir yöneliş olduğunu göstermektedir. Böyle bir eğilim, şüphesiz ki, burjuvaziden çok bürokrasinin elini güçlendirmiştir. 1929 - 1934 yılları arasında devlet gelirlerinin yüzde 40’ın üzerinde bir artış gösterdiğini ve bu gelirlerin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının yüzde 10,8’den yüzde 18’e yükseldiğini belirten Keyder’e göre, kriz döneminde yaşanan yeniden-bölüşüm içinde, bürokrasi ülkede üretilenlerin daha büyük bir bölümünü kontrol etmeye başlamıştı. Ayrıca, 1931 ile 1940 arasında kurulan (ve 1968’de varlıklarını hala sürdüren) şirketlerin yüzde 74,2’sinin kurucularının bürokratlar olmasına dikkatleri çeken Keyder’e göre, krizden karlı çıkanlar sanayicilerin yanı sıra bürokratlardır. Keyder, bu iki grup arasındaki etkileşime bakıldığında sistemin iyice saydamlaşacağını, bir yandan devlet kapitalizminin başlangıcını görmek mümkünken, öte yandan, devlet sınıfı ile sanayi burjuvazisinin üst kademelerinin birbirinden ayırt edilmesinin güçleştiği bir kaynaşmanın gözlemlendiğini ifade etmektedir.⁶⁰

⁶⁰ Keyder, ss. 147-149.

2. 2. Bürokrasi - İşadamları ve Yolsuzluk

Milli burjuvazi yaratmak için desteklemenin yanı sıra, bizzat ticari faaliyette bulunarak “sözde” girişimciliğe katkıda bulunma politikası, İttihat Terakki’de olduğu gibi cumhuriyet dönemi siyasilerince de sürdürülmüş ve bürokraside yer alan bazı isimlerin zenginleşmesinde, bürokrat-işadami geleneğinin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Zira, dönemin mevzuatı da hem tüccar hem bakan olmaya engel bir durum teşkil etmemektedir. “Cumhuriyetin ilk yıllarında girişimcilik faaliyetleri ve kamu görevleri hala birlikte sürdürülebilmekteydi. Birçok devlet adamı iş dünyasında faaliyet gösteriyordu ve bunlardan hiç olmazsa bir kısmı yatırımların ülkeye hizmet vermenin bir ilave yolu olduğuna samimiyetle inanmaktaydı. Zaten, Mustafa Kemal Atatürk ve hükümetteki yakın çalışma arkadaşları da, diğer politikacılar ve işadamlarıyla birlikte İş Bankası’nın kurucuları arasında değil miydi? Politik bağların özel sermaye birikiminde önemli bir etken olduğu tartışılmaz bir gerçektir.”⁶¹ İş Bankası’nın kurucuları arasında, politikacılar ve milletvekillerinin önemli bir yer işgal etmesine dikkat çeken Taner Timur’a göre de, yeni devrin iktisadi işlerini ve imkanlarını, devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatine kullanmak, devrin belirgin özelliği olmuştur. Nitekim, milli mücadeleyi yürüten öncü kadroyu teşkil eden asker sivil devrimcilerden birçoğu daha sonraki dönemde ithalat, ihracat, bankacılık gibi iş sahalarıyla uğraşmaya başlamışlardır.⁶² Tunçay’a göre, bu dönemde “siyaseti, ticarete alet ederek” yapılan yolsuzlukların en ünlü örneği, (eskiden İstiklal Mahkemesi reisliğinde bulunmuş) sabık Bahriye Vekili Topçu İhsan (Eryavuz) Bey’in, bakanlığı sırasında Yavuz zırhlısının onarımı için bir Fransız şirketi ile yapılan sözleşmede rüşvet alması olayıdır. İhsan Bey, 1927 sonlarında başbakan İsmet Paşa’nın isteği üzerine Divan-ı Âli’ye sevk edilmiş ve suçluluğu kanıtlanarak iki yıl hapse mahkum olmuştur. Tunçay, İstanbullu işadami Ömer Nâzım Bey’in İhsan Beyle kurduğu şirketin üçüncü ortağı olan Bilecik milletvekili Dr. Fikret Bey’in de, aynı Yüce Divan kararıyla dört yıl hapse mahkum olduğunu ve onun gibi mebusluğunun kalktığını belirtmektedir. Eski İstiklal Mahkemesi reisi ve âzâlarından Kılıç Ali ve Kel Ali (Çetinkaya) beylerin methaldar buldukları “Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi” de bir başka örgütlü yolsuzluk örneğidir. Ancak, Tunçay’ın deyişiyle, bu “devlet yardımıyla özel girişimi zengin

⁶¹ Buğra, s. 74.

⁶² Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, ss. 98-99.

etme” macerası, herhangi bir cezai kovuşturmayaya uğramamıştır. Tunçay’a göre, 24 Mayıs 1928 tarih 1339 sayılı Orduya Müteahhitlik ve Komisyonculuktan Memnu Olanlar Hakkında Kanun gibi kimi yasal önlemlerle bu tür yolsuzlukların önü alınmaya çalışılmışsa da, dönemin bu olayları teşvik eden değilse bile, kolaylaştıran birtakım özellikleri olduğu için, bunlara karşı mücadele başarıya ulaşmamıştır.⁶³ Yerasimos’a göre, özel sektörü devlet eliyle zengin etmenin yollarından biri de tekellerdir. “Devlet ulusal ekonominin bazı alanlarını, yalnız üretimle değil idare ve satışla ilgili olarak da tekelleştirdiğini ilan eder; sonra da bu hakları özel sektöre devreder. İstanbul ve İzmir limanlarının idaresi ve bakımına, petrol ve petrol ürünleri ithalatına, ispiro ve ispiroto içkilerle kibrit, sigara ve patlayıcı maddeler imalatına ait imtiyazların yerli ve yabancı özel şirketlere devri işte böyle olmuştur. Bu da, muhtemel zararları devlet yüklenirken, özel ellerin, rekabet korkusu olmaksızın kolay yoldan ve yüksek kârlar sağlamasına imkan verir.” Bu ekonomik sistem içinde devletin servetlerin dağıtımıcısı haline geldiğini ve bunun da uygulamada, yüksek mevki sahibi bürokratin bir grup insanı doğrudan doğruya zengin edecek kararları alması veya bu kararların alınmasında etkili olması anlamına geldiğini belirten Yerasimos’a göre, hiç sermayesiz ya da çok az bir sermayeyle yola çıkan kişiler, Ankara’daki bürokratlarla olan ilişkileri sayesinde, İstanbul limanı tekeli gibi koca işletmeleri kendi denetimlerine almayı başarmaktadırlar. Cumhuriyetin ilk büyük servetlerinin ortaya çıktığı bu kargaşalık çağında bürokratlarının öneminin büyük olduğunu belirten Yerasimos, bürokratların bu durumdan kendi hesaplarına da yararlanmaktan geri kalmadıklarını ifade etmektedir.⁶⁴

Gönülsüz olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) macerasına sürüklenen, muhalif liberallerden Ahmet Ağaoğlu da, siyaset ve iş dünyasının bu birlikteliğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ve dönemin tekeli zihniyetini ciddi şekilde eleştirmektedir. Devlete 12 milyonluk altından çıkılmaz bir yük getiren ve aynı zamanda mebus maaşlarına zam yapılmasını da içeren Barem Kanunu’yla ilgili hükümeti eleştirirken İsmet Paşa ile arasında gelişen diyalog dönemin zihniyetini açıkça ortaya koymaktadır: “Biz mebuslar dört yüz alıyorduk ve gayet memnunduk. Neden beş yüz liraya çıkarmak lüzumu hasıl oldu? Neden on dakika vekillikte bulunmuş olan birisi, velev arkasında on dakika devlet hizmeti bulunsa bile, ayda

⁶³ Tunçay, ss. 209-210.

⁶⁴ Yerasimos, ss. 95-96.

150 liraya kadar hiçbir memleketin tahammül edemeyeceği bir tekaüdiye (emekli) alsın? Neden mebusların mebusluk müddetlerinin memuriyet gibi telakki edilmesi – ki Teşkilat-ı Esasiye kanununa (Anayasa) tamamen muhaliftir- yetmiyormuş gibi bir de onların mebusluk tahsisatı üzerinden tekaüdiye verilmesi esası kabul edildi?” diye soran Ağaoğlu’na İsmet Paşa şu cevabı vermiştir: “Ahmet Bey, siz hülyaperver bir idealistsiniz. Hayattan haberiniz yoktur. İnsanlar para istiyorlar para! Ve siyasi adamlar insanların bu isteklerini nazara almak zorundadırlar. Siz bunu anlayamazsınız!”⁶⁵ Başvekilin bu sözleri üzerine Ağaoğlu, Türk köylüsünün etinden, tırnağından kesip vekillere, mebuslara, büyük memurlara, kumandanlara vermenin kimsenin hakkı olmadığını söylemiştir. “TBMM’de 2 Ekim 1930 günü birleşiminde Fethi Bey, mebuslara ‘rütbe ve memuriyet nazarı itibara alınmaksızın seyyanen on bin kuruş üzerinden’ emeklilik hakkı tanınmasını ile vekillik yapanlara ve yapacak olanlara emeklilik aylığı bağlanmasını yeniden ortaya atarak, ‘İşte biz hiçbir hakka sığmayan bu gibi garibeleri ıslah etmek isteriz.’ demiş bulunmaktadır. Maliye vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, bu eleştirilere karşılık vekillere bu aylığın ödenmesinin doğal olduğunu belirterek demiştir ki, ‘Vekillik etmiş bir zat arzu etmezsiniz ki, bu mevkiden ayrıldıktan sonra devairde iş takip etsin, arzu etmezsiniz ki herhangi bir şirketin mahiyetinde şu veya bu şekilde istihdam edilsin, arzu etmezsiniz ki emrettiği adamların nezdinde iş takip eder gibi herhangi bir vaziyete düşsün...’ Çetin Yetkin, Fethi Bey ve Ahmet Bey’in yasalara yönelik eleştirilerinin büyük tartışmalara yol açmadığını belirtmekle birlikte, bu aşamada yasaların Anayasaya aykırı olabileceğinin açıkça dile getirilmiş ve mebusların kişisel çıkarlarının da eleştiri konusu yapılabilmiş olmasının önemine dikkatleri çekmektedir.”⁶⁶

Ağaoğlu’nun eleştirileri hükümetin devletçilik politikası, inhisar (tekelleşme) yolsuzlukları ve vergi ağırlığı başlıklarında toplanmaktadır. Ona göre, İsmet Paşa hükümeti devletçiliği büsbütün farklı bir şekilde anlamaktadır. Devletçilik, umumi menfaatlere ait işlerde devletin, halkın menfaatine olarak, bizzat teşebbüslere girişmesi şeklinde algılanmalı ve buna bağlı olarak, elde edeceği kârı düşünmeden hareket etmeli, kazanacağı parayı da halkın lehine kullanmalıdır. Ancak Ağaoğlu, devlet teşebbüslerindeki durumun böyle olmadığını ifade etmekte ve şimendifer meselesini örnek göstermektedir: “Şimendifer kurmak için malzemeyi, raylar, vagon

⁶⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yay., 1994, s. 38.

⁶⁶ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yay., 1982, ss. 155-156.

ve lokomotifleri kendimiz yapmıyoruz. Avrupa'dan getiriyoruz. Bu inşaattan istifade eden birinci derecede Avrupa oluyor. Sonra bunları memlekete getirmek için araya birçok komisyoncular giriyor. Asıl aradaki farktan bunlar istifade ediyor. Bu suretle, şimendiferleri görünüşte hükümet yapıyor, fakat hakikatte Avrupa'nın ve komisyoncuların hesabına çalışmış oluyor.” Şeker ve tütün inhisarı konusunda da komisyoncuların haksız kazanç elde ettiklerini ve maliyetlerin vergi yoluyla halkın omzuna yüklendiğine dikkatleri çekmekte ve bunları şu sözleriyle ifade etmektedir: “Şeker inhisarı bir facia ve bir cürümdür. Dünyanın hiçbir tarafında gıda madde ve ihtiyaçları inhisar altına alınmamıştır. Şekerin okkası hariçten buraya on sekiz kuruşa mal oluyor. Halbuki biz şeker altmış küsur kuruşa yiyoruz. Hariçten getirilen şeker buraya beş altı komisyoncu vasıtasıyla geliyor. Bu beş altı kişinin getirdiği şekerden okka başına sekiz kuruş vergi almak için koca bir daire kuruldu. Burada seksen kişi çalıştı ve bu iş için senede bir milyon lira sarf edildi. Şimdi de bir sürü vergi kondu. Bütün para halka yükletildi. Bu mu devletçilik?” Tütün inhisarı politikasını da eleştiren Ağaoğlu, yine hükümete yüklenmektedir: “Avusturya'da tütün çıkmaz. Bu memleket bütün ihtiyacını hariçten temin eder. Tütünü, hariçten alıp memleket dahilinde sarf ettirmek işleriyle meşgul olmak üzere bir inhisar vücuda getirilmiştir. Bu inhisar idaresinin temin ettiği kâr yüz milyon liradır. Halbuki biz bir tütün memleketiyiz. Bizim inhisar idaremiz bize senede 20 milyon gelir temin ediyor. Biz bununla iftihar ediyoruz. Burada açık bir yanlışlık yok mu?”⁶⁷ Fethi Bey de, 7 Eylül 1930 günü İzmir söylevinde, inhisarlara yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Ona göre, inhisarlar gerçekte kamu yararına değil, özel kişilerin yararına çalışmaktadırlar. Fethi Bey bu eleştirilerini, TBMM'nin 2 Ekim 1930 günü birleşiminde daha genişletmiş ve sertleştirmiştir. Fethi Bey, hükümetin, ispiro ve müskirat inhisarının yönetimini önce bir Leh şirketine verdiğini, ancak bu şirketin kendi ülkesinden getirdiği zararlı ispirotoyu Türkiye'de devlet inhisarının adını kullanarak sattığını, bu nedenle bazı zehirlenme olaylarının görüldüğünü, ayrıca üstlendiği geliri de devlete sağlayamadığını söylemiştir. “Fethi Bey bu gerçekleri belirttikten sonra ‘ecnebi kapitalistlerin devletin inhisarını idare etmelerine müsaade’ edilmiştir demektedir. Liman inhisarlarına gelince, bu şirketin kapitali hazineден ödenmiştir ama yönetimi tümüyle özel kişilerin elindedir. O halde, devletin parası özel kişilerin yararına kullanılmaktadır. Barut inhisarında ise; bu, önce devletin elinde iken inhisara bir

⁶⁷ Ağaoğlu, ss. 127-128.

yabancı şirket ortak alınmış, bu ortaklık sonucunda da devlet kendisinin üretmekte olduğu barut ve öteki patlayıcı maddeleri şimdi daha pahalıya satın almak zorunda kalmıştır. İşte, Fethi Bey, kamu yararına çalıştıkları öne sürülen bu inhisarların gerçekte, devletin, halkın parası ile yabancı kapitalistlere ya da özel kişilere çıkar sağlamaktan başka bir anlama gelmediğini ve bir de üstelik bunun adına ‘devletçilik’ denildiğini belirtmektedir.⁶⁸ Timur, bu durumu, Türkiye’deki tekelleşme uygulamasının Batı’daki tekelleşme kapitalizmden farklı gelişmesine bağlamaktadır. Timur, tekelleşme kapitalizminin, Batı’da rekabet mekanizmasının, sermaye yoğunlaşması sonucu olarak, banka ve sanayi sermayesini birleştiren bir mali oligarşi lehine bozulması ve devlet aygıtının bu oligarşinin bir aracı haline gelmesiyle doğduğunu belirtmektedir. Timur, Türkiye’de tekelleşmenin tam tersine, kapitalizmin gelişmemiş olmasından kaynaklandığını ve kapitalizmi geliştirmek için bir araç olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Timur’a göre, eğer Türkiye’de, burjuva devrimi sonucunda iktidar tamamen burjuvazinin kontrolüne geçseydi, tekelleşmenin devlet kapitalizmini geliştirici yönde kullanılmasına da tanık olunmazdı.⁶⁹

Ağaoğlu’nun Fırkaya yönelik çarpıcı eleştirileri, fırka üyelerinin inhisar idare heyetinde görev almaları konusunda da devam etmektedir. Kendisinin de zorunlu olarak kısa bir süre bu heyette görev aldığını belirten Ağaoğlu, üçüncü Meclisin intihabından az evvel İsmet Paşa’ya geniş bir rapor sunmuş ve “Fırka azalarının bu gibi mali işlere iştiraki”nin, Fırka üzerinde tahripkar tesirler yapacağını ve Fırkanın manevi şahsiyetine de zarar vereceğini izah etmiştir. Ağaoğlu, Cumhuriyet Halk Fırkası’na (CHF) üye olduğu dönemde, yani henüz SCF’de muhalefete geçmemişken, Fırkanın Teşkilat-ı Esasiye’ye (Anayasa’ya), nizamnameye, kanuna muhalif harekette bulunmadığını ancak bir süredir Fırkanın bu doğru yoldan ayrıldığını açıkça ifade etmektedir. İttihat ve Terakki yönetimini örnek gösteren Ağaoğlu, Türk milletinin onların hatalarını hatta memleketin parçalanmasını bile unuttuğunu ama ihtikarlar, meşru olmayan ticaretler, işçilikler ve israfları unutmadığına dikkatleri çekmekte ve fırkanın bu tecrübeden istifade ederek uyanık ve ihtiyatlı olup milletin hassasiyetlerine duyarlı davranması gerektiğini belirtmektedir. Fırka üyelerinin aksi yönde davranışlarını ise şu sözleriyle değerlendirmektedir: “Maalesef biz fırka azaları mükellef olduğumuz bu manevi

⁶⁸ Yetkin, ss. 138-139.

⁶⁹ Timur, s. 96.

vazifeyi unutmak üzereyiz. Paraya, ticarete, menfaate ve istifadeye dalmak üzereyiz. Halka karşı hükmeden ve kibirli vaziyetler almaktayız. Vaziyet ve mevkiimizden istifade ederek hükümet memurları üzerine nüfuz kullanmak ve tahakküm etmekten, dairelerde hususi işler arkasında koşmaktan çekinmemekteyiz.”⁷⁰ Ağaoğlu, Fırka üyelerini “nefis feragati yetersizliği”yle itham etmektedir. Buradan, CHF’nin başından itibaren yolsuzluğa battığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ağaoğlu’nun şu sözleri yolsuzluk olaylarının boyutunu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır: “Meclis bir kumarhaneye çevrilmiş ve mebuslar el kaldırıp indiren makinalar halini almışlardır. Umumi eftar tamamen susturulmuş, gazeteler para karşılığında açıktan meddahlık yapmaktadırlar. Hükümet devlet namına memleketin hayat kaynakları üzerine el atmış ve bir iki banka etrafında toplanmış olan dar bir zümre ile hükümetin tuttuğu yüksek memurlar bu kaynakları halkın her gün artan fakirlik ve ihtiyacı hesabına korkusuz ve tereddütsüz yağma etmektedirler. Kulaktan kulağa bin bir skandaldan bahsediliyor. Bahsedilenlerin çoğu Halk Fırkası’na mensup ve ondan mevki almış olanlardır. Bazen bu skandallar gazete sütunlarına kadar aksediyor. Barut, tütün, gümrük, buğday, kömür ocakları, kontenjan vesaire gibi hükümetin ele aldığı işlerden hangisi vardır ki böyle bir skandala mevzu olmasın? Fakat tahkikat yapıldığı, müddei umumi işi eline aldığı ve hatta kahramanlarından bazılarının isimleri gazete sütunlarına kadar aksettiği halde haftalar, aylar, seneler geçiyor, ne tahkikattan, ne müddei umumiden ve ne de kahramanlarından bir daha bahsediliyor. Esrarengiz bir kuvvetin sihirli tesiriyle bütün bunlar unutulup gidiyor. Ne mebuslarda bu sükutu bozmak kuvveti ve ne de matbuatta ona dair yazmak cüreti, ne de Halk Fırkası’nda bir sual sormak cesareti kalmıştır.”⁷¹

Ancak, Buğra’ya göre politika ve iş hayatındaki bu ortaklıktan doğan suistimallerden ötürü kişiler, ikisi arasında bir tercih yapmaya zorlanmıştır. Buğra, 1930’larda, birçok önemli devlet memurunun karıştığı, politik gücün çıkar olarak kullanılmasından kaynaklanan yolsuzluklara karşın açılan davaların bu duyarlılığın bir göstergesi olduğunu düşünmektedir. Devletin kapitalist gelişmede üstlendiği “özel” rolün bir gereği olarak, her ne kadar kamu ve özel firmaların ortak girişimlerde bulunması geleneği sürdürülse de, özel sektörün sınırları zaman içerisinde netleştirilmiştir. Buğra, Cumhuriyet döneminde de, devletin seçici olarak

⁷⁰ Ağaoğlu, s. 143.

⁷¹ Ağaoğlu, s. 120.

uyguladığı ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmalarıyla özel kesimde sermaye birikiminin oluşumuna katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak, burada özel sektörün devlet desteğine mali açıdan bağımlılığı gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır. Buğra, söz konusu bu mali bağımlılığı, işadamlarının bağımsız konum kazanarak toplumsal bir güç haline gelmelerinde önemli bir engel olarak görmektedir. “Girişimci topluluğun toplumsal kökleri de yeni girişimci sınıf bireylerinin ticari becerilerine, sermaye birikimine veya geleneksel toplumsal konumuna dayanan toplumsal meşruiyet koşullarını sağlayacak nitelikte değildir.”⁷² Dolayısıyla, işadamları sınıfsal bir otorite oluşturamamış, devletin istediği zaman destek, istemediği zaman köstek olmasının önüne geçememişlerdir.

Cemil Koçak, Atatürk’ün vefatının ardından cumhurbaşkanlığı makamını devralan İnönü’nün, Atatürk ile fikir ayrılığına düştüğü ve iktidardan uzaklaştırıldığı (1937 yılı sonbaharı ile 1938 yılı sonbaharı arasında) dönemde var olan yönetimden hesap sormak amacıyla, Celal Bayar’ın başkanlık ettiği birinci hükümetin faaliyetleri üzerine sert bir biçimde gittiğini; İnönü’nün siyasal davaları ile Bayar’ın başvekil olarak kurduğu ikinci hükümetteki tedrici değişim ve hükümetin ömrü arasında yakın bir ilişki ve paralellik kurulabileceğini belirtmektedir.⁷³ Dolayısıyla, İnönü’nün siyasal hesaplaşma amacıyla yolsuzluk olaylarının üzerine gittiğini söylemek mümkündür. Yolsuzluk olaylarına adı karışanların çoğunlukla istifaya zorlanması ya da emekliye sevk edilmeleri, İnönü’nün yönetimi değiştirme çabalarının başarıya ulaştığını göstermektedir. Koçak, İstanbul Valisi –dolayısıyla CHP İstanbul İl Başkanı– ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ’ın, hakkında basında çok kez söylentilerle karışık haberlerin yoğunlaştığı bir sırada görevinden alınıp, yerine Manisa Valisi Dr. Lütfi Kırdar’ın atandığını ancak, görevden alınan Üstündağ’ın hakkında açılan tüm davaların beraatle sonuçlandığını ifade etmektedir. Zira, emekliye sevk edilen Üstündağ, 1945 ara seçimlerinde seçimi kazanarak, İstanbul mebusu olacaktır. Bu dönemde ön plana çıkan bir başka olay König davasıdır. Bazı gizli haber alma işlerinde kullanılan Ekrem Hamdi Bakan’ın (König) baş rolü oynadığı kaçakçılık olayında, Milli Müdafaa Vekaleti ile Hariciye Vekaleti’nin imza ve mühürleri taklit edilerek, Türkiye Cumhuriyeti adına Kanada’dan uçak satın almaya ve sonra bu uçakları İspanya hükümetine satmaya teşebbüs edilmiştir.

⁷² Buğra, s. 82.

⁷³ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara: Yurt Yay., 1986, s. 72.

Basında yer alan haberlerin yoğunlaşması üzerine soruşturmanın selameti için olaydan sorumlu tutulan Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp istifa etmiştir. König davasının ardından başka yolsuzluk iddialarıyla açılan davalar da basında geniş yer bulmuştur. Bunlar, “İmpeks Olayı”, “Satie Olayı” ve “Denizbank Olayı”dır. Söz konusu olaylar ayrı davalar gibi görünse de aslında birbirleriyle ilişkilidir. Elektrik İdaresi tarafından 106 bin TL’ye satın alınacak Satie binası, 250 bin TL’ye Denizbank’a satılmış, bu arada Denizbank’ın İngiliz firmalarına başvurarak komisyon karşılığında iş teklif eden İmpeks Şirketi’ne teminat mektubu verdiği anlaşılmış ve böylece Denizbank soruşturmanın odağı haline gelmiştir. Koçak’a göre, tıpkı Üstündağ ve König davalarında olduğu gibi, İmpeks, Satie ve Denizbank davalarında da, basında yayınlanan söylentiye dayalı haberler ve yolsuzluk iddiaları ile hiç kıyaslanamayacak derecede hafif cezalar verilmesi (ve daha sonra bu cezaların da kısmen kaldırılması) söz konusu davaların sonuçları bakımından değil, yalnızca birer “dava” olarak önem taşıdıklarını göstermektedir. Koçak’a göre, bu davalar nedeni ile geçmiş dönemle siyasal bakımdan hesaplaşmıştır. Siyasal hesaplaşmanın özellikle Denizbank üzerinde yoğunlaşmasının bir tesadüf olmadığını belirten Koçak, Denizbank’ın Bayar Hükümetinin en önemli ve tek girişimi ve hatta bir sembolü durumunda olduğunu, Denizbank’ın bu denli üzerine gidilmesinin de, yalnızca bu yeni kurumu değil, fakat daha da önemlisi eski -ve dolayısıyla da yeni-, hükümeti sarsmak anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁴

Yolsuzluk iddialarının bu derece önem kazanmasında İnönü’nün tutumunun etkili olduğunu söylemek mümkündür. İnönü’nün CHP Kastamonu il kongresinde yaptığı konuşmada, parti üyesi olan kişiler, bu durumlarından yararlanarak kendilerine menfaat sağlamamaları, yani “siyaseti ticarete alet etmemeleri” konusunda uyarılmıştır. Ayrıca, mebusların devlet ihalelerinde aracılık ve komisyonculuk yapmalarını önlemek amacıyla, bu olanağı ortadan kaldıran bir yasa da TBMM’den geçirilmiştir.⁷⁵ Böyle bir yasanın çıkartılmasına ihtiyaç duyulması, Keyder’in bu dönemde, devlet sınıfıyla sanayi burjuvazisinin üst kademelerinin birbirinden ayırt edilmesinin güçleştiği bir kaynaşmanın yaşandığı yönündeki tespitlerini desteklemektedir. Yerasimos da, iktidardaki bürokrasinin servetlerin dağıtımıcısı olarak mutlak kudret sahibi haline gelirken, diğer taraftan da git gide

⁷⁴ Koçak, ss. 74-77.

⁷⁵ Koçak, s. 76.

burjuvazinin safları arasına kaydığını ifade etmektedir. Nitekim, ülkede mevcut otuz sekiz bankanın idare meclislerinde otuz bir milletvekilinin yer alması ve içinde on üç milletvekili bulunan İş Bankası idare meclisinin ise adeta bir “küçük millet meclisi”ni andırması bu durumu kanıtlar niteliktedir.⁷⁶

2. 3. II. Dünya Savaşı ve Sonrası Değişen Konjonktür ve Bürokrasi - Burjuvazi İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan “savaş zamanı vurgunculuğu”, girişimciye spekülatif kazanç kapılarının tekrar ardına kadar açmıştır. 1940’lı yıllarda, savaşın ekonomiye olumsuz etkisinin önüne geçilmesi amacıyla Milli Savunma Kanunu’nun çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmış ancak ithalat ve ihracatın millileştirilmesi hedefine ulaşılamamıştır. Temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında da aksaklıklar yaşanmış, hükümetin ekonomik hayatı kontrolü zorlaşmıştır. Tüm bu gelişmelerden savaş girişimcileri karlı çıkmıştır. “Özellikle 1942-1945 yılları arasında, gazetelerin birinci sayfalarında büyük-küçük pek çok tüccar hakkında spekülörlük suçlamalarının yer almadığı tek bir gün bile geçmiyordu. Önceleri devlet memuru olup da sonradan iş dünyasına geçen kimseler en başta suçlananlar arasındaydı; fiilen devlet memurluğu sürerken bu görevlerini kötüye kullananlar kategorisinde suçlananlar da az sayılmazdı.”⁷⁷ Savaş koşullarından en çok yararlanan kesim ticaret burjuvazisidir. “Tüccarların savaş döneminde sağladığı birikim önemli boyutlara ulaştı ve burjuvazi ile bürokrasi arasındaki ittifakın çözülmesinde önemli bir etmen oldu. Karaborsadaki vurgunlara ve tüccarların yaptığı spekülasyonlara karşı sesler yükseldi. Maaşları artık fiyatların gerisinde kalan bürokratlar ile vurgun imkanları pek fazla olmayan sanayiciler rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı.”⁷⁸ Savaş yıllarında izlenen ekonomik politikanın siyasal etki ve sonuçlarını değerlendiren Koçak’a göre de, inhisar maddelerine yapılan yüksek oranda zamlar ve artan enflasyondan, esnaf ve çiftlik ağaları kazançlı çıkmış, ticaret ve tarım sermayesinin elinde servet birikimine olanak sağlanmıştır. Bürokrat grup ise hem maddi zarara hem de statü kaybına uğramıştır.⁷⁹

⁷⁶ Yerasimos, s. 140.

⁷⁷ Buğra, s. 166.

⁷⁸ Keyder, s. 157.

⁷⁹ Koçak, ss. 378-379.

Keyder'e göre, genel kıtlık ve yoksulluk atmosferi içinde, birilerinin büyük vurgunlar yaptığının bilinmesi kısa zamanda hükümet aleyhtarlığına dönüşmüş ve suçlu aranmaya başlanmıştır. Savaş dönemi kıtlıkları sayesinde kazançlarını daha da arttıran Hıristiyan ve Musevi burjuvazi eleştiri oklarının hedefinde yer almıştır. Keyder'in ifadesiyle, azınlık aleyhtarı duyguları kışkırtmak ve bunları iktisadi talepleriyle birleştirmek kolay bir çözüm olarak gözükmüş ve söz konusu grup, vurgunculuğa karşı çıkarıldığı söylenen bir kanunun hedefi oluvermiştir. Buğra'ya göre, 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'nun resmi olarak üç amacı vardır: Savaş vurgunculuğundan elde edilen karların bir kısmını vergilendirmek, spekülöörleri ellerindeki stokları pazara sürmeye zorlamak suretiyle karaborsacılığın önünü almak, hükümet bütçesi üzerindeki baskıyı kaldırmak. "Pratikte ise, yasa, büyük işadamlarından küçük sanayiciler ve hatta esnafa varıncaya dek, tüm azınlıkların ekonomik konumlarında büyük bir sarsıntıya ve ileri boyutlarda bir ayrımcılığa yol açtı."⁸⁰ Dini inançlarına göre gruplandırılan mükelleflerden Müslümanlar en az, Dönmeler orta ve gayri Müslimler en yüksek oranda vergi ödemekle mükellef sayılmışlardır. Keyder, bu vergiyi ödeyecek hazır parası bulunmayan Hıristiyan ve Musevi işadamlarının işlerini ve mülklerini satmak zorunda kaldıklarını, hatta bu işadamlarının çoğunun savaştan hemen sonra Türkiye'den ayrıldığını belirtmektedir.⁸¹ Buğra, yasanın, Müslüman işadamlarının kimi zaman kendi aralarındaki çekişmeleri hükümete birbirlerinin gizli zenginliklerini ispiyonlamak suretiyle çözme yoluna gitmeleri, azınlıklarla ortaklıkları bulunan Müslüman girişimcilerin sorun yaşamaları ve Ankara ile araları iyi olmayan kimi işadamlarının fazla vergiler ödemeye zorlanmaları gibi iş ahlakı üzerindeki yozlaştırıcı etkilerine dikkatleri çekerken uygulamayı tam anlamıyla "devlet terörü" şeklinde nitelendirmektedir. Çünkü, tüm malları icraya verildiği halde vergi borcunu ödeyemeyenler, Doğu Anadolu'daki, ölümcül yaşam koşullarına sahip kamplarda çalışmaya zorlanmışlardır. Varlık Vergisi uygulaması 1943'te yürürlükten kaldırılmıştır. Bu uygulamadan en çok zarar gören kesim bürokrasi ile arası iyi olmayan gayri Müslim burjuvazidir. En kârlı çıkan grup ise gayri Müslim burjuvazinin satmaya çalıştığı mallarını ellerinden satın alarak sermayesini güçlendiren Müslüman burjuvazi olmuştur.

⁸⁰ Buğra, s. 167.

⁸¹ Keyder, s. 158.

1945 Toprak Reformu Yasası'nın, bürokrasinin özel sektöre karşı tavır almaya başladığının bir göstergesi olduğu söylenebilir. Reformun amacının, toprak ağalarının siyasi ve ekonomik gücünü azaltmak ve devletin ekonomideki elini güçlendirmek olduğunu ifade eden Buğra'ya göre, reformdan rahatsızlık duyanlar büyük toprak sahipleriyle sınırlı kalmamış; mülkiyete tazminatsız el konulacağı ve uygulamanın yalnızca tarımsal mülklerle sınırlı kalmayıp kentsel mülkleri de kapsayacağı söylentileri tüm mülk sahiplerini tedirgin etmiştir. Ancak, bir yıl sonra kurulan hükümetin tarım bakanı ve aynı zamanda reform taslağını uygulamaya koyacak üyesinin zengin bir toprak sahibi olması reform girişimini sonuçsuz bırakmıştır. 1946 Kalkınma Planı'nda da benzer bir tavır takınan hükümet, kamu sektörüne ağırlık verilmesi yönünde karar almış ve "bunun gerekçesi, plan belgesinde, hem yeterli sermaye birikiminin ve girişimcilik kabiliyetinin bulunmamasından kaynaklanan ekonomik zorunluluklar, hem de kapitalizmin gelişmesiyle belirginleşen sınıf çelişkilerini önleyecek olumlu bir toplumsal seçenek oluşturması olarak açıklanmıştı."⁸² Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası konjonktür sonrası plan uygulanamadan kaldırılmıştır. Buğra, Türkiye'nin Marshall Yardımı Programı'ndan yararlanan devletler arasında yer almak istediği için, yardım veren ülkeleri ikna etmek amacıyla, ağırlığı tarım sektörüne kaydırmak ve özel sektöre ekonomi içersinde daha net ve güvenceli bir yer vermek durumunda kaldığını belirtmektedir. CHP'nin, bu amaçla 1947 yılında hazırladığı, tarım sektörüne ağırlık veren ve daha az devletçi hükümler içeren plan da, Türkiye'de bir türlü uygulanamayan planlar arasındaki yerini almıştır.

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı ve sonrası benimsenen ekonomi politikaları, ticaret ve tarım sermayesinin elinde servet birikimini kolaylaştırmıştır. Savaş ekonomisinden en çok zararlı çıkan kesim işçi sınıfıdır. Söz konusu politikalar, memurların durumunu da sarsmıştır ancak, Timur'un ifadesiyle, iktidar, işçilere karşı gösterdiği kayıtsızlığı memurlara karşı göstermemiştir. Bu konuda, bedeli karşılığı ucuz ekmek ve şeker dağıtılması, aylıklara belli oranlarda zam yapılması, maliyet bedelleri üzerinden zaman zaman bazı tüketim maddeleri (un, zeytin yağı, makarna, pamuklu kumaş) verilmesi, birer aylık fazla maaş verilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Timur'a göre siyasi iktidar, daha önceki dönemde uygulanan politikaya sadık bir şekilde, memurları korumaya çalışmıştır. Ona göre bu politika, iktidarın sınıfsal

⁸² Buğra, ss. 172-173.

temelinin bir sonucudur.⁸³ Ancak, bu politika, halk ile memuru iki sınıf halinde birbirinden ayırmış ve halkı devletten daha fazla uzaklaştırmıştır. Koçak'a göre de, hükümetin memurlara daha ucuz yaş maddesi sağlama çabaları, memurlara verilen aynı bazı yardımlar, halk ile memurlar arasında yeni bir ayırım yaratmış ve bu durum, halkın hem bürokrasiden hem de onun simgelediği devletten ve iktidar partisi olan CHP'den daha da uzaklaşmasına neden olmuştur. Koçak göre, ülkeyi savaşa sokmama konusunda büyük yetenek gösteren yönetim (İnönü ve CHP), aslında gerek geniş halk yığınları ve gerekse ellerinde sermaye biriken ticaret ve tarım sermayesi açısından çoktan gözden düşmüş bir durumdadır.⁸⁴ Savaş yıllarında halk ile devlet arasındaki uçurumun derinleşmesi, 1950'de popülist söylemleriyle ön plana çıkan DP'yi iktidara taşımıştır.

3. ÇOK PARTİLİ HAYAT VE İTHAL İKAMECİ DÖNEM (1950 - 1980)

Girişimcilik faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde, çok partili döneme kadar geçen süreçte önemli gelişmelerin kaydedildiği söylenemez. İttihat Terakki döneminde bir miktar firma kurulmuştur. Bunlara karşı savaş zamanı hükümetinin düşmanca tutumuna rağmen, cumhuriyet döneminde kurulan firmalar üzerinde bu eski atılımların etkili olduğu gerçeği yadsınamaz. Fakat, pek çok çalışma Türkiye'deki büyük firmaların önemli bir kısmının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulduğunu göstermektedir. Örneğin, 1970 yılında yapılmış bir çalışmada incelenen 224 büyük firmadan %10.46'sı 1900 yılından önce kurulmuş durumdadır. Çalışmaya göre 1901-1910 yıllarında kurulmuş firma bulunmamaktadır. Firmaların %2.26'sının 1911-1920 yılları arasında, %3.22'sinin 1921-1930 yılları arasında, %5.40'ının 1931-1940 yılları arasında, %13.42'sinin 1941-1950 yılları arasında, %40.54'ünün 1951-1960 yılları arasında ve de %24.70'inin 1961-1969 yılları arasında kurulmuş olduğu sonucu çıkmaktadır.⁸⁵

Buğra, Türkiye'deki iktisadi hayatı beş döneme ayırarak incelemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yukarıdaki çalışmada yer alan veriler ile söz konusu dönemlerde benimsenen iktisadi politikaların birbirleriyle örtüştüğü görülmektedir. 1923-1929 döneminde, "özel girişimciliğe dayanan ekonominin temellerini atma

⁸³ Timur, ss. 228-229.

⁸⁴ Koçak, s. 379.

⁸⁵ Erdoğan Soral, *Özel Kesimde Türk Mütteşebbisleri*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., 1974, s. 30; aktaran Buğra, s. 86.

çabaları” görülmektedir. 1930-1946 yılları arası ise “devletçiliğin tanımlanmaya çalışıldığı” bir dönem olmuştur. Buğra’ya göre 1930’larda, rekabetin israf yaratacağı düşüncesiyle küçük işletmelere yönelik ters bir tutum da izlenmiştir. Dolayısıyla kurulan şirket sayısı oldukça yetersiz kalmıştır. 1946-1960 yılları arasını, “liberalizmin tanımlanmaya çalışıldığı” dönem şeklinde nitelendiren Buğra’ya göre, Demokrat Parti’nin (DP) girişimciliği destekleyen politikaları şirketlerin kurulmasında etkili olmuştur. Ancak, 1952’de ticaretin liberalleşmesi eğilimine son verilerek korumacı sisteme geri dönülmüştür. 1960-1980 arasındaki “planlı ekonomi denemesi” yıllarında da, birtakım şirketlerin kurulduğu ancak oran olarak bir önceki döneme göre azaldığı gözlemlenmektedir. 1980 sonrası “iktisadi liberalizmin yeniden gündeme gelmesi”ni içeren beşinci ve son dönemdeki girişimcilik faaliyetleri ise ilerde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

3. 1. DP İktidarı ve Burjuvazinin Yükselişi

1950 seçimleri Türk siyasal hayatı için bir milat olarak kabul edilebilir. Keyder’in deyimiyle, bu döneme kadar seçkinlerin işi sayılan siyasette yeni bir dönem başlamış, meclis gerçek bir tartışma toplumuna dönüşmüş ve iktidardaki parti muhalefeti engellemeye teşebbüs ettiğinde, muhalefet kendinde “millete gitme” hakkını görmüştür. Böylece, halkın iradesini sadece kendilerinin temsil ettiği iddiasını ihtiva eden popülist yaklaşım ve meşruiyet tartışmaları politik söylemde yerini almıştır. Keyder’e göre, daha da önemlisi, Türkiye tarihinde ilk defa halk, seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır.

DP’nin iktidara gelmesinde, şüphesiz ki, evrensel iktisadi ve dini özgürlük vaatlerini içeren popülist söylemi etkili olmuştur. Ayrıca, “Burjuvazi, siyasi güdümlü birikim yoluyla yeterli güç topladıktan ve savaş dönemi vurgunlarıyla saflarını güçlendirdikten sonra, kendisini ideoloji düzeyinde bürokrasiden ayırt edebilecek güçte buldu” ve aynı zamanda savaş sonrası “dünya sistemindeki yeni hakim rolleri içinde Amerikan sermayesi ve ABD hükümeti, Avrupa için bir Kalkınma Programı geliştirmişti ve Türkiye de 1947 yılında bu program kapsamına alınmıştı. Bu şekilde ‘hür dünya’nın bir parçası olan Türkiye’ye askeri bağımlılık ve iktisadi liberalleşme

karşılığında hibe ve yardım yapılabilirdi.”⁸⁶ Gerek burjuvazinin kazandığı konum gerekse de uluslararası konjunktürde yaşanan gelişmeler DP kanadının güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Keyder’e göre, 1950 hareketi, mutlakçı yönetime karşı bir liberal direniş biçimini almış; devletçilik dönemindeki sanayileşme çabasının maliyetinin kitlelere yüklenirken, yararlarının seçkinlere mal olduğunun farkında olan milyonlarca küçük üreticinin, özellikle de köylülerin de içinde bulunduğu toplumun büyük bir kesimini harekete geçirerek, burjuvaziyle ortak bir cephede buluşmalarını sağlamıştır. “Bürokrasi, toplumsal yapının dönüşümünü kontrol etmeye giriştiğinde, kendi seçtiği ve geliştirdiği bir burjuvaziyle ittifak kurmuştu. Bu ittifak bürokratların uysal devlet yöneticileri rolüne indirgenmesi, burjuvazinin ise ekonomiyi kontrol etmesi anlamına gelmemişti. Tam tersine, burjuvazinin, ancak bürokrasiyle kurduğu ittifakın kurallarına riayet ettiği sürece, ekonominin bazı bölümlerine hakim olmasına izin verilmişti.”⁸⁷

1950 yılında DP’nin iktidara gelmesiyle bürokrasi-burjuvazi arasındaki dengeler, burjuvazi lehine gelişmeye başlamıştır. Türkiye’ye uluslararası pazarda verilen, tarım ürünlerini ihraç etme rolünün bir uzantısı olarak “yardımı uygulayan Amerikalı memurlar ve DP’li siyasetçiler, kırsal gelişmeyi tarım ürünlerinin pazara getirilmesini kolaylaştıracak bir yol şebekesiyle desteklemeyi amaçlıyorlardı. Devlet altyapı yatırımları yaparken, motorlu taşıtlar bütün ülke pazarını bütünleştirecekti. Sanayi, kırsal kesimde gelirlerin ve talebin artması sonucu düzenli bir şekilde gelişecekti.”⁸⁸ İklim koşullarının elverişliliği ve Kore Savaşı’nın yarattığı olumlu fiyat konjunktürü tarım kesimindeki genişlemeyi desteklemiş ve DP iktidarının, ilk dört yılında, politik söylemlerindeki hedeflere ulaşmalarında etkili olmuştur. Daha sonra yaşanan ekonomik gelişmelerin DP programında benimsenen ilkelere çok farklı bir nitelik taşıdığını belirten Buğra’ya göre, iktidardaki on yıl boyunca DP’nin uyguladığı politikalar, giderek, ‘Türk Liberalizminin Paradoksu’ şeklinde ifade edilecek garip bir olgunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. “1980’lerde ülkenin yaşadığı ikinci liberalizm deneyiminin de en belirgin niteliği olarak karşımıza çıkacak olan bu olgu, piyasa ve özel sektör yanlısı bir hükümetin, olağanüstü karışık müdahale mekanizmalarıyla piyasayı daraltması ve bu müdahaleci politikalarda her gün yeni bir değişikliğe giderek iş dünyasını çok zor durumlarda bırakmasıyla

⁸⁶ Keyder, ss. 164-165.

⁸⁷ Keyder, s. 173.

⁸⁸ Keyder, s. 177.

tanımlanabilecek bir iktisat politikası sürecinden oluşur.”⁸⁹ Buğra, DP hükümetlerinin girişimci ruhunu değil, daha çok, kâr ruhunu teşvik edici uygulamaları olduğunu belirtmektedir. Bu iddiasını da, görüştüğü işadamlarından birinin ifade ettiği “DP, işadamı değil, milyoner yaratmak peşindeydi. DP’nin sloganı unutulmamalıdır ki, ‘her mahalleye bir milyoner’di – ‘her mahalleye bir işadamı’ değil.” şeklindeki sözlerine dayandırmaktadır. Girişimciliği özendirmek amacıyla, 1950 yılında kurulan Sanayi Kalkınma Bankası’nın tercihli kredi kullandırması, hükümet sözleşmeleri ve ithalatçılara döviz kullandırılması gibi mekanizmaların geliştirildiğini ifade eden Buğra’ya göre, stratejik planlama düşüncesini özellikle dışlayan bir politika izleyen hükümet, giderek artan ciddi ekonomik sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bu durum karşısında çözüm olarak da müdahalenin dozunu arttırma yoluna gitmiştir. Sistematik olmaktan uzak bu tarz bir müdahalecilik, spekülasyon ve vurgunculuk gibi rantiyeye faaliyetlerini daha çekici hale getirmiş ve mevcut ekonomik sorunlar daha da ağırlaşmıştır. Bu sorunları çözmek ve suçluları cezalandırmak amacıyla ilave denetim mekanizmaları geliştirilmiş ancak ekonomi, Buğra’nın deyimiyle, “liberal müdahalecilik çıkmazı”ndan kurtulamamıştır. Başta kamu fonlarının dağıtımındaki yolsuzluklar olmak üzere, devlet yetkilileri ve işadamları arasındaki gizli ve yasadışı bağlantıları önlemek amacıyla Kredileri Tanzim Komitesi kurulmuştur. Ancak, alınan önlemler kayırmacılığın ve yolsuz kazançların önüne geçememiştir. “Hükümetin genel toplumsal harcamalara ve sanayiye yaptığı yatırımlar arttıkça, özel sektör devlet kontratlarından giderek daha fazla yararlanmaya başlamıştı. Gerçekten de, devletten proje almak, özellikle mühendisler açısından, dönemin en kârlı işlerinden biriydi.”⁹⁰ Buğra, Enka, Tefken, Alarko ve Doğu gibi büyük holding şirketlerinin, 1950’lerde ya bir devlet sözleşmesiyle işe başlamış ya da böyle bir sözleşmeyle dönüm noktasına ulaşmış firmaların başta gelen örnekleri arasında yer aldıklarını belirtmektedir.

Özel sektörü desteklemek amacıyla, devlet işletmelerinin ve öteki hükümet kuruluşlarının gereksinim duyduğu ithal girdilerinin sağlanması faaliyetinin işadamlarına devredilmesi, bürokrasi-burjuvazi arasında kayırmacı ilişkilerin doğmasına sebep olmuş, kanuna aykırı yollardan servet birikimine yol açmıştır. Dış

⁸⁹ Buğra, s. 176.

⁹⁰ Buğra, s. 180.

ticaret de kuşkulu kar elde etmenin yaygın olduğu alanların başında gelmektedir. “Döviz girdilerin, maksimize etmek düşüncesiyle ihraç malların eksik, ithal mallarınsa fazla faturalanmasından ötürü yurtdışında bırakılan ya da yurtdışına aktarılan paralar, sözünü ettiğimiz türden kar kaynakları arasında yer almaktaydı. Bazı ithal ve ihraç mallara konmuş olan gümrük engellerini aşmak için ticareti yapılan malın farklı bildirilmesi de önemli bir yasadışı kar edinme yoluydu.” Buğra, 1950’li yıllarda uygulanan dış ticaret rejimini, devletten kaynaklanan belirsizliklerin en yoğun yaşandığı alan olduğunu ifade etmekte ve böyle bir belirsizlik kaynağının oluşması üzerine, rant elde etmeye yönelik etkinliklerde de bir artış gözlemlendiğini, adeta bir “spekülatif faaliyet fırtınası” kopmaya başladığını söylemektedir. Karaborsacılık olaylarının, ithal izinlerinin dağıtımına ilişkin haksızlık ve yolsuzluk söylentileriyle birlikte, gazete sütunlarında yoğun bir şekilde yer alması üzerine, yasal kovuşturmalar ve denetimleri sıkılaştırmak suretiyle tedbir alan hükümetin, olayları engellemekte çaresiz kaldığını belirten Buğra, Adnan Menderes’in “Kaçıryorlar, kaçırdıklarını ben de biliyorum. Fakat ne yapabilirim ki? Ben Başbakanım, müfettiş değil!” şeklinde tepki gösterdiğini söylemektedir.⁹¹

1954 yılının ilk yarısında stok denetimlerini arttıran ve yasadışı stok bulunduranlara yönelik tutuklama furyası başlatan hükümet, yine de karaborsacılık ve artan enflasyonu durduramamıştır. Ekonomik konularda hayal kırıklığına uğrayan hükümetin, özel sektöre karşı düşmanca bir tutum izlemeye başladığını belirten Buğra, 1956 yılında meclise gelen ve karaborsacıların idamını isteyen yasa teklifinin, 88’e karşı 102 oyla reddedilmesinin, devletin işadamlarına yönelik tutumunun bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Milli Korunma Kanunu’nun yeniden düzenlenmesi ve ardından İktisadi Tedbirler Kanunu’nun çıkarılmasını içeren 1958 yılındaki istikrar politikası uygulaması da, ekonomideki aksaklıkları gidermede yetersiz kaldığı gibi, iş dünyasını pek çok başka belirsizliklere sürüklemiştir. Buğra, iyice zayıflayan DP hükümetinin, iş dünyasıyla uzlaşma yönünde, odaların yetkilerini arttırmak için yasal düzenlemeler yapılması, Menderes’in 1960 yılının Mart ayında İstanbul Ticaret Odası’nı ziyaret etmesi, işadamlarının parti üyesi yapılmaya çalışılması gibi çeşitli girişimlerde bulunduğunu da belirtmektedir. Ancak, hükümetin keyfi uygulamalarının yol açtığı belirsizlik ortamı iş adamlarının memnuniyetsizliğini arttırmıştır. Şüphesiz ki, DP iktidarı dönemindeki tüm bu

⁹¹ Buğra, ss. 181-182.

ekonomik sıkıntılarının temelinde yer alan problem, Menderes'in planlamayı tamamıyla reddeden bir tavır içinde bulunmasıdır. İktidarının son yıllarında Menderes, az da olsa, bu tutumunun sakıncalarının farkına varmış görünse de 1960 askeri müdahalesinin önüne geçememiştir.

3. 2. İthal İkameci Sanayileşme ve Planlı Dönemde Girişimcilik Faaliyetleri

DP hükümetinin ekonomiyi istikrarsızlığa sürükleyen politikaları yeniden yapılanma ihtiyacını doğurmuştur. Bu görevi, 27 Mayıs 1960'ta, "partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurmak, serbest seçimleri yapmak ve siyasi iktidarı tekrar kazanan partiye devretmek" söylemleriyle iktidarı deviren silahlı kuvvetler üstlenmiştir. Darbeye katılanların kendilerinin de hareketin nereye varacağını bilmediklerini belirten Feroz Ahmad'a göre üç farklı hizip söz konusuydu. Bunlardan ilki, "DP'lileri devirip iktidarı İnönü'ye devretmek istiyordu"; ikinci hizip "rüşvetçi politikacıları elemeye, seçimleri yapmaya ve iktidarı tekrar politikacılar bırakmaya çalışıyordu"; son grup ise "parlamentar demokrasiyi yeniden kurmadan önce yapısal reformları gerçekleştirebilmek için silahlı kuvvetlerin iktidarı elinde tutmasını istiyordu." Ahmad, üst rütbeli subayları kapsayan ikinci grubun en etkili olduğunu ve darbeyi duyuran radyo konuşmasının da onların görüşünü ifade ettiğini belirtmektedir. Milli Birlik Komitesi (MBK) öncelikle yeni bir anayasa hazırlanması için, öğrenim ve deneyimleriyle saygıdeğer bir profesörler grubundan oluşan, Anayasa Komisyonu kurulması kararını almıştır. Ahmad'a göre, bu komisyonun 28 Mayıs'ta sunduğu ilk rapor, DP'lileri devirmeleri için orduya bütünüyle yeni ve meşru motivasyon vermiştir. Söz konusu raporda DP'liler, "adalet, ahlak ve amme menfaatlerini koruma mahiyetinde olması gereken siyasi kudreti, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatlerini temsil eden maddi bir kuvvet haline; her şeyden önce kanun tarafından emrolunan sosyal bir kudret olması gereken devlet kudretini de, bu ihtiras ve nüfuzların aracı haline getirmek" ile suçlanmıştır.⁹²

Keyder, Türkiye'nin 1960-1980 dönemindeki ekonomi politığının çerçevesini, belli iktisadi tahsis mekanizmalarının politizasyonu ve gelirin yeniden dağılımı yoluyla bir iç pazarın kurulması şeklinde tanımlamaktadır. 1960 sonrası ekonomik hayattaki en önemli gelişmelerden biri, İthal İkameci Sanayileşme (İİS) modelinin

⁹² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yay., 1992, ss. 163-165.

benimsenmesidir. “İİS’nin tanımlayıcı özelliği, daha önce ithal edilen malları imal eden yerli sanayinin gümrük duvarları arkasında korunmasıdır. İİS, mevcut bütün girişim imkanlarını milli burjuvaziye ayırmaktan çok, ülkede bir sanayi sektörü oluşturmak amacıyla sanayi faaliyetine himaye sağlamak anlamına gelir.”⁹³ Dolayısıyla İİS modeli, hem yabancı sermayenin sanayiye doğrudan yatırım yapmasına hem de teknoloji ve üretim mallarının yanı sıra, çoğu zaman hammadde ve ara mallarının da ithalini gerektirmesi bakımından, dünyayla iktisadi bütünleşmeye karşı çıkmaz. “İthal ikameci sanayileşmeye dayalı sermaye birikim sürecinde planlarda belirlenen sektörler yüksek gümrükler, ithal yasakları, vergi muafiyetleri ve çeşitli teşviklerden en üst düzeyde yararlanan sektörler olduğundan aynı zamanda en karlı sektörlerdir ve bu sektörlerle yatırım yapmak ‘ulusun kalkınması’ndan ziyade yatırımı yapan grupların büyümesi anlamına gelmektedir. Yine ithal ikameci sanayileşmenin mantığında özel sektör ve kamu sektörü arasında birincinin lehine işleyen bir işbölümü yatmaktadır.”⁹⁴ Akça’ya göre, İİS modelinde kamu özel teşebbüsü tamamlayıcı bir rol oynayacak, özel girişimcilerin yatırım yapmak istedikleri sektörleri kendilerine bırakacaktır. Yine bu işbölümüne göre özel sektör tüketim mallarının üretim ve pazarlamasında yoğunlaşırken kamu sektörü ucuz ara mal üretiminde yoğunlaşarak özel kesime kaynak aktarma işlevini görecektir.

Zürcher’e göre, ikinci cumhuriyetin hemen hemen sonuna kadar, hükümetlerin kalkınma politikaları, sanayileşme yoluyla ithal ikamesini amaçlamaktaydı. Birbiri ardından gelen hükümetler yerli sanayinin yaratılmasını, sübvansiyon ve vergi indirimleri gibi doğrudan yatırım teşviklerinin yanı sıra, başka üç yolla kamçulamışlardır. Bunlardan ilki, Avrupa ve Amerika’nın sanayi ürünlerine karşı yoğun ithalat kısıtlamaları ve yüksek gümrük tarifeleri getirilmesidir. İkincisi, kurlarla oynamak (bu uygulamayla, Türk lirasının değerini suni şekilde yüksek tutmak suretiyle, yabancı malzeme satın almak için devletten ucuz dolar ya da Alman markı satın almalarına izin verilmekteydi.) ve son olarak, çiftçilere yönelik (dünya fiyatlarının çok üstünde) destekleme alımları ve sanayi işçileri için yüksek ücret artışlarına izin verilmesi suretiyle canlı bir iç pazar yaratılmasıdır.⁹⁵

⁹³ Keyder, ss. 207-208.

⁹⁴ İsmet Akça, “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/ismetakcayayinlar/ismet7.doc> (15.04.2007).

⁹⁵ Zürcher, s. 386.

1960 askeri müdahalesinin getirdiği kurumlar ve uygulamaları, girişimcilik faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur. 1961 Anayasası'nın kabulü, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması yeni dönemdeki uygulamaların başında gelmektedir. Ahmad'a göre siyaseti radikalleştiren 1961 Anayasası, sadakatle uyulsaydı, liberal ve demokratik bir Türkiye vaat ediyordu. 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin dışında; düşünce, ifade, örgütlenme ve yayın özgürlüklerinin anayasayla güvence altına alınmasının yanı sıra “devletin sosyal adaleti sağlayacak şekilde ekonomik kalkınmayı planlama hakkı ve bireyin mülkiyet ve girişim özgürlüğü hakkıyla birlikte, ekonomik ve sosyal haklar” da vaat ediyordu. Ahmad'ın ifadesiyle, “gelecekteki bazı hükümetlere büyük bir sıkıntı veren” dikkate değer bir yenilik Anayasa Mahkemesi'ydi. Esas işlevi, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek olan fakat, ‘görevleriyle bağlantılı suçlar’dan ötürü Cumhurbaşkanlarını, bakanları ve bazı üst görevlerdeki devlet memurlarını yargılayan bir yüce divan görevini yerine getirme yetkisiyle de donatılan Anayasa Mahkemesi için Ahmad, İkinci Cumhuriyetin en önemli ve en tartışmalı kurumlarından biri, yorumunu yapmıştır.⁹⁶

1960 müdahalesinin en önemli getirilerinden biri, ekonomide planlama anlayışının hakim olmaya başlamasıdır. DPT, bu anlayışın bir uzantısı şeklinde ortaya çıkan kurumsal yeniliklerin başında gelmektedir. Keyder'e göre, askeri darbenin neredeyse asıl amacının seçme teknokratlardan oluşan bu yeni kurumun kurulması olduğu söylenebilir. Anayasayla ayrıcalıklı bir konum verilen ve ekonomiyle ilgili bakanlıkların üzerinde bir yere oturtulan DPT'de müsteşar, adeta, sanayiyle ilgili bir başbakan yardımcısının işlevini görmekteydi. “Ama, çok beklenen ve üzerinde uzun uzun düşünülen beş yıllık planlar, istenen yatırım düzeylerine ilişkin kaba hesaplamaları ve istatistikleri derleyen tarihi belgelerden fazla bir şey değildi. Planların, kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici olacağı kabul ediliyordu.”⁹⁷ Keyder, DPT'nin faaliyetlerinin en önemli yönünün, sübvansiyonlu kredilerin ve kıt dövizin tahsisi için onayının gerekmesi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bu şekilde, siyasi tahsis süreçlerine ve dolayısıyla da piyasada pazarlık yerine en üst idari düzeyde pazarlığa, ayrıcalıklı bir yer bulan bir durum yaratılmış; kıt kaynakların ve bu kıt kaynakları kullananların elde edeceği

⁹⁶ Ahmad, s. 186.

⁹⁷ Keyder, s. 204.

rantın, en üst düzeye erişme imkanı bulunan sanayi burjuvazisine gitmesi sağlanmıştır.⁹⁸ Planlamanın yanı sıra, yeni birikim modelinin bir gereği olarak; sendikalaşma, toplu sözleşme, grev hakkı ve sosyal alanın genişlemesiyle Keyder'e göre, bürokratik reformculuk ile sanayi burjuvazisinin yükselmesi birbirine denk düşmüş ve kapitalist gelişmenin yeni aşamasının başlatılması mümkün kılınmıştır. Sanayi burjuvazisinin kendi başına gerçekleştiremeyeceği dönüşüm de böylece başarılmıştır.

Planlı ekonomi deneyiminin getirdiklerinden biri de, 1 Mart 1961'de 205 Sayılı Yasa ile kurulan OYAK'tır. Militarizm - kapitalizm arasındaki ilişkiye güzel bir örnek teşkil eden kurumun esas olarak kuruluş amacı, ordu mensuplarına ek sosyal güvence hizmeti sağlamakla birlikte zaman içerisinde ekonomide ciddi ağırlığa sahip askeri bir holding halini almıştır. Organizasyon yapısı itibarıyla OYAK; Temsilciler Kurulu, Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetleme Kurulu'ndan oluşmaktadır. Kurumun finansmanı ise daimi üyelerinden alınan %10'luk ve geçici üyelerinden alınan %5'lik kesintiler ile sağlanmaktadır. Bu sayede gelir kaynağı hiç kesintiye uğramayan kurum, özellikle kriz dönemlerinde, nakit sıkıntısını kolayca aşip fırsatları iyi değerlendirerek bir de üstüne kâr elde etme gibi özelliklere de sahiptir. Birtakım yasal ayrıcalıklardan da faydalanan OYAK'ın bu ayrıcalıklarından en önemlisini vergi muafiyetleri oluşturmaktadır. "OYAK'a bağlı iştirakler normal bir şekilde vergi ödemesine rağmen OYAK'ın kendisi vergi muafiyetleriyle diğer holdinglere göre bir ayrıcalık taşıyor. 205 sayılı yasanın 35. maddesine göre OYAK kurumlar vergisinden, her türlü gelirleri gider vergisinden, üye aidatları gelir vergisinden, kuruma yapılacak bağışlar ve kurumun üyelerine yapacağı yardımlar veraset ve intikal vergisiyle gelir vergisinden, kurumun her türlü muamelesi damga resminden muaftır."⁹⁹ Hem zorunlu bir tasarruf kurumu, hem ek bir sosyal güvenlik kurumu hem de bir holding kuruluşu olan OYAK'ın, hukuki açıdan değerlendirildiğinde, hem özel hukuk hem de kamu hukuku hükümlerine tabi olması

⁹⁸ DPT'nin işadamlarına döviz tahsisini onaylama yetkisini büyük sanayicilerden yana kullanması, küçük sanayici ve işadamlarının şikayet konularından biri olmuştur. Hatta, bu dönemde, hükümetin büyük tüccar ve sanayiciyi desteklemesinden ve Anadolu'nun küçük girişimcisinin "üvey evlat" muamelesi görmesinden şikayet eden Necmettin Erbakan, küçük ölçekli müteşebbislerin oylarıyla Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkanlığı'na seçilmiştir. Kendisini istemeyen büyük tüccar ve sanayicilerin isteği üzerine de, 1960'lı yılların sonunda, hükümet tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu durum Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuna ve programına yansımıştır. Milli görüş hareketinin doğuşu, temsil ettiği kesim ve çıkarlar için bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, İstanbul: Alan Yay., 1985.

⁹⁹ Akça, a.g.m.

da kurumun bir diğeri ilginç özelliğidir. Ticari faaliyetlerini özel hukuk hükümlerine göre yürüten kurum, aynı zamanda kamu hukukuna tabi olması bakımından, 205 sayılı yasanın 37. maddesi uyarınca devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olduğundan, devlet mallarına uygulandığı üzere, “mallarının haczedilememesi” gibi üstünlüklerden de faydalanmaktadır. Bu kadar olağanüstü nitelik ve ayrıcalıklarla donatılmış bir kurumun yıllar sonra Türkiye’deki ilk beş holding arasına girmesini şüpheyle karşılamamak gerekir.

OYAK, büyüme stratejisini İİS modeline uygun olarak geliştirmiştir. Aynı zamanda beş yıllık kalkınma planlarında belirtilen sektörlerle uyumlu bir şekilde yatırımlarını sürdürmüştür. Öncelikli olarak çimento ve otomotiv sektörlerinde yerini aldığı görülmektedir.¹⁰⁰ Ahmad’a göre OYAK’ın en dikkat çekici özelliği hızla büyümesi ve çeşitlenmesi olmuştur. “On yıl içinde fon şu kazanımları gerçekleştirmiştir: International Harvester kamyon ve traktörlerinin montajını yapan bir şirketin, Türk Otomotiv Endüstrisi’nin hisselerinin denetimi; kamyon ve traktör satış firması MAT; OYAK Sigorta Şirketi; konserve imal eden Tukaş ve 3 milyon dolarlık bir çimento fabrikası. OYAK’ın aynı zamanda 50 milyon dolarlık Pektim petro kimya tesislerinin yüzde 20’sine... devlet mülkiyetindeki Türk Petrol’ün yüzde 8’ine, büyük kısmı Goodyear’a ait olan 5,6 milyon dolarlık bir oto lastiği fabrikasının yüzde 7’sine sahip bulunmaktadır.”¹⁰¹ Ahmad, OYAK’ın en başarılı ortaklığı hisselerinin yüzde 42’sine sahip olduğu Fransız Renault ile yaptığını ifade etmektedir. Ayrıca kuruluşunun onuncu yıl dönümünde yayımlanan bir rapora göre OYAK’ın, 8 600 bin lira tutarında bir başlangıç sermayesiyle işe başladığını, 1970’te şirketin yatırımlarının 502 milyon liraya ulaştığını ve varlıklarının değerinin 1972’de 300 milyon dolar olduğunu belirtmektedir. Özellikle 1970’lerde ciddi bir büyüme kaydeden OYAK, İİS stratejisinin doyum noktasına ulaşmış artık ekonomik sistemin ihtiyaçlarına cevap veremez bir hal aldığı ve sistemin krize girdiği 1970’lerin sonunda da, sahip olduğu özerkliğin de avantajlarını kullanarak, krizden yara almadan çıkıp kendini korumayı başarmıştır.

¹⁰⁰ Akça, OYAK’ın 1960-1980 arasındaki dönemde yatırım faaliyetlerini çimento ve otomotiv sektörleriyle sınırlamadığını, bunun yanı sıra zirai ilaç (Hektaş-1963), sigorta (Oyak Sigorta-1967) ve gıda (Tukaş-1969) gibi sektörlerle de erken dönemde girildiğini belirtmektedir. 1980 sonrası dönemdeki yatırım faaliyetlerinde ise çimento ve otomotiv sektörleri önemini korumuştur.

¹⁰¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yay., 1999, s. 158.

İthal ikameci dönemde benimsenen iktisat politikaları da, çeşitli alanlarda ve biçimlerde, devlet eliyle rant ve avanta yaratma mekanizmaları ortaya çıkarmıştır. Korkut Boratav, müdahaleci ithal ikameci dönem şeklinde nitelendirdiği 1960’lı ve 1970’li yıllara damgasını vurmuş “devlet eliyle fert zengin etme” yöntemlerini şöyle sıralamaktadır: ¹⁰²

- a) KİT kökenli girdi fiyatlarının düşük tutularak belli sanayi kollarına maliyet avantajları sağlanması.
- b) Karma teşebbüslerdeki kamu hisselerinin özel ortak lehine kaynak aktarımı oluşturması.
- c) Özellikle inşaat sektöründe (ancak sigortacılığa kadar uzanan ve kamunun özel sektörden alım yaptığı tüm faaliyetlerde) uygulanan ihale sistemi ile belli firmaların kayırılması.
- d) Kentlerde imar izinleriyle büyük arsa rantlarının oluşumu.
- e) Devlet bankalarının iktidara yakın iş çevrelerine uygun koşullu kredi tahsisi.
- f) Dış ticarete yanlış faturalama ile ucuz döviz elde etmek.
- g) İthalat kotalarında ve ithalatçıya döviz tahsisinde kayırılma.

İİS’nin yerli sanayi sektörünün selektif korunmasına dayandığını belirten Keyder’e göre, sanayileşme hızını belirleyen ithalat kapasitesidir. Teoride başarılı bir büyüme stratejisini olan İİS’nin Türkiye’de pratiğe dökülmesinde karşılaşılan ve sistemi krize sürükleyen problem, döviz kısıtının yol açtığı krizin, İİS stratejisini destekleyen toplumsal ittifakı bozmasıdır. 1969’a kadar ödemeler dengesi, ihracat ve ABD iktisadi ve askeri yardımıyla karşılanırken 1969’dan sonra işçi dövizleri önemli finansman kaynakları arasında yer almıştır. 12 Mart 1971’deki muhtıranın ardından yaşanan siyasal gelişmeler ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Keyder’e göre 1973-1977 döneminde hükümetler, siyasi rekabet ve istikrarsız yönetimin sonucu, ekonomiyle ilgili hiçbir radikal tedbir almamışlar, mevcut durumu ellerinde bulunan araçlarla devam ettirme çabası içersine girmişlerdir. Keyder, mevcut dengelerin devam ettirilmesinin döviz bolluğuna bağlı olduğunu, bu nedenle Demirel ve Ecevit hükümetlerinin de döviz bulmayı öncelikli amaç edindiklerini belirtmektedir. Ancak

¹⁰² Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1981-1994)”, *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)* içinde, der. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yay., 1995, s. 171.

Kıbrıs olayı ve petrol fiyatlarının artması döviz ihtiyacının karşılanmasını güçleştirmiştir. Kıbrıs işgali nedeniyle ABD'nin askeri ve iktisadi yardımı kesmesi ve Avrupa'da Türk işçisine ihtiyacın azalması sonucu 1977'de işçi dövizlerinde meydana gelen düşüş, ekonomideki ödemeler dengesini çıkmaza sürüklemiştir. 1978-1979 yıllarında döviz kıtlığının son haddine vardığını belirten Keyder, ekonominin alıştığı ve beklediğine oranla ithal malları ne kadar kitlediyse, rant ekonomisinin boyutlarının o ölçüde büyüdüğü ve sanayicilerin karlarının aleyhine yeniden bölüşümün o ölçüde önem kazandığını ifade etmektedir. Sanayiciler, üretim faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için her türlü girdiyi ülkeye kaçak olarak sokup ürettikleri sanayi mallarını fahiş fiyattan satarak rant elde ediyorlardı. Ayrıca "kıtlık, karaborsa getirisi biçiminde ek bir olağanüstü kâr sağladı. Özellikle 1978-79'daki Ecevit iktidarı sırasında, hükümet devletin ürettiği bazı girdiler ile bazı ithal girdileri doğrudan tahsis ederek, pazar mekanizmasını devreden çıkarmayı beceriksizce ve ısrarla denedi; böylece, ithal ikamesinde zaten mevcut olan rant ekonomisi tamamen kontrolden çıktı. Sanayileşmenin hedeflerinin bu şekilde çarpıtılması, aracı rantiyelerin büyük servetler biriktirmesine yol açtı."¹⁰³ İktisadi büyümenin durma noktasına gelmesi ve terörizmin, şiddet olaylarının, işsizliğin ve enflasyonun artması sonucu toplumsal çatışmanın ortaya çıkmasıyla tırmanan gerilime, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle son verilmiştir.

4. 1980 SONRASINDA KÜRESELLEŞME SÜRECİNE ENTEGRASYON VE İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞME

Türkiye, 1980-2000 yılları arasındaki dönemi, küresel ekonomiye eklemlenme sürecinin sancılarını yaşayarak geçirmiştir. İİS'nin uygulamadaki başarısızlığının ardından, 1980 sonrası tüm dünyada etkisini gösteren globalleşme eğilimiyle de birlikte, Türkiye'de yeni bir birikim rejimine geçilmesi bir zorunluluk halini almıştır.

4. 1. 1980 Sonrasının Ekonomi Politikası

İthal ikameci modelin tıkanması, ekonominin sınai ürünler ihracatına yöneltilmesi ve ücretlerin baskı altına alınması gereğini doğurmuştur. Bunun yapılabilmesi de ancak askeri bir rejim altında mümkün olmuştur. "1970'lerin ithal ikameci sanayileşme ve birikim modeli, 1980'den itibaren yerini, dışa açık büyüme,

¹⁰³ Keyder, s. 258.

dünya ile ve özellikle AB ile ekonomik bütünleşme hedefine ve yeni liberal piyasacı uygulamalara bırakmıştır. Bu modelin işleyebilmesi için Türkiye'nin yeni bir kapitalist birikim stratejisi izlemesi ve bunun için de iç üretim maliyetlerini düşürmesi, yani ücretlerin düşük düzeyde tutulması ve para politikaları izlemesi gerekmiştir.”¹⁰⁴

Askeri müdahale sonrası ilk iş olarak, iktisadi hayatın yeniden düzenlenmesi için çalışmalara başlanmıştır. Uluslararası piyasalarda Türk girişimcilerin rekabet gücünü arttırabilmek için, 24 Ocak 1980'de yürürlüğe girmiş ve uygulanmayı bekleyen ekonomi programı çerçevesinde; serbest piyasa ekonomisine ağırlık verilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi, ücretlerin sınırlandırılması, ihracatın arttırılması, serbest döviz kuruna geçilmesi gibi önlemlerin alınması kararlaştırılmıştı. Söz konusu ekonomik tedbirlerin askeri rejim sonrası iktidarı devralacak yönetim tarafından kolaylıkla uygulanabilmesi için, mevcut anayasada değişikliğe gidilerek 1982 Anayasası yürürlüğe konmuştur. Öncelikle yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dengesi yürütme lehine bozulmuş, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu olmak üzere yürütme iki başlı hale getirilmiş ve güçlendirilmiştir (m. 8). Cumhurbaşkanı, yasama, yürütme ve yargıya ilişkin görev ve yetkilerini düzenleyen m. 104 ve sorumluluk ve sorumsuzluk halini düzenleyen m. 105 ile olağanüstü yetkilerle donatılmış ve Türkiye'nin can damarı sayılan kurumların kontrol yetkisine sahip olmuştur.¹⁰⁵ Bakanlar Kurulu'na da kanun hükmünde kararname yapma yetkisi tanınarak, siyasal iktidara kaynak dağılımı üzerinde ciddi şekilde söz sahibi olmanın yolu açılmıştır. Böylece, siyasetle iktisat iç içe geçmiş ve siyasi aktör, iktisadi süreçte makro düzeyde etkili birincil karar verme mekanizması haline gelmiştir.

Yeni ekonomik zihniyet doğrultusunda mal ve para ticaretinin serbestleşmesinin ardından, öncelikle bankerlerin hızla türemeye başladığı göze çarpmaktadır. Ancak, bu durumun sosyal ve ekonomik maliyeti ağır olmuştur. Hükümet ilk olarak 11 Eylül 1981 tarihinde 2279 sayılı Ödünç Para Verme Yasası'nda değişikliğe gitmiştir. Böylelikle daha önceleri kuruluşlarında hiçbir sınırlama getirilmeyen ve ruhsatlarını valiliklerden alan bankerlere, Maliye Bakanlığı'ndan ruhsat ve izin alma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bankerlerin ödünç para verme işlemlerinde uygulayacakları faiz

¹⁰⁴ Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Sosyal Devletten Özalizme Geçiş”, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşamın Piyasa*, VIII. Bölüm içinde, İstanbul: Etik Yay., 2004, s. 282.

¹⁰⁵ Söz konusu anayasa maddeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *T.C. Anayasası*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2002, s. 58 ve ss. 126-129.

oranlarını Maliye Bakanlığı'nın belirlemesi karara bağlanmış, daha sonra bu karara eklenen bir tebliğ ile bankerlerin bono ve çek karşılığı faizle mevduat toplamaları da yasaklanmıştır. 1981'de mevduat sertifikası pazarlamasının yasaklanması ise bankerlerin sonunu hazırlayan bir düzenleme olmuştur. Ayrıca dönemin maliye bakanı da halkı bankerlere paralarını kaptırmamaları konusunda uyarmıştır. Ergüneş'in belirttiği üzere, 1981 yılında her 45 bin kişiye 1 banker düşmektedir. Banker iflaslarından sonra oluşturulan tasfiye masalarında 164 bankerin tasfiyesi gündeme gelmiştir. Büyük çoğunluğu küçük tasarrufçulardan oluşan mağdur bankerzede sayısı ise 135 bindir. 1982 yılında kurulan banker tasfiye masaları 1989'a kadar bankerzedelere ödeme yapmaya devam etmiştir.¹⁰⁶

24 Ocak kararlarının uygulayıcısı, 1983 seçimlerinden birincilikle çıkan ve tek başına iktidara gelmeyi başaran ANAP hükümeti olmuştur. Ersin Kalaycıoğlu'na göre, ANAP'ın iktidarında ekonomiyi rayına oturtmak, enflasyon ve işsizliği aşağıya çekmek, yüksek bir kalkınma hızı, bolluk içinde bir piyasa yönündeki vaatleri etkili olmuştur.¹⁰⁷ Ancak ekonomideki dalgalanma, Turgut Özal'ın seçim vaatlerini pratiğe dökmesini engellemiştir. Serpil Ağcakaya'ya göre, 24 Ocak kararlarıyla birlikte enflasyonla mücadele, bütçe dengesinin korunması, kamu kesiminin küçültülmesi hedeflenmiş ve kamu tüketiminin azalması ilkesinin benimsendiği bir harcama politikası izlenmeye çalışılmıştır. Ağcakaya'ya göre, bu uygulanan bütçe politikaları 1980 istikrar tedbirleri hedeflerine uygun olarak sosyal yardımlarla, eğitim, sağlık, ulaştırma ve iç güvenlikle ilgili cari gider ihtiyaçlarının karşılanması ve israfın önlenmesine ve personel artışlarının asgaride tutulmasına çalışılan bir politikadır. Ancak Ağcakaya, tüm harcamaları kısımcı tedbirler önerilmesine ve büyük bir kısmının uygulanmasına rağmen kamu harcamalarının gerek artan nüfus, gerekse devletin kalkınma çabasındaki aktif rolüne uygun olarak sürekli artan ve giderek büyüyen bir seyir izlediğini belirtmektedir. Özellikle 1980-1988 arasındaki dönem, gerek dış denge gerek kamu maliyesi ve para piyasalarındaki dengeler açısından önemli adımların atıldığı, köklü değişikliklerin yaşandığı yıllar şeklinde

¹⁰⁶ Nuray Ergüneş, "Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 155.

¹⁰⁷ Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi – Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, der. Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yay., 2000, s. 405.

ANAP'ın iktidara geliş sebepleri üzerine ayrıca bkz. Nilüfer Göle, "80 Sonrası Politik Kültür", a.g.e., s. 432.

değerlendirilse de söz konusu yıllarda alınan tedbirlerin ekonomiyi yeni dengesizliklere sürüklediği gerçeği de göz ardı edilemez.¹⁰⁸

Türkiye’de 1980 sonrası ekonomik dönüşüm programının etkileri, ağırlıklı olarak ihracat alanında kendini göstermiştir. İhracat artış hızı ithalat artış hızının üzerinde gerçekleşmiş, bu sayede ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış ve dış ticaret açığında görece olarak bir azalma meydana gelmiştir. Ağırlıklı olarak devalüasyonlardan ve parasal desteklerden beslenen ve ücretlerin düşürülmesi ile maliyetlerin azaltılması ve iç talebin daraltılması yoluyla dış pazarlarda rekabet gücü kazanılması sayesinde ihracatın artış göstermesi olgusu, 1988 yılına kadar geçerli olmuş, sonraki yıllarda dış ticaret açığının artmasıyla beraber ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüş ve ihracat artış hızı yavaşlamaya başlamıştır. Turgut Özal hükümeti, ihracatın artırılması amacıyla işadamlarını, teşvik tedbirleri, vergi muafiyetleri, özelleştirmeler türünden uygulamalarla desteklemiştir. Ancak, “ihracat yapan sektörlerde önemli bir yapısal değişim, teknolojik yenileme, kalite ve verimlilik artışına dayalı bir rekabet gücü gelişmemiştir. İthalatın artış hızı ihracatın artış hızından düşük olmuştur. 1980-1988 arasında ihracat artışı, yeni kapasitelerin yaratılmasına bağlı olmaktan çok, kapasite kullanım oranının artırılması nedeniyle, ara malı ithalatından kaynaklanmaktadır. Bu durum, ihracatı artırmak için yeni teknolojilere ve kapasitelere gereksinim duyulmaya başlanan 1980’li yılların sonunda ithalat artış hızında önemli sıçramaya neden olmuş ve dış ticaret açığı hızla büyümeye başlamıştır.”¹⁰⁹ Ekonomi yönetimindeki başarısızlık, ANAP’ı 1987 yılında yapılan seçimlerde oy kaybına uğratacaktır.

Uluslararası finansal serbestleşme dönemini başlatan gelişme, 1989’da 32 Sayılı karar ile Türk parasının yabancı paralar karşısında sınırsız değiştirilebilir hale getirilmesiyle, firma ve kuruluşlara dövizle borçlanma olanağının tanınmasıdır. “Dış finansal serbestlik sonucu Türkiye’ye akan sıcak para faiz oranını yükseltici ve TL’yi değerlendirmeye süreci başlatılmıştır. Yüksek faiz oranı ve TL’nin yabancı paralar karşısında değerlendirilmesi ülke içine sıcak para girişini hızlandırmıştır. Faiz oranlarının yüksek, devalüasyon oranının düşük olması ile sıcak paraya, uluslararası sermaye piyasalarından daha yüksek getiri (arbitraj) elde etme olasılığını tanımlanmış oldu. Bu

¹⁰⁸ Serpil Ağcakaya, “Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler (11.12.2007).

¹⁰⁹ Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkez Müdürlüğü, *Türkiye Ekonomisi (Tarihi Gelişimi)*, Ankara (Aralık, 2003), s. 6. <http://www.kosgeb.gov.tr/Yayinlar/duyuru.aspx?yID=105> (05.04.2007).

şekilde ülke, yatırımlara dönüşmeyen, yüksek getiri elde edip kısa sürede yurt dışına kaçan spekülâtif bir sermaye akımına uğradı.”¹¹⁰ 1989 sonrasında benimsenen ekonomi politikalarının en ciddi sonuçları cari dengeyle ilgilidir. 1988’de artı olan cari dengenin, 1989’da bozulmaya başladığı ve 1990’dan itibaren de eksi olmaya yöneldiği görülmektedir. 1993 yılında, Türkiye’nin dış ticaret açığının rekor seviyeye ulaştığı ve 1994 devalüasyonundan sonra da hızla artarak rekorunu yenilediği de belirtilmektedir. Ayrıca, 1980’lerde yüzde 40, 1988’de yüzde 70 olarak gerçekleşen enflasyon da, 1994’ten sonra yüzde 90 oranına ulaşmıştır. İktisadi hayatta bu tür dengesizliklerin ortaya çıkmasında şüphesiz ki, siyasal hayatta yaşanan belirsizliklerin etkisi büyüktür. Örneğin, cari dengenin bozulmaya başladığı 1989 yılında iktidar partisi ANAP, genel seçimlerdeki oy kaybının ardından yapılan yerel seçimlerde üçüncü parti konumuna düşmüş, genel başkan Turgut Özal da cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yine bir başka önemli gelişme 1984-1990 yılları arasında, ayrılıkçı Kürt hareketi eylemlerinin yükselişe geçmesidir. 1991’de Amerika’nın, Kuveyt’i işgal eden Irak’a karşı savaş açması ve Özal’ın Kuzey Irak’a asker gönderilmesini desteklemesi de Türk siyasal hayatının gündemini ciddi şekilde meşgul etmiştir. Gerek PKK sorununun yükselişe geçmesi gerekse de Amerika’nın Irak’a müdahalesi, devletin elinde güç birikimine ve demokrasinin aksamasına yol açmış, yozlaşmaya müsait bir ortam oluşturmuştur. Dış ticaret açığı ve enflasyonun rekor seviyelere ulaştığı 1993 yılında ise, cumhurbaşkanı Özal aniden vefat etmiş ve yerine Süleyman Demirel seçilmiştir. Tansu Çiller başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümetinin ekonomi yönetimindeki başarısızlığı, 1994’te ekonomiyi krize sürüklemiş ve tarihi “5 Nisan kararları”na gidilmesine yol açmıştır.

Sonuç itibarıyla 1994 yılı, cumhuriyet tarihin en büyük cari açık ve kamu açığının yaşandığı yıl olmuştur. 1995’te Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği’ne geçilmesiyle Türk ekonomisi sermaye hareketlerindeki dalgalanmalardan daha çok etkilenmeye başlamış, finansal kargaşa ve krizlerin tehdidi altına girmiştir. Ülke içinde yaşanan siyasal gelişmeler de krizleri tetiklemiştir. Mart 1996’da DYP ve ANAP’ın birlikte kurduğu “Anayol” koalisyon hükümetinin dört ay sonra dağılmış, DYP ve RP’nin kurduğu “Refahyol” koalisyon hükümeti de fazla uzun ömürlü olmamıştır. 28 Şubat 1997 tarihindeki toplantı sonrasında MGK, demokrasi karşıtı ve şeriat yanlısı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle RP’yi , “laiklik ve

¹¹⁰ KOSGEB, s. 8.

demokrasi karşıtı faaliyetlere son verip, anayasa ve yasalara uymaya ve onları uygulamaya davet eden” bir bildiri yayınlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Necmettin Erbakan da başbakanlıktan istifa etmiştir. Daha sonra kurulan ANAP, DSP ve Demokratik Türkiye Partisi’den oluşan “Anasol-D” koalisyon hükümeti, Kasım 1998’de muhalefetin gensoru önergesiyle düşürülmüş ve 1999 seçimlerine kadar Bülent Ecevit’in başbakanlığında, DSP azınlık hükümeti görev yapmıştır. Mayıs 1999’da ise, yine Ecevit başbakanlığında, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak, yeni hükümetin iktisat politikaları da ekonomideki istikrarsızlığı önlemede başarı sağlayamamış ve 2001’de ekonomiyi derinden sarsan krizin yaşanması kaçınılmaz bir hal almıştır. Bankerler ve hayali ihracat faaliyetleriyle hızla yayılan yolsuzluk, en nihayetinde bankalara da sıçramıştır. Bankalar, yüksek faiz vaadiyle vatandaşları, yasal denetimden uzak “off-shore” adı verilen hesaplara yönlendirmiş ve paraların bu hesaplarda toplanmasını sağlamışlardır. Banka sahipleri de para yatıran vatandaşların mevduatını, kredi olarak kullandırılmış gibi göstererek, kurdukları paravan şirketlere aktarmışlardır. Böylece içi boşaltılmak suretiyle işlevini yitiren ve devlete büyük oranda borç yükü bırakan bankaların tasfiyesine başlanmıştır. Böylece Türkiye, 2000-2002 yılları arasında batık banka, hayali ihracat, kaçakçılık ve ihale yolsuzluklarını içeren bir dizi operasyona sahne olmuştur.¹¹¹ Devletin, operasyonlara bu derece ağırlık vermesi, yolsuzluğun söz konusu dönemde ciddi şekilde yaygın olduğunu ve mücadele edilmesi gereken bir sorun halini aldığını göstermektedir.

¹¹¹ 2001-2002 yıllarında batan bankalar ve sahipleri şunlardır: Toprakbank -Halis Toprak, İktisat Bankası-Erol Aksoy, Sümerbank-Hayyam Garipoğlu, Bank Kapital-Mahmut Ceylan, Yurtbank-Ali Balkaner, Kentbank-Mustafa Süzer, EGS Bank-EGS Holding, Etibank-Dinç Bilgin, İnterbank-Cavit Çağlar, Egebank-Y.Murat Demirel, Esbank-Yavuz Zeytinoğlu, Bank Ekspres-Korkmaz Yiğit, Bayındırbank-Kamuran Çörtük, Ulusalbank-Halit Cingilloğlu, Demirbank-Halit Cingilloğlu, Yaşarbank-Selçuk Yaşar, Sitebank-Yalçın Sürmeli, Tarişbank-TARİŞ, Pamukbank-M. Emin Karamehmet. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ergüneş, s. 382.

Operasyonlar ise şu şekilde sıralanmaktadır: Paraşüt Operasyonu (Hayali ihracat, kaçakçılık, rüşvet), Hayal Operasyonu (Hayali ihracat), Matador Operasyonu (Uyuşturucu kaçakçılığı), Kasırğa-1 Operasyonu/Egebank (Banka yolsuzluğu), Kasırğa-2 Operasyonu/Sümerbank (Banka yolsuzluğu), Kasırğa-3 Operasyonu/Yurtbank (Banka yolsuzluğu), Kasırğa-4 Operasyonu/Bank Ekspres (Banka yolsuzluğu), Sis Operasyonu (Şeker kaçakçılığı), Bufalo Operasyonu (Et kaçakçılığı), Fırtına Operasyonu (Akaryakıt kaçakçılığı), Akrep Operasyonu (Türk Dil Kurumu’nda yolsuzluk), Puro Operasyonu (Gümrük kaçakçılığı), Serhat Operasyonu (İhale yolsuzluğu), Kartal Operasyonu (Hayali ihracat ve kaçakçılık), Balina Operasyonu (Hayali ihracat), Hasat Operasyonu (Hayali ithalat ve ihracat), Yeşil Vadi Operasyonu (Hazine arsası yolsuzluğu), Talan Operasyonu (Hazine arsası yolsuzluğu). Ayrıntılı bilgi için bkz. Nedim Şener, *Tepeden Turnağa Yolsuzluk*, İstanbul: Metis Yay., 2001, ss. 123-144.

Türkiye’de 1980 sonrasında uygulamaya konan ekonomi politikaları, krizlere çözüm getiremediği gibi başka krizleri doğurmuş ve ekonomik istikrarsızlığı artırmıştır. Ekonomideki olumsuz gelişmeler üzerinde, şüphesiz ki, siyasal hayatta yaşanan değişikliklerin rolü büyüktür. Siyasette karmaşa ve kaos ortamının hüküm sürdüğü bir dönemde, ekonominin düzgün işlemesi de beklenemez. 1980-2000 dönemi siyasal hayat değerlendirildiğinde, iktidarın keyfi kullanımı, koalisyon hükümetlerinin kısa ömürlü olması, ayrılıkçı Kürt hareketinin yükselişe geçmesi gibi siyasal istikrarsızlık ve belirsizliklere yol açan gelişmeler, siyasi ve ekonomik yozlaşma için elverişli bir ortam yaratmış, ekonomi ve toplumsal hayattaki büyük çalkantıların yaşandığı bu dönemde, yolsuzluk olaylarının yaygınlaşması da kaçınılmaz bir hal almıştır.

4. 2. 1980’li ve 1990’lı Yılların Yeni Dünya Düzeninde Devlet - İşadamları İlişkileri

1980 sonrası benimsenen, dış ticaret ve finans piyasalarında liberalizasyonu öngören yeni birikim rejimi, devlet - işadamları arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Askeri müdahalenin ardından, yapılan anayasa değişiklikleriyle de beraber iktidarın merkezileştiği; siyasilerin elindeki karar gücü ve enformasyon ile iktidar çevresine yakınlığın ön plana çıktığı görülmektedir.

Liberal uygulamaların genişlemesine paralel bir biçimde, rant/avanta oluşum ve paylaşımının hem türler olarak çeşitlendiğini hem de nicel boyutlarının da büyük bir olasılıkla bu dönemde genişlediğini ifade eden Boratav, “iktisadi rezaletler” bakımından Türkiye Cumhuriyeti’nin en lekeli döneminin, ANAP iktidarı ile başlayan ve 1990’lı yılların ilk yarısını da içeren bir zaman kesiti olduğunu belirtmektedir.¹¹² Boratav’ın iktisadi rezalet şeklinde tanımladığı dönem için Buğra da benzer bir düşünceye sahiptir. Türk hükümetlerinin ekonomiye yaklaşımlarını aşırı pragmatik bulan ve hükümetlerin herhangi bir iktisadi felsefeye ve hatta uygulanan politikaların birbiriyle tutarlı hale getirilmesine bile çaba harcamamasını ciddi şekilde eleştiren Buğra’ya göre bu olgu, hem birbirini izleyen hükümetlerin kararları ve uygulamalarında hem de aynı hükümetin zaman içerisinde getirdiği değişiklikler arasındaki uyumsuzluklarda açıkça kendini belli etmektedir. Buğra, 1980’lerin ANAP hükümetleri dönemindeki keyfi politika değişikliklerinin iş ortamı

¹¹² Boratav, ss. 170-171.

üzerindeki baskısı nedeniyle yaşanan belirsizlik türünün daha önce hiç rastlanmadık düzeylere ulaştığını vurgulamaktadır.¹¹³ Dolayısıyla, teşvikler, muafiyetler v.s. ile desteklenen iş adamları bir yandan kısa günün kârı hesapları yaparken diğer taraftan politika değişikliklerinin kurbanı olmuşlardır. 1980’lerdeki devlet-işadamları ilişkileri, Boratav’ın deyimiyle “devlet eliyle fert zengin etme” politikası, küçük ve orta dereceli girişimcilerden ziyade büyük sermayedarların işine yaramıştır. Özellikle, iktidar çevresine yakınlığıyla tanınan isimlerin hızlı yükselişleri gözlerden kaçmamıştır.

İlter Turan’a göre, Türk demokrasisinin karşılaştığı dönemsel bunalımlar, demokrasiyi destekleyen politik kültür öğelerinin eksikliğinden değil, seçimi kazanmamakla katlanamayacakları kayıplara uğrayacaklarını düşünen politik partilerin ve onları oluşturan kadroların izledikleri bilinçli politiklardan kaynaklanmaktadır. Buna da izin veren siyasal sistemin yapısı, yani iktidara gelenlere kaynakları dağıtmada verdiği güçtür.¹¹⁴ 1982 Anayasası bu eğilimi daha da güçlendirmiştir. Olağanüstü yetkilerle donatılmış, Türkiye’nin stratejik öneme sahip kurumlarının kontrolünü elinde tutan Cumhurbaşkanı ve kanun hükmünde kararname yapma yetkisine sahip Bakanlar Kurulu makamlarını ele geçiren siyasal iktidar, kaynakların tahsisi konusunda ciddi şekilde söz sahibi olmaktadır. İşte tam da bu noktada iktidar çevresine yakınlık önem kazanmaktadır. İktidar sahipleri, kendilerini düşündükleri kadar, şüphesiz ki, yakınlarındakilerin de çıkarını gözetmekten geri kalmayacaktır. Bu türden ilişkilerin ön plana çıktığı 1980’lerde, Buğra’ya göre, son derece karmaşık ve sık sık değiştirilen ihracatı teşvik mevzuatı, devlet eliyle zenginlik yaratmanın mükemmel bir aracıydı. Belirli bir teşvikten yararlanan malların listesi ve belli mallardaki teşvik oranlarının, Başbakanlık, DPT, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası gibi farklı kurumlar tarafından değiştirilebildiğini belirten Buğra, çok sayıdaki bu tür değişikliklerden sadece birkaçının kamuoyunda büyük tepki yarattığını ifade etmektedir. Bunlardan biri, “kuru incir ihracatçılarının belli bir fona yaptığı ödemenin 25 sentten 15 sente indirilmesi idi. Bu karar ihracat sezonunun sonunda alınmıştı ve bundan yaralanabilecek tek kişi hâlâ elinde ihraç edilecek malı bulunan bir ihracatçıydı. Bu kişi maliye bakanının yakın arkadaşıydı ve

¹¹³ Buğra, s. 142.

¹¹⁴ İlter Turan, “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, der. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yay., 2000, s. 384.

daha sonra Turgut Özal'ın oğlunun kayınpederi oldu.”¹¹⁵ Bu tür uygulamaların dışında ihraç edilen malın miktarı, fiyatı, kalitesi ve benzeri unsurları üzerinde, gerçeğe ve mevzuat hükümlerine uymayan yanıltıcı, yalan ve yanlış beyanda bulunmak suretiyle hayali ihracat yapanların sayısı da artmaktaydı. Nedim Şener'in vurguladığı gibi, 1975 tarihinde Süleyman Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in açtığı yoldan yürüyen binlerce hayali ihracatçı, Turgut Özal'ın iktidarının yaptığı yasal düzenlemelerle, işlerini rahatça yürütmüştür.¹¹⁶ Şener'e göre, Türk Parasının Kıymetinin Korunması Kanunu'ndaki değişiklik, hayali ihracatı yolsuzluk kültürü olarak Türkiye'ye yerleştiren yasal düzenlemelerin başında gelmektedir. 1985'te yapılan söz konusu değişiklikle hayali ihracat yapanlara hapis cezası kaldırılmış, yerine para cezası getirilmiştir. Bilal Çetin, Özal'ın değer verdiği işadamlarından Mehmet Emin Karamehmet'in, bu değişiklik sayesinde hapse girmekten kurtulduğunu, ayrıca Özal'ın yurt dışında yaşayan ünlü kaçakçılar Yaşar Aktürk, Suphi Aşçıoğlu ve Emin Görpe ile görüşerek ülkeye dönüp para cezasıyla kurtulmalarını sağladığını ve karşılığında 200-300 milyon dolarlık döviz geliri elde edildiğini belirtmektedir.¹¹⁷ Bunun dışında, KDV iadesine ek olarak, kaynak kullanımını destekleme fonu, destekleme ve fiyat istikrar fonu gibi teşvik primleri verilerek işadamları ihracata yönlendirilmiştir.

Yasal uygulamalarla hayali ihracatın önünün açılmasından sonra toplam 2 milyon dolar olan ihracat gelirleri 1990 yılında 12 milyar dolara, 2000 yılı sonunda da 27 milyar dolara ulaşır. Ancak hayali ihracat hiçbir zaman engellenemez. 1980'lerde yapılan hesaplamalara göre yüzde 25 olan hayali ihracatın toplam ihracat içindeki payı yüzde 18'e gerilemiştir. Hayali ihracatın çok farklı şekillerde ortaya çıktığına ve istatistiki olarak belirlenmesinin güçlüğüne dikkati çeken Aktan, IMF'nin yaptığı bir araştırmaya göre, Türkiye'nin 1984-1987 yılları arasında sadece OECD ülkelerine yapmış olduğu ihracatın %26'sının hayali olduğunu hesapladığını belirtmektedir.¹¹⁸ Hayali ihracat ile yaygınlaşan yolsuzluk olayları sonraki yıllarda maliye ve gümrükleri de kapsayan bir yolsuzluk batağına dönüşmüştür. Uğur Süzer, Ertan Sert, Hasbi Menteşeoğlu ve Turan Çevik 1980'lerde yaptıkları hayali ihracatlarla en çok ön plana çıkan isimler arasındadır.

¹¹⁵ Buğra, s. 218.

¹¹⁶ Şener, s. 69.

¹¹⁷ Bilal Çetin, *Soygun "Hayali İhracat'ın Boyutları"*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1988, s. 80.

¹¹⁸ Aktan, s. 102.

1980 sonrasında hakim olan önemli bir gelişme de finansal sermayenin yükselişe geçmesidir. Şaylan'ın daha önce de belirttiği üzere küreselleşme, sermayenin üretici sermaye ve finansman sermaye şeklinde ikiye ayrılması sonucunu doğurmuştur. Finansal faaliyetlerin serbestleşmesi, farklı kazanç kapılarının aralanmasını da sağlamıştır. Boratav, özellikle borsadaki rant oluşumları konusunda şu ifadelere yer vermektedir: “KOİ, ‘market maker’ olma iddiası ile İMKB’ye girmiş; kamu senetlerinin egemen olduğu bu borsada fiyat hareketleri bu müdahalelerle oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Özal’a sık sık brifing veren KOİ’nin borsaya müdahaleleri, Semra Özal’ın ‘borsada oynuyor ve kazanıyorum’ dediği, bir mahdumun ise borsa bankerliği yaptığı sırada gerçekleşmiştir. Milliyet, METAŞ’ın kurtarılması için alınan YPK kararını erken öğrenen aynı borsa şirketinin METAŞ hisselerinden yaptığı alım ve satımları belgelemiştir.”¹¹⁹

1989’da finansal faaliyetlerin serbestleştirilmesinin ardından mali sermaye birikim rejiminin hakim olduğu 1990’lı yıllarda OYAK da finans sektörüne adım atmıştır. Akça, OYAK’ın bu dönemde bir yandan neo-liberal özelleştirme politikaları ile diğer yandan finansal yatırımları ile büyümeye devam ettiğini kaydetmektedir. Ayrıca dönemin ruhuna uygun olarak artık kalkınma planlarından ve onun öncelikli sektörlerinden değil “globalleşme” amacından bahsedildiği sermaye kesimine rant aktarımı olarak işleyen özelleştirme politikalarından OYAK’ın özellikle çimento sektöründe faydalandığı, 1984’te Oyak Menkul Değerleri kurarak finans sektörüne ve 1990’da bankacılık sektörüne girdiğini belirtmekte, 1995’te Axa-Oyak Hayat Sigorta ve 1999’da da Axa-Oyak Holding’in kurulmasıyla bu sektörde de lider konumuna yükseldiğini söylemektedir. Her zaman büyük likit kaynaklara sahip olan OYAK’ın, faiz ve kur arbitrajından faydalanarak 1990’ların mali sermaye birikimi rejimine ayak uydurduğunu ve bu yıllarda büyüme hızının çok büyük oranlara vardığını ifade eden Akça’ya göre, bu süreçte özellikle kriz yıllarında OYAK’ın büyük karlar elde ettiğini ve Genel Müdür Coşkun Ulusoy’un bu durumu “Kriz varsa, fırsat da vardır. 600 trilyona giden kar beklentili bir kurum olarak fırsatlara bakmazsak kendimize haksızlık etmiş oluruz.” sözleriyle (Hürriyet, 23.11.2001) açıkladığının altını çizmektedir. Örnek olarak da, kriz yılı 1994’te kurum karının 5.4 trilyon (TL) olarak gerçekleştiğini, bunun 2.8 trilyonu (% 51.8) iştiraklerden, 2.3 trilyonu ise (% 42.6) finansal yatırımlardan kaynaklandığını ve finansal yatırımların

¹¹⁹ Boratav, s. 172.

bir önceki yıla göre % 315 artış gösterdiğini; yine kriz yılı olan 2001’de 594.4 trilyonluk (TL) toplam kurum karınının 282 trilyonunun (% 47.4) iştiraklerden, 242 trilyonunun (% 40.7) ise finansal faaliyetlerden kaynaklandığını önemle vurgulamaktadır.¹²⁰

Görüldüğü gibi; iş başarısının büyük ölçüde hükümetin politika değişikliklerinden avantaj sağlamaya bağlı olması, yolsuzluklara uygun ortamı tedarik etmektedir. Dolayısıyla Buğra, sanayinin belirli bir dalına bağlanma eksikliği ve iş anlayışının sanayi merkezli değil ticaret merkezli oluşunu girişimci davranışının özellikleri şeklinde nitelendirmektedir. Buğra’ya göre Türk işadamı, sanayi alanına uzun dönemli bağlanmaktan kaçınmakta, normalin üstü gelir ve hızlı bir amortisman beklemektedir. Ancak iktisadi politikalarda çok sık değişiklik yapılması, bürokratik mevkilerde sürekli yer değiştirmeler ve planlamanın olmaması işadamlarına güçlük yaşatmaktadır.

Kısaca; 1980-2000 yılları arasındaki dönemde, devlet-işadamı ilişkilerinde neoliberal politikalar belirleyici olmuştur. Neoliberal anlayış çerçevesinde, ulus-devletle ulusal sermaye arasında kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde 1945 sonrası kurulan ve 1980’lere kadar meşru kabul edilen karşılıklı destek ilişkisinin gayri meşru bir hal aldığı belirtilmektedir. “Bu durumu, kamusal çıkar-özel çıkar ayırımına dayalı genel geçer yolsuzluk tanımı üzerinden ifade etmek gerekirse ‘kamusal’ olanın küresel sermayenin genel çıkarlarına uygun olarak yeniden tanımlandığı günümüzde, küresel rekabet içinde ayakta kalamayacak olan sermaye gruplarının devletle kurdukları her türlü ayrıcalıklı destek ilişkisi ‘özel’ çıkarın bir ifadesine

¹²⁰ OYAK ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akça, a.g.m. Finansal faaliyetlerle 1990’lı yıllarda ciddi büyüme kaydeden OYAK’ın bugün itibariyle gelir kaynaklarını oluşturan iştiraklerden, Erdemir Grubu Şirketlerine iştirak etmek üzere kurulmuş olan ATAER Holding, iştirakleri vasıtasıyla demir-çelik sektöründe; OYAK Renault ve MAİS otomotiv sektöründe; OMSAN taşımacılık sektöründe; Adana, Bolu, Ünye, Mardin Çimento ve BİRÇİM çimento sektöründe; OYAK Beton, beton sektöründe; OYKA Kağıt Ambalaj, kağıt ve ambalaj sektöründe; AXA-OYAK Holding, OYAK Yatırım Menkul Değerler, OYAK BANK, OYAK Ankerbank, Halk Leasing ve Oyak Emeklilik finans ve sigortacılık sektöründe; HEKTAŞ tarım ilaçları sektöründe; TUKAŞ, Tam Gıda, Eti Pazarlama gıda sektöründe; OYAK İnşaat, OYAK Konut İnşaat, inşaat sektöründe; OYAK Pazarlama hijyen ve turizm sektöründe; OYTAŞ dış ticaret sektöründe; OYAK Savunma ve Güvenlik Sistemleri, güvenlik sektöründe; OYAK Enerji ve İSKEN enerji sektöründe; OYAK Teknoloji, bilişim sektöründe faaliyet göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.oyak.com.tr

dolayısıyla yolsuzluğa dönüşmüştür. Yani, bu genişletilmiş yolsuzluk tanımıyla, devletle sermaye arasındaki ilişkinin yeni meşru sınırları çizilmektedir.”¹²¹

4. 3. Yolsuzluğun Denetimsizliği

Türkiye’de siyasilerin ve bürokratların ellerindeki güç, yolsuzluk batağına saplanmalarına neden olurken, yolsuzluğun denetimini de aralarındaki zımnî bir ittifakla engellemelerine yol açmaktadır. Yolsuzluk olaylarının bu derece yaygınlaşması ve kronik bir hal alması, denetimine ilişkin ciddi sıkıntıların yaşandığının bir göstergesidir. Yolsuzluğun kontrol altına alınabilmesi için, siyasal iktidarın gerçekçi bir irade ortaya koyması ve denetim mekanizmalarını işler hale getirmesi gereklidir. Ancak, ne yazık ki, ülkemizde bu mekanizmaların işlerliğiyle ilgili olumlu ifadeler kullanmak oldukça güçtür. Yolsuzluk bazı konularda, ya hiç kontrol edilememekte ya da denetim mekanizmaları vasıtasıyla başlayan takibat süreci sonuçsuz kalmaktadır. Zaman aşımına uğramayan davalarda, genellikle verilen ceza, yolsuzluğun boyutu karşısında yetersiz kaldığı için, ceza sistemi de denetim konusunda etkisiz kalmaktadır.

1980’li yılları çürümenin başlangıcı olarak nitelendiren Şener’in kitabında, rüşvet, hayali ihracat, banka hortumlama gibi yolsuzluk türlerini de içeren pek çok örneğe rastlanmaktadır. Günümüzün popüler isimlerinin de yer aldığı bu yolsuzluk olaylarına değinmek, devlet-işadamlı ilişkilerinin boyutları ve yolsuzluğun denetimsizliği hakkında fikir sahibi olmamıza katkıda bulunacaktır. 1986 yılında, 12 Eylül askeri darbesinin Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya hakkında, F-16 savaş uçaklarının alımıyla ilgili American General Dynamics firmasından rüşvet aldığı iddiasında bulunulmuştur. Firma Türkiye’nin yanı sıra pek çok ülkeye uçakların satın alınması için rüşvet vermiştir. Ancak en büyük pay, 160 uçak alımıyla Türkiye’nindir. Şahinkaya ile ilgili verilen meclis araştırması önergesi, ANAP ve bazı milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir. İstanbul Bankası yolsuzluğunda ise, 1979-1982 yılları arasında İstanbul Bankası Genel Müdürlüğü yapan Özer Çiller ve Mete Hasoğlu, paravan şirketler ve holdingler kurarak, bunlara kredi sağlamak suretiyle bankanın içini boşalttıkları saptanmıştır. 50 milyarı devlete olmak üzere toplam 80 milyar lira borç bırakarak batan bankayla ilgili olarak bu kişiler hakkında dava açılmıştır. Yerel mahkemenin Çiller lehine verilen beraat kararını Yargıtay

¹²¹ BSB, 2007 Yılı Raporu, s. 73.

bozmuş ve dava yeniden görüşülmüştür. İstanbul Bankası davalarından biri zaman aşımına uğrarken diğerlerinden de önemli bir sonuç çıkmamıştır. 1984'te ANAP'ın iktidara gelmesi ile ticari ilişkilerde Özal ailesine yakınlık önem kazanmıştır. Galeri sahibi Zeki Küçükberber de, Başbakan Turgut Özal'dan otomobil ihracatının serbest bırakılmasını ve vergilendirmenin fatura üzerindeki fiyattan yapılmasını istemiş ve isteği Özal tarafından kabul edilmiştir. Özal'ın bu "iyiliği" karşısında, Jaguar Türkiye Distribütörü Küçükberber de, Başbakanın kızı Zeynep Özal ve damadı Asım Ekren'e son model bir Jaguar hediye etmiştir. Olayın basına yansması ve halktan gelen tepkiler nedeniyle hediye araba iade edilmiştir. Tepki o kadar büyük olmuştur ki "Davulu Delen Jaguar Partisi" adında bir parti bile kurulmuştur. İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'ndeki (İSKİ) yolsuzluklar ise, kurumun genel müdürlüğünü yapan Ergun Göknel'in 1993 yılında eşinden boşanmasıyla ortaya çıkmıştır. Göknel'in, eşine boşanma karşılığında 9 milyar nakit para, lüks bir daire ve bir araba vermesine rağmen eski eşinin sekreteriyle evlenmesine hazmedemez ve Göknel'in İSKİ'de yolsuzluk yaptığını açıklar. Böylelikle olay kamuoyuna duyurulmuş olur. Olay duyulduktan sonra, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ve İSKİ Yönetim Kurulu Başkanı Nurettin Sözen, İçişleri Bakanlığı'na başvurarak bu haberlerle ilgili soruşturma açılması talebinde bulunur. Görevinden alınan Göknel'in İSKİ'de yol açtığı yolsuzluk tutarının 4.5 trilyon lirayı bulduğu belirlenmiştir. Ancak hakkında rüşvet, zimmet, mal beyanında bulunmama gibi suçlardan dava açılan Göknel, en sağlam delilerin bulunduğu klor yolsuzluğu davasından sadece 8 yıl 4 ay hapis cezasına çarptırılır. İSKİ'ye fahiş fiyatta klor satarak kurumu zarara uğratan işadamı Halil Bezmen ise yurt dışına kaçmıştır. Göknel de 5 yıl 4 günlük hapis hayatının ardından serbest bırakılmıştır. Göknel'in kurumu ile çalışan bazı büyük inşaat şirketlerinden bağış adı altında aldığı rüşvet paralarını, dönemin koalisyon ortağı SHP'nin kasasına aktardığı yönündeki iddialar da olayın farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Refah Partisi kapatılmadan önce, Necmettin Erbakan'ın adının karıştığı en büyük yolsuzluklardan biri de Mercümeç skandalıdır. Bosna'da yaşayan Müslümanlara yardım amacıyla toplanan paralar RP'nin kasası olarak adlandırılan Süleyman Mercümeç'in hesabına aktarılıp RP'nin seçim harcamaları için kullanılmıştır. Konuyla ilgili Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuş ancak, komisyon raporunda Mercümeç'in RP üyesi olduğu fakat parti ile hukuk dışı parasal ilişkide bulunmadığına karar verilmiştir. Komisyonun böyle bir sonuca varmasında

DYP milletvekillerinin oyları etkili olmuştur. TEDAŞ, TOFAŞ ve malvarlığı araştırma komisyonlarında Tansu Çiller'i soruşturmalardan kurtaran RP, Mercüme skandalında yaptığı iyiliğin karşılığını böylece almıştır. RP'li İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın adının karıştığı akbil yolsuzluğunun maddi boyutu 2.6 trilyon liradır. Bu tutardaki akbil kazancının 1997-1999 yılları arasında, Maliye'den gizlendiği ve Erdoğan'ın yerine geçen Ali Müfit Gürtuna tarafından da bunun bir müddet sürdürüldüğü iddiaları ortaya atılmıştır. Haklarında kamu taşıma biletlerinde kalpazanlık ve dolandırıcılık suçlarından dava açılmıştır. Ocak 1997 - Mart 1999 döneminde, hayali kayıtların tutulduğu ve Akbil satış hasılatlarının ve tüketim tutarlarının doğru bir şekilde kayıtlara geçirilmediği tespit edildi. Şirket tarafından veri tabanları silinerek, hayali rakamlara göre hesapların düzenlendiği ortaya çıkarıldı. Akbilden gelen kayıt dışı trilyonlarca liranın, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile iş yapan firmalar üzerinden, Fazilet Partisi içinde, Tayip Erdoğan öncülüğünde kurulacak yeni bir oluşumun desteklenmesi için, bir havuza aktarıldığı iddiaları da ortaya atılmıştır.¹²² 2003'te sonuçlanan trilyonluk yolsuzluk iddialarının ele alındığı akbil davasında suçlu bulunamamış, davadaki 37 sanıktan 29'u beraat ederken Başbakan Recep Tayyip Erdoğan dahil dört milletvekili sanığın yargılanması durdurulmuştur. İstanbul Belediye Başkanı Ali Müfit Gürtuna hakkında ise Danıştay ve Yargıtay'ın almış olduğu erteleme kararına uyulmuştur.¹²³ Bu dönemde ön plana çıkan bir başka yolsuzluk örneği ise "Civangate" skandalı olarak da bilinen Emlak Bankası eski genel müdürü Engin Civan'ın adının karıştığı rüşvet olayıdır. Özal'ın prensleri arasında yer alan Engin Civan ve Selim Edes'in baş rolleri paylaştığı bu yolsuzluk olayı, Civan'ın Edes'e kullandırmayı vaat ettiği kredi karşılığı almış olduğu 5 milyon dolarlık rüşveti geri vermemesiyle ortaya çıkmıştır. Emlak Bankası'ndaki yolsuzluklarla ilgili hazırlanan 45 dosyadan 23'ünde sanık sıfatıyla yer alan Civan, Edes'ten rüşvet almak suçundan 7 yıl 6 ay hapis cezası almış, 550 gün cezaevinde yattıktan sonra infaz yasasından faydalanarak serbest kalmıştır.¹²⁴ Görüldüğü gibi, yolsuzluktan hüküm giyenler, yasal mevzuattaki lehte hükümlerden faydalanarak, para cezasına çarptırılıp kısa bir süre hapis yattıktan sonra serbest kalmışlardır. Yukarıda gibi pek çok olayla çoğaltılabilecek yolsuzluk

¹²² <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/04/28/112455.asp>. (09.04.2008).

¹²³ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=97431>. (09.04.2008).

¹²⁴ 1980'li ve 1990'lı yıllardaki diğer yolsuzluk örnekleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şener, ss. 66-80.

örnekleri, devletle işadamları arasındaki zımni ittifakı gözler önüne sermektedir. Yolsuzlukla suçlananlar, ya her biri az da olsa bir şekilde yolsuzluğa bulaşmış partilerin karşılıklı destekleri sayesinde meclis soruşturmalarından kurtulmayı başarmış ya da milletvekili seçildikleri için yasama dokunulmazlığı gereği yargılanamamışlardır.

TEPAV, yaptığı araştırmada hükümet dönemlerini 1983-1987, 1991-1995, 1995-1999 ve 1999-2002 şeklinde ayırarak meclis araştırması komisyonu kurulması taleplerini incelemiştir. “On yedinci dönemde (1983-1987) verilen ve büyük bir bölümü rüşvet, nüfuz kullanma, haksız kazanç ve menfaat sağlama konularında verilen 68 Meclis Araştırması önergesinin 61’i reddedilmiş, yedisi hükümsüz kılınmıştır. On dokuzuncu dönemde (1991-1995) konuyla ilgili olarak kurulan Meclis Araştırması Komisyonları şunlardır: Gümrük ve T.M.O. Depolarındaki Yolsuzluklar, Hayali İhracat, STAR-1, Siyasi Partilerin ve Genel Başkanları ile yakınlarının Mal Varlıkları, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’ndaki yolsuzluklar.”¹²⁵ Yirminci dönemde (1995-1999) ise 29 Meclis Araştırması Komisyonu kurulmuştur. Bunlardan yolsuzlukla ilgili olanlar arasında dikkat çekenler: Refah Partisi’nin Süleyman Mercüme ile bağlantılarının ve maddi ilişkilerinin araştırılarak iddia edilen hukuk dışı mali kaynaklarının tespiti amacıyla, Özelleştirme uygulamalarıyla ilgili usulsüzlük ve yolsuzluk iddialarını araştırarak alınması gereken tedbirleri tespit etmek amacıyla, TBMM Genel Kurulu Salonu ihalesindeki yolsuzluk iddialarının tespiti amacıyla kurulanlardır. Yirmi birinci dönemde (1999-2002) YÖK, İstanbul Üniversitesi Rektörü, Üniversiteye giriş sınavları, medyanın sorunlarının araştırılması amacıyla Meclis Araştırması komisyonları kurulmuştur. Yirmi ikinci dönemde, yani 3 Kasım 2002 erken genel seçimden sonra, toplam 118 meclis araştırması önergesinden sadece üç tanesi kabul edilmiştir. Meclis soruşturması ve gensoru önergeleri ise siyasal partilerin mecliste sahip oldukları çoğunluk nedeniyle etkili birer denetim mekanizması olarak kullanılamamaktadır.

Milletvekillerinin Yüce Divana sevk edilmesi bir başka denetim mekanizmasıdır ancak örneklerine rastlamakla birlikte ne yazık ki fazla sıklıkla kullanılan bir yöntem değildir. TEPAV’ın araştırmasındaki bilgilere göre, 1981’de sosyal güvenlik eski bakanı Hilmi İşgüzar, Bağ-Kur ve SSK’yı zarara uğrattığı iddiasıyla Milli Güvenlik Konseyi tarafından Yüce Divana sevk edilmiştir. İşgüzar, 9 yıl 8 ay ağır hapis ve

¹²⁵ TEPAV, s. 50.

para cezasına çarptırılmıştır. Yine 1981’de, gümrük ve tekel eski bakanı Tuncay Mataracı, bakanlığı döneminde rüşvet almak iddiasıyla MGK tarafından Yüce Divana sevk edilmiştir. Bayındırlık eski bakanı Şerafettin Elçi ile yer altı dünyasının babalarından olduğu bildirilen Abuzer Uğurlu da konuyla ilgili olarak yargılanmıştır. Mataracı 36 yıl ağır hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. Bayındırlık eski bakanı Şerafettin Elçi de 1982 yılında rüşvet almak ve görevini kötüye kullanmaktan Yüce Divana sevk edilmiştir. Rüşvet suçlamasından beraat ederken, görevini kötüye kullanmaktan 2 yıl 4 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bayındırlık eski bakanı Selahattin Kılıç 1982’de, görevini kötüye kullanmak iddiasıyla MGK tarafından Yüce Divana sevk edilmiş ancak beraat etmiştir. 1985’te ise devlet eski bakanı İsmail Özdağlar, rüşvet almak ve görevini kötüye kullanmaktan Yüce Divana sevk edilmiş, davada dönemin başbakanı Turgut Özal da tanık olarak dinlenmiştir. Özdağlar sadece görevini kötüye kullanmaktan 2 yıl hapis ve ağır para cezasına çarptırılmıştır. Bayındırlık eski bakanları Safa Giray ve Cengiz Altinkaya da 1993’te otoyol ihaleleri sözleşmelerinde fiyat farkı ödenmeyeceğine ilişkin hüküm bulunmasına rağmen fiyat farkı ödedikleri gerekçesiyle Yüce Divana sevk edilmişlerdir. Ancak Giray ve Altinkaya suçsuz bulunmuştur.

Geçmiş yıllarda gündeme gelen bir yasa teklifi, denetim sorununa çözüm arayanlar için bir alternatif teşkil edebilir. 1990 yılı başında, ANAP’lı Kırşehir milletvekili Gökhan Maraş “Nereden Buldun?” adlı bir yasa teklifinde bulunmuş, kamuda görev alan herkesin ve tabii ki politikacıların da, mal beyanında bulunmasıyla rüşvetin büyük ölçüde önlenebileceğini iddia etmiştir. Maraş, yasanın atanmış ya da seçilmişlerin, yani ücretleri belirli olan, ancak gelirlerinin çok üzerinde yaşam biçimi sergileyen kişileri hedef aldığını; kanunun yürürlüğe girmesi durumunda bölgeler müdüründen müsteşarına, bakanına, milletvekiline kadar herkesin beyanname vereceğini; vermeyene 6 ay hapis cezası olduğunu, bu cezanın paraya çevrilip tecil edilemeyeceğini; mal varlığını başkasının üzerine yapılmasını önlemek için hısr-ı hısım şartı getirip ikinci derece akrabaların da hesap vereceğini; mal varlığının meşru olduğunu kanıtlayamazsa 3-5 yıl hapis cezası, 5-15 milyon da para cezası alacağını; gayri meşru sahip olduğu bütün gayri menkullerin de devlet tarafından müsadere edileceğini ve değerinin yüzde 50’sinin de ihbarı yapan

vatandaşa ödül olarak verileceğini belirtmiştir.¹²⁶ Söz konusu yasa tasarısı Maraş'tan yıllar önce, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek tarafından da gündeme getirilmiş ancak sonuç alınamamıştır. Milletvekilinin bu girişimi de, hem dönemin iktidar partisi içinde hem de muhalefetle iktidar partisi arasında sürtüşmelere neden olmuştur. Her ne kadar yürürlüğe girmese de yasanın teklif edilmesinin düşünülmesi bile önemli bir adımdır. Günümüz politikacılarında bu konuda yasal girişimlerde bulunmak şöyle dursun, kamuoyunun gözünü boyamak amaçlı ilan edilen mal beyanları, inandırıcılıklarını çoktan yitirmişlerdir. Yolsuzluk denetlenecekse, bunu siyasilerden ve bürokratlardan beklememek gerekir. Halka bilinçli olarak hesap verme gereği duymaları ise ancak kamuoyu baskısı oluşturularak sağlanabilir.

¹²⁶ Gökhan Maraş'ın "Nereden Buldun?" yasa teklifi ve bir iktidar milletvekilinin ağzından Türkiye'nin 1990 yılı başındaki rüşvet durumu konusundaki görüşleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Soysal, ss. 285-294.

SONUÇ

Son yılların sıkça tartışılan konuları arasında yer alan yolsuzluk olgusu, ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, kapsamı oldukça geniş bir sosyo-ekonomik hastalıktır. Hastalığın tedavi edilebilmesi için öncelikle teşhisin doğru koyulması gerekir. Dolayısıyla sorunun, öncelikle tanımının yapılması ve temel nitelikleri, türleri, nedenleri, topluma getirdiği siyasal, sosyal ve ekonomik maliyetleri v.b açıdan masaya yatırılması yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Yolsuzluk kavramının pek çok farklı tanımı mevcuttur. Bunlar, değişik şekilde ifade edilmekle birlikte içerdiği anlam bakımından çoğunlukla birbirine benzemektedir. Bu durumun bir çeşit anlam kargaşası yarattığı da söylenebilir. Nelerin yolsuzluk konusu kapsamında ele alınacağını belirleyebilmek için, sorunun tanımının netleştirilmesi gerekmektedir. Hemen hemen bütün tanımlamalarda yolsuzluğun, “kamusal gücün, özel çıkar amaçlı kullanılması” anlamına geldiği belirtilmektedir. Buradan hareketle yolsuzluk, çoğunlukla iki tarafın varlığını gerektiren karşılıklı bir değiş-tokuş ilişkisi şeklinde tanımlanmaktadır. Yolsuzluk temelde, siyasi ve idari olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yolsuzluk türleri ise rüşvet, irtikap, zimmet iltimas, patronaj, hizmet kayırmacılığı, rant kollama, lobicilik, kamu sırlarını sızdırma ve vurgunculuk, gönül yapma, politika dalavere (aşırı vaatte

bulunma ve yalan, propaganda, aşırı bilgi sunma, gizlilik) şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Yolsuzluğun bu kadar yaygınlaşması ve çeşitlilik göstermesi, gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikler, hukuk sistemindeki belirsizlik ve boşluklar, aşırı bürokrasi ve kırtasiyecilik, yüksek nüfus artışı ve hızlı kentleşme gibi olgularla ilişkilendirilmektedir.

Teorik açıdan yolsuzluk tartışmaları ise çoğunlukla, insan ve devlet merkezli tanımlamalar üzerinden yürütülmektedir. Kimileri sorunun kaynağını insanın doğasında ararken, kimileri ise yolsuzluğun varlık sebebini doğrudan devletin varlığına bağlamaktadır. Bazılarına göreyse yolsuzluk yapısal bir olgudur, ekonomik gelişmeyle ilgilidir. Teorik tartışmaların yeni boyutunu, yolsuzluk tanımlamalarını devlet üzerinden yapan ve çözüm için devletin yeniden yapılandırılmasını önerenlere şiddetle karşı çıkan grubun söylemleri oluşturmaktadır. Yolsuzluk olgusunun bu ele alınış biçiminin, kapitalist küresel kurumsallaşma sürecinde, devlet üzerinde ve devlet üzerinden gerçekleştirilmek istenen politik, ekonomik, kurumsal ve yasal düzenleme ve uygulamaların meşruiyet aracı olarak işlev gördüğü iddia edilmekte ve neoliberal küreselleşme sürecini haklılaştırma amacı taşıdığına dikkatleri çekmektedir.

Yolsuzluk ile liyakat ve kaynak dağılımı arasındaki ilişki, yakından incelenmesi gereken bir konudur. Liyakat, modern kapitalist toplumun hem etkinlik hem de adalet bakımından meşrulaştırıcı ilkesidir. Liyakatın olmadığı yerde ekonomik kaynaklar doğru insanların elinde toplanmaz, ekonomik büyüme azalır. Kaynakları liyakat esasına göre yönetecek insanların elinde toplanamamasının nedenini ise temelde miras, mülkiyet gibi konularda aramak gerekir. Miras yoluyla babadan devredilen serveti en iyi idare edecek kişi her zaman, mirası devralan evlat olamayabilir. Kıt kaynakların, liyakatsiz ellerde servet birikimine göz yumularak yağmalandığı bir sistemde, yolsuzluğa rastlamak çok da şaşırtıcı bir sonuç değildir. Kaynakların görece kıt olduğu az gelişmiş toplumlarda, hızlı modernleşme sürecine paralel olarak, kaynakların devlet tarafından otoriter biçimlerde dağıtılması yolsuzluk ve kayırmacı ilişkiler için elverişli ortam hazırlar. Liyakat ve rasyonellik ilkelerinin çiğnenmesiyle kaynakların etkin dağıtımı sağlanamamakla birlikte siyasal meşruiyetin zedelenmesi gibi ağır bir maliyeti de beraberinde getirdiği gözden kaçmamalıdır.

Yolsuzluğun, tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmelerle bağlantılı bir şekilde ortaya çıktığı, hatta değişip dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bununla bağlantılı olarak öncelikle modernleşme, kapitalist gelişme ve küreselleşme ile yolsuzluk arasındaki ilişkiler sorgulanmalıdır. Türkiye’deki yolsuzluk olgusunu anlayabilmek için de tarihsel-yapısal kökenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Zira, yolsuzluğun büyük oranda ekonomik gelişme düzeyiyle bağlantısı vardır. Bu nedenle, Türkiye’de kapitalizmin gelişim sürecinin incelenmesi, yapısal sorunların ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır. 1908 Jön Türk hareketi, iktisadi ve sosyal hayatta liberal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. İkinci Meşrutiyet’le birlikte, toplumda “milli iktisat” ve “teşebbüs-ü şahsi” görüşlerinin yaygınlaştırılması planlanmış, meşrutiyet yönetimi, Osmanlı’nın girişimciliğe özendirilmesi ve yabancı sermayeye olanak sağlanması yönünde bir politika izlemiştir. Ancak 1913 ertesini iktidarın doğrudan İttihat ve Terakki’nin denetimine geçmesiyle İttihatçıların baskıcı yönetiminde, “birey” ikinci plana itilerek “devlet” ön plana çıkarılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın olağanüstü koşullarında, İttihat ve Terakki hükümetlerinin çabasıyla Müslüman-Türk orta sınıfı yaratılmaya çalışılmış, Müslüman-Türk unsur gayri müslim ve yabancı sermayeye karşı korunmuştur. Cumhuriyet döneminde de milli burjuvazi yaratma politikası doğrultusunda benzer uygulamaların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. 1942 Varlık Vergisi Kanunu, 1945 Toprak Reformu Yasası dönemin önemli gelişmeleri arasındadır. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan “savaş zamanı vurgunculuğu”, 1914’te yaşandığı gibi, girişimciye spekülasyon kazanç kapılarının tekrar ardına kadar açmıştır. Türkiye, bir kez daha, savaş gibi olağanüstü artıların özel ellerde servet birikimi için nasıl kullanılabileceğine şahit olmuştur. 1950 DP iktidarı döneminde burjuvazinin yükselişe geçtiği göze çarpmaktadır. Planlı dönemde ise DPT ve OYAK’ın kurulmasıyla gelişmeler yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle dünyada eşi benzeri olmayan, kamu ve özel sektör dışında üçüncü bir sektör olarak tanımlanan OYAK’ın, yapısal sorunlar bağlamında ayrıntılı bir şekilde sorgulanması gerekir. 1980’li ve 1990’lı yılların yeni dünya düzeninde devlet-işadamı ilişkilerinin boyutu “devlet eliyle fert zengin etme” halini almıştır. Bu dönemde, ihracatı teşvik tedbirleri, vergi muafiyetleri, özelleştirmeler gibi girişimcilerin önünü açacak kararlar alınmıştır. Girişimciler de fırsatlardan sorumsuzca yararlanmaktan geri

kalmamış ve 1980-2000 dönemine banker olayları, hayali ihracat faaliyetleri, ihale yolsuzlukları, batık bankalar damgasını vurmuştur.

1982 Anayasası'nın yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dengesini yürütme lehine bozması da ciddi yapısal sorunlara yol açmaktadır. Olağanüstü yetkilerle donatılmış, Türkiye'nin can damarı sayılan Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay gibi kurumların kontrolünü elinde tutan Cumhurbaşkanı ve kanun hükmünde kararname yapma yetkisine sahip Bakanlar Kurulu makamlarını ele geçiren siyasi iktidar, kaynak dağılımı üzerinde ciddi şekilde söz sahibi olmaktadır. Bu türden bir yetki dağılımı, kayırmacı ilişkilerin ön plana çıkması sonucunu da beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de kapitalist gelişim süreci içerisinde, II. Meşrutiyet dönemi Müslüman-Türk unsurun, gayr-i Müslim ve yabancı sermayeye karşı korunduğu gibi, 1980'li yıllarda da küresel ölçekte rekabetin sağlanabilmesi için yerli sermayeye kaynak aktarılmış; özel teşebbüsü destekleyen teşvikler, muafiyetler, özelleştirmeler gibi tedbirlerin alındığı politikalara ağırlık verilmiştir. Devletin sahip olduğu merkezi konumun gereği eli, hep özel sektörün üzerinde olmuş; devlet, başının her sıkıştığı noktada yasal mevzuatla destekleyerek özel sektörün derdine çare bulmasına yardım etmiştir. Dolayısıyla devletin bu tutumu, istenmeyen bir maliyet olarak, ekonomik büyüme ve gelişme pahasına, girişimcilerin yolsuzluklarına göz yummayı gerekli kılmıştır. 1980-2000 döneminde, devlet-işadamları ilişkilerinde belirleyici rol oynayan neoliberal anlayış çerçevesinde, ulus-devletle ulusal sermaye arasında kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde 1945 sonrası kurulan ve 1980'lere kadar meşru kabul edilen karşılıklı destek ilişkisi gayri meşru bir hal almış; kamusal çıkar-özel çıkar ikilemi üzerinden ifade edilen yolsuzluk tanımındaki "kamusal" kısmı, "küresel sermayenin genel çıkarlarına uygun" anlamında kullanılmaya başlanmış ve küresel rekabet içinde ayakta kalamayacak olan sermaye gruplarının devletle kurdukları her türlü ayrıcalıklı destek ilişkisi de "özel" çıkarın bir ifadesine, dolayısıyla yolsuzluğa dönüşmüştür. Yolsuzluk tanımının bu genişletilmiş içeriğiyle birlikte devlet-sermaye ilişkisinin yeni meşru sınırları da belirlenmiştir.

Türkiye'de yaşanan yolsuzluk probleminin analizinin yapılabilmesi için, sorunu geniş kapsamlı ele almak gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle, denetimine ilişkin sorunların masaya yatırılması yerinde bir yaklaşım olacaktır. Denetim konusundaki sıkıntılar, Türkiye'deki yolsuzluk probleminin temel nedenleri arasındadır. Örneğin,

meclis soruşturması ve gensoru önermeleri, siyasal partilerin mecliste sahip oldukları çoğunluk nedeniyle etkili birer denetim mekanizması olarak kullanılamamaktadır. Bu da, halka hesap verme olgusunu zayıflatmaktadır. Yolsuzluk bazı konularda, ya hiç kontrol edilememekte ya da denetim mekanizmaları vasıtasıyla başlayan takibat süreci sonuçsuz kalmaktadır. Zaman aşımına uğramayan davalarda, genellikle verilen ceza, yolsuzluğun boyutu karşısında yetersiz kaldığı için, ceza sistemi de denetim konusunda etkisiz kalmaktadır. Siyasal sistemin yapısı, iktidara gelenlere kaynakların dağıtımında önemli bir güç vermektedir. Türkiye’de siyasilerin ve bürokratların ellerindeki bu güç, yolsuzluk batağına saplanmalarına neden olurken, yolsuzluğun denetimini de aralarındaki zımnî bir ittifakla engellemelerine yol açmaktadır. Dolayısıyla, yolsuzluk denetlenecekse, bunu siyasilerden ve bürokratlardan beklememek gerekir. Halka bilinçli olarak hesap verme gereğini duymalarını sağlamak ise ancak kamuoyu baskısı ile mümkündür.

YARARLANILAN YAYINLAR

ADAMAN, Fikret ve diğeri. *Hane Halkı Gözünden Türkiye’de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler*, Ankara: TESEV, 2001.

AĞAOĞLU, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.

AĞCAKAYA, Serpil. “Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler (11.12.2007).

AHMAD, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yay., 1992.

AHMAD, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yay., 1999.

AKÇA, İsmet. “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/ismetakcayayinlar/ismet7.doc> (15.04.2007).

AKTAN, Coşkun Can. *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi : 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, İstanbul: Alfa Yay., 1992.

ATEŞ, Toktamış. “Siyasette Yozlaşma”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 13, 1997, ss. 83-89.

BAKIREZER, Güven, H. Emre Bağçe, Yücel Demirer. “Etik, Liyakat, İstismar: Türkiye’de Araştırma Görevlisi Olmak”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 107, 2006, ss. 291-300.

BAYRAKÇI, Bayram. “Siyasal Yozlaşma ve Ekonomik Gelişmeye Etkileri: Türkiye Uygulaması (1983-1998)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

BEDİRHANOĞLU, Pınar. “Sermayenin Bir Birikim ve Rekabet Stratejisi Olarak Yolsuzluk ve Neoliberal Yolsuzlukla Mücadele Gündemi”, *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2006-2007, ss. 30-44.

BERKMAN, A.Ümit. *Az Gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, Ankara: TODAİE, 1983.

BORATAV, Korkut. “İktisat Tarihi (1981-1994)”, *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)* içinde, der. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yay., 1995, ss. 159-214.

BSB. *2007 İlk Yazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış*, Ankara, 2007.
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2007_Final.pdf
(05.11.2007).

BUĞRA, Ayşe. *Türkiye’de Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yay., 1995.

ÇETİN, Bilal. *Soygun “Hayali İhracatın Boyutları”*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1988.

ÇULPAN, Refik. “Bürokratik Sistemin Yozlaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, XIII, Haziran 1980, ss. 31-45.

DEMİRER, Yücel. “Yolsuzluk Siyaset İlişkisi Üzerine Kavramsal Kuramsal Değİnmeler”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 485-486, Mayıs-Haziran 2007, ss. 82-87.

ERGUN, Turgay. “Yönetimde Yozlaşma Olgusu Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 11, 1978, ss. 24-30.

ERGÜNEŞ, Nuray. “Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

ERYILMAZ, Bilal. “Bürokrasi ve İktidar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Mart-Nisan 1997, ss. 1356-1365.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki. *Yakın Tarihimize Rüşvet ve Yolsuzluk Olayları*, İstanbul: Şdl. Yay., 1976.

GÖLE, Nilüfer. “80 Sonrası Politik Kültür”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, der. Ersin Kalaycıoğlu- Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yay., 2000, ss. 426-434.

KALAYCIOĞLU, Ersin. “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, der. Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yay., 2000, ss. 387-412.

KEYDER, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yay., 2004.

KOÇAK, Cemil. *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.

KOSGEB. *Türkiye Ekonomisi (Tarihi Gelişimi)*, Ankara, 2003.
<http://www.kosgeb.gov.tr/Yayinlar/duyuru.aspx?yID=105> (05.04.2007).

PEAN, Pierre. *Dünyada ve Türkiye’de Rüşvet ve Azgelişmişlik* (Türkiye Bölümünü Haz. İlhami Soysal), çev. H.Boysan, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1990.

SACHS, Jeffrey D. “Yolsuzluğu Kim Durdurabilir?”, *Ekonomik Forum*, çev. Onur Yüksel, Sayı: 13, Ocak 2006, ss. 72-73.

SALLAN GÜL, Songül. “Türkiye’de Sosyal Devletten Özalizme Geçiş”, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa*, VIII. Bölüm içinde, İstanbul: Etik Yay., 2004, ss. 259-300.

SARIBAY, Ali Yaşar. *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, İstanbul: Alan Yay., 1985.

ŞAYLAN, Gencay. “Toplumsal Değişme, Yönetimsel Bozulma ve Yolsuzluk”. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 4, 1975, ss. 83-96.

ŞAYLAN, Gencay. “Değişim ve Yolsuzluk”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Eylül 1995, ss. 3-18.

ŞENER, Nedim. *Tepeden Tırnağa Yolsuzluk*, İstanbul: Metis Yay., 2001.

T. C. Anayasası. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2002.

TEKELİ, İlhan, Gencay Şaylan. “Rüşvet Kuramı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, Eylül 1974, ss. 92-113.

TEPAV. Yolsuzlukla Mücadele Konferansı, *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*, Ankara: TEPAV, 2005.

TİMUR, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

TOPRAK, Zafer. *Türkiye’de “Milli İktisat”(1908-1918)*, Ankara: Yurt Yay., 1982.

TOSUN, Umut. “Bir Kamusal Başarısızlık Ürünü Olarak Yolsuzluk”, *Yolsuzluk ve Etkin Devlet* içinde, Ankara: Ümit Yay., 2002, ss. 19-106.

TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999.

TURAN, İlder. “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, der. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yay., 2000, ss. 360-386.

YERASİMOS, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, Cilt: 3 (I. Dünya Savaşı’ndan 1971’e), İstanbul: Belge Yay., 1989.

YETKİN, Çetin. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yay., 1982.

YILMAZ, Koray R. “İktidarın Meşruiyetinden İktidarın Eleştirisine: Kapitalist Küresel Kurumsallaşma Sürecinde Yolsuzluk Analizi - Türkiye Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 108, 2007, ss. 186-205.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Sedenay Akgün, 1983 Ayvalık doğumludur. Ailesiyle birlikte 1987 yılından beri İzmit'te ikamet etmektedir. İlk öğrenimini, 1989-1997 yılları arasında, İnkılap İlköğretim Okulu'nda tamamlamış, 1997 yılında İzmit Lisesi'ne başlamıştır. İngilizce hazırlık sınıfıyla beraber dört yıllık lise eğitimini bitirdikten sonra 2001 senesinde Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde yüksek öğrenimine başlamıştır. Temmuz, 2005'te üniversite eğitimini tamamlamasının ardından son olarak, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Programı'ndan mezun olmuştur.